

અનેની બાણીની 'શ્રી પ્રકાશ દાપર સેકન્ડરી સ્કૂલ'ના પ્રિન્સીપાલ અને અમારા સ્નેહી શ્રી હેમનંતસાઈ જેઠાલાલ શાહે ઘોઘાક સમય પહેલાં એક અંગ્રેજી પ્રસ્તિકા વાંચવા મને આપી. શ્રી જ્યોતિપ્રસાદ જેન (એમ. એ., એલ.એલ. બી.)એ લખેલી અને બનારસના 'જેન સંસ્કૃતિ-સંશોધન મંડળ' તરફથી પ્રગટ થયેલી, 'જિનીઝમ : ધિ એલ્ટેસ્ટ સિવીલ રીસિન્ડિવન' નામની એ પ્રસ્તિકા કું-એ-ચુ વાર પ્યાનપૂર્વક વાંચી ગયો. વાંચ્યા પછી મને લાગ્યું કે જેનકુળમાં જન્મેલા અને જેન-સંસ્કારોથી દ્વેશિત બનેલા છવો, શ્રી જેનધર્મ અનાદિ ઠાળથી ચાલ્યો આવે છે—એમ શ્રદ્ધાપૂર્વક માને એ સ્વાભાવિક છે; પરંતુ બીજા કુળાદિમાં જન્મેલા અને જેનકુળમાં જન્મવા છતાં જેન-સંસ્કારોથી દૂર રહેલા જેનો પણ, આવી શ્રદ્ધા ન ધરાવતા હોય અને આજના ઇતિહાસ વગેરે અધૂરાં સાધનો દ્વારા મેજલેલાં કેવળ પુરિચય તારણોને જ અંતિમ સત્યરૂપે સ્વીકારતા હોય—એ પણ સ્વાભાવિક જ છે. આ પરિસ્થિતિમાં "જેનધર્મ", હિન્દુ કે બીજા કોઈ ધર્મની શાખારૂપે ભતરી આવેલો કોઈ સંપ્રદાય હોય" એવી, કે "જેનધર્મ", આશરે ૨૫૦૦ વર્ષ પૂર્વે યઈ ગયેલા શ્રી મહાવીરે પ્રવર્તાવ્યો હોય અને તેથી જ એ પહેલાં એનું અસ્તિત્વ જ ન હોય" આવી આવી અનેક ગેરસમજ આજના જેન કે જેનેતર શિક્ષિતોમાં પ્રવર્તતી હોય—એમાં આશ્ચર્ય નથી. પ્રસ્તુત પ્રસ્તિકામાં, આવા શિક્ષિતોને ય સ્વીકાર્ય બને એવાં ઇતિહાસિક પ્રમાણો અને ઉદાહરણો રજૂ કરીને, ઉપર નજાવી તેવી બધી ય ગેરસમજ દૂર કરવાનો જે સફળ પ્રયત્ન થયો છે તે મને ઉપયોગી લાગ્યો અને ગુજરાતીમાં આ સાહિત્ય મળે તો તે વધુ ઉપયોગી બનશે એમ પણ મને લાગ્યું. અમારા ટ્રસ્ટ તરફથી આ કાર્ય કરવાની સ્થાવના મેં શ્રી હેમનંતસાઈ આત્રગ રજૂ કરતાં તે તેમજે આવકારી અને આ અનુવાદ પ્રગટ કરવા માટે, મૂળ લેખક શ્રી જ્યોતિપ્રસાદ જેનની જરૂરી અનુમતિ પણ મેળવી આપી, આ રીતે આ શુભ કાર્યમાં સદાયક બનવા બદલ શ્રી હેમનંતસાઈ, શ્રી જ્યોતિપ્રસાદ જેન તથા જેન સંસ્કૃતિ-સંશોધન મંડળ (બનારસ)નો અમે આભાર માનીએ છીએ.

આવા વિદ્વાપૂર્ણ લખાણના અનુવાદનું કાર્ય પણ સફળ નથી હોતું. એ કામ કરી આપવા બદલ, બાણીતા અનુવાદક શ્રી પ્રગુભ એમ. ત્રિવેદી,

પ્રકાશ આપે સરખાવી શકાય. સૂર્ય-પ્રકાશ ત્યાંથી નીકળે છે તે સૂર્યનું તેજ, સૂર્યનું પોતાનું છે; ખીજા કોઈનું ય કીધેનું તે તેજ નથી. માટે જ સૂર્ય-પ્રકાશ, ખીજા બધા પ્રકાશ કરતાં ઉજ્જ્વળ છે. સૂર્ય-પ્રકાશ, ખીજા કોઈ પ્રકાશ જેવો નથી અને ખીજા કોઈ પ્રકાશ, સૂર્ય-પ્રકાશ જેવો નથી. આ રીતે જૈનધર્મના ઉપદેશક શ્રી અરિહંતદેવે સર્વજ્ઞ દેવાથી સ્વયંપૂર્ણ છે અને માટે જ તેમના આ ધર્મ જેવો ખીજા કોઈ ધર્મ નથી અને ખીજા કોઈ ધર્મ જેવો ય આ ધર્મ નથી.

જૈનધર્મની આ બૃમિદા જોતાં તે અનાદિકાલથી ચાલ્યો આવતો દેવાની વાત થંકા વચ્ચેની છે. બંને આજનો ઇતિહાસ તે સ્વીકારે કે ન સ્વીકારે, પણ સાચી વાત એ છે કે આજના યુગમાં વૈજ્ઞાનિક સાધન મનાતો ઇતિહાસ, વિજ્ઞાનની જેમ જ સતત પ્રયોગશીલ રહ્યો છે. વિજ્ઞાનની જેમ જ ઇતિહાસનો પણ કોઈ ચોક્કસ આધાર નથી. એના માપદંડ સદા બદલાતા રહ્યા છે. આજના છેલ્લામાં છેલ્લા મનાતા સાધનને આધારે બધેલો ઇતિહાસનો આજનો નિર્ણય આવતો કાલે ખીજું સાધન મળતાં જ બદલાવાનો છે. ખીજા વિષયોને બાજુ રાખીએ તો ય પ્રસ્તુત જૈનધર્મના અસ્તિત્વ વિશે ય આ ઇતિહાસવિચારદેવો માન્યતાઓ દેવી પરિવર્તનશીલ રહી છે; તે આ પુસ્તકમાંથી જોઈ શકાય છે. જો કે આમ છતાંય જૈનધર્મના મૂળ વિષે, શ્રદ્ધાની દૃષ્ટિએ નહિ પણ તાર્કિક દૃષ્ટિકોણથી વિચારતાં ય ઇતિહાસના ઊંડા સંશોધક મજાતા ભારતીય અને વિદેશી વિદ્વાનોને આ ધર્મ દેવો મોલિક લાગ્યો છે; એ જાણુવા આ પુસ્તક ઉપયોગી છે. અને એ દૃષ્ટિએ જ તેનો આ અનુવાદ કરવામાં આવ્યો છે. બાકી તો આજનાં વૈજ્ઞાનિક કે અતિદાસિક સંશોધનોની અધૂરપ જોતાં તે માન્યતાઓ સંપૂર્ણ રૂપમાં સ્વીકારવાની હોય જ નહિ. આજનાં વિજ્ઞાન કે ઇતિહાસ કોઈ ‘અંતિમ સત્ય’ જાણુવા-જતાવવાનાં સાધન નથી, વધુમાં વધુ તે ‘આજની અંતિમ કારણ’ બતાવનારાં થાજ છે. માણસની દૃષ્ટિમર્યાદાનો છેડો આવે ત્યાં એને ધરતી અને આસનો છેડો આવી ગયેલો દેખાય છે. એને આપણે ક્ષિતિજ તરીકે ઓળખીએ છીએ, પણ આપણે જાણીએ છીએ કે આ ક્ષિતિજ વાસ્તવમાં દૃષ્ટિભ્રમ સિવાય ખીજું કંઈ નથી. એ દેખાતા ક્ષિતિજ પહોંચતાં જ ખીજું, અને ત્યાં પહોંચતાં વળી ત્રીજું ક્ષિતિજ નજરે પડે છે. આજનાં સંશોધનો અને તેના બહાર કરાતા નિર્ણયો એ આવી બ્રમ-ન્યાયાઓ છે. તેથી આ પુસ્તિકામાં જે જે

● પરમાત્માના આમાર્ગો વિવિધ સમર્થાચાર્યશ્રીશ્રીશ્રી મહારાજાએ આપાનામાં સંપત્તિ સંસ્કારની સાંપ્રતિઓ દ્વારા વિવિધ સંસ્કારોમાં કરેલ મોખાના રસમિયાન આપેલા સંસ્કારમાંથી આ સંપત્તિ સંસ્કારોને કેમિયો પડેલા મેરીટવાળા દુષ્ટતા મેરીટિંગ દુષ્ટતાઓ સી. સંપત્તિ સંસ્કાર કરેલ દુષ્ટતાઓ.

દેવ જાતના કાવચ માટે સુખમાં રહી રહી નેતુ' સુખ માત્ર મોક્ષ ન છે, ત્યાં જાતમાને જોઈ પણ પરવરદની ત્યાર પાતી નથી. સંસાર કર્મ અને આત્માના સંસારથી ચાલે છે. જન્મ મૃત્યુ સંસાર છે, તેથી આત્માના મરણી કરે છે. સંસાર મોક્ષના નેતુ છે અને મોક્ષ ન મેળવવા નેતુ છે. સંસારમાં આત્મા અને તેના કુલો, તથા કરેલ, કરેલ, સુખમાં અને કાર્યમાં તથા સુખમાંની સામગ્રી સિવાય તમામ સુખની સામગ્રી કે જે આત્માની પરવરદની છે : તેમાં પોતાનું મનનું કરીને, પર, પેટી તેમજ પંખા, રાહી, રહી, કુટુંબ, પરિવાર પમેર-વરેરેના સમાવેશ થાય છે ને જાતુ' તેમ કેટલું કેવાથી કોમળા નેતુ' છે. પરંતુ આત્મા જ્યાં કરી પીત સત્ત્વરના કોષ ત્યાં કરી તે ન કોમળા તે પણ તે ઉપર અનામદાસાર કેવાથી ને કોમળા પડે ને જે રીતે કોમળા કે નેતુ' સેવાં નવાં કરે ને પંખા કે નેતુ' સંસાર વધી ત્યાર અને આત્મા કુટુંબમાં જાય.

આ જન્મમાં મેળવવા નેતુ' કાંઈ પણ કોષ તે તે કાવચાધુપધુપ સંવેષ ન છે અને આતુ' સંવેષ ખૂબ સારી રીતે પાતી જ્યાં સુખસ્થાનની પ્રાપ્તિ કરવી અને આત્મા સુખસ્થાનનો સ્વાદ મેળવવો. આ સિવાય આ સંસારમાં કાંઈ પણ સંસારના સુખ મારેની મોટું પણ સામગ્રી મેળવવા નેતુ' નથી, તેની છગ્ગા પણ કરવા નેતુ' નથી તે તે મેળવવાની તેમ જ કોમળાવાની તે વાત ન કર્યાં રહી.

આ સંસાર આત્મા કાંઈ કોમળામાં કરેલી ચાલે છે. સારમાધુઓ તથા આ વિવિધ પરમાત્માની જાતને પાતતા સુખાચાર્યો વચ્ચે સિવાયના તમામ સંસારીઓ કર્મજન્યો વચ્ચે સુખમાં બિલાવેલી જન્મમાં કરેલી રીતિએ કમાવેલા છે અને તેઓ તમામનો વાસ વિવિધથી કુટુંબમાં છે. તેમાં રાજ્યે કરી જે મરણી છે તેને આપીને અત્યંત કરી કોષ, માત, માયા, સોજ કરી કમાવેને અને પાંચે કનિયોના વિવિધને પરવડ છે. તેઓ ઉપર મોહનો ચેટલે વિવિધોના પાસે પડેલા છે. વળી આત્મા સ્નેહરાગમાં ફસાયેલા છે. આ જન્મ દળી નાખવી નેતુ' અને વિવિધ કુટુંબમાંથી બહાર નીકળી જતું નેતુ' અને સુખસ્થાન મેળવતું નેતુ'. પાંચે કનિયો [અને મનના માસિક બનતું નેતુ' નેતુ', નેતુ'

મન્દિરો] તથા મનનો સારો ઉપયોગ કરી ચારે કાળોને દયાની તેનો પણ આત્મ-
કલ્યાણમાં સારો ઉપયોગ કરી શકાય. સંસારમાં જીવને અનુકૂળ સંગોગો ઉપર
ખૂબ રાગ થાય છે અને પ્રતિકૂળ સંગોગો ઉપર ખૂબ દ્રેષ થાય છે. તેવા રાગ-
દ્રેષનાં પરિણામો છોડી દઈ સમસાય ઝેળવવા જેવો છે. રાગદ્રેષ રૂપી મલ્લોને
ગળવીએથી પકડી દૂર ફેંકી દેવા જેવો છે.

સંસાર જીવને વળગેલા કર્મોથી આવે છે. તેથી ભૂતકાળનાં કરેલાં કર્મોના
ઉદયકાળમાં જે કાંઈ દુઃખ આવે તે તમામ આનંદથી વેડી લેવા જેવાં છે કારણ કે
તે દુઃખ આત્માએ કરેલા પાપના ઉદયથી આવે છે તેથી આનંદથી વેડી લઈ
શકાય. નિર્જરા કરવી તે જ વાજબી છે. શક્તિ હોય તો આવાં દુઃખો તથા
આવેલા પરિપક્ષો દૂર કરવા જરાયે પ્રયત્ન ન કરતાં ખૂબ જ આનંદથી વેડી
લેવાં, તેમ છતાં આવાં દુઃખો અને પરિપક્ષો સહન કરવાની આત્માની
શક્તિ ન હોય તો પણ તે દુઃખો ઠાઠવા માટે આત્માએ અનીતિનો કે ધર્મનો
ઉપયોગ તો ન જ કરવો જોઈએ. છતાં જરૂર પડે તો નિર્દોષ ઉપાય કરી
શકાય અને તે પણ ધર્મ સારી રીતે કરી શકાય તેવો શુભ હેતુ પાર પાડવા
માટે જ. તેવી જ રીતે સંસારનાં સુખો પૂર્વસંચિત પુણ્યથી જ મળે તે પણ
ભોગવવા જેવાં નથી બલકે ત્યજવા જેવાં છે કારણ કે સંસારનાં સુખો દેખાવમાં
દિંપાકના ફળની જેમ ઘણાં મીઠાં હોવા છતાં પરિણામે ઘણાં દુઃખો આપનારાં
છે, તેથી આવા સંસારનાં તમામ સુખો જેમાં ધર-જમીન-વાહનો-કુટુંબ-સ્ત્રી
ઉપરાંત પોતાનું કહેવાતું શરીર, તેનો પણ સમાવેશ થાય છે તે બધું છોડી દઈ
ભાવસાધુપણાનું જીવન જીવવા માટે સંયમ લેવું ખૂબ જ જરૂરી છે પરંતુ જ્યાં
સુધી આવું સાધુજીવન (સત્ત્વની ખામીને કારણે) ન સ્વીકારી શકાય ત્યાં સુધી
આત્માએ સંસારમાં એવી રીતે જીવવું જોઈએ કે સંસારમાં આવનાર તમામ દુઃખો
ખૂબ આનંદપૂર્વક સહન કરી ભોગવી લેવાં અને સહન ન જ થઈ શકે તો તેને
દૂર કરવા ફક્ત નિર્દોષ ઉપાયો કરી શકાય પરંતુ અનીતિનો કે ધર્મનો આશ્રય
લઈ દૂર કરવા પ્રયત્ન ન જ કરવો જોઈએ. વળી સંસારમાં આત્માને સંસારનાં
સુખોની સામગ્રી અનીતિ કયાં સિવાય પુણ્યથી જે મળે તેમાંથી જેનો ભોગવટો
કયાં વિના આવે તેમ ન જ હોય તે ય આસક્તિપૂર્વક તો ન જ ભોગવવાં.

વળી સંસારમાં મોજમજ કરવા માટે સંસારનાં સુખો મેળવવા તથા
ભોગવવા માટે તથા સંસારમાં આવનાર દુઃખો ઠાઠવા માટે ધર્મનું શરણું કદાપિ
લઈ શકાય નહિ. ધર્મકરણી કરવામાં મુશ્કેલી પડતી હોય તે દૂર કરી ધર્મ વધુ
સારી રીતે કરવાના એક શુભ હેતુ માટે જ ધર્મનો આશરો લેવાય તો તે જુદો

વળી ધર્મની કોઈ પણ નાનીમોટી ક્રિયા આત્માના મોક્ષ માટે જ છે. સંસારનાં સુખો મેળવવા કે સંસારમાં આવતાં દુઃખો દાટવા માટે જ.

શ્રી અરિહંત પરમાત્માઓની આગને હૃદયમાં ધારણ કરનારા અને આ તાત્ત્વ યથાશક્તિ પાલન કરવા મધી રહેલા સુસાધુઓ જ ગુરુપદે સ્વીકારવાના શ્રી અરિહંત પરમાત્માએ કહેલી આગાતું પાલન કરવું એ જ ખરો ધર્મ પાત્રી રીતે આગાતું સર્વાંશે કે ધણી લાગે પાલન તો સાધુપણના જીવનમાં કય છે પરંતુ ત્યાં સુધી આવું ભાવસાધુપણું પમાય નહીં ત્યાં સુધી ગૃહસ્થનમૂલક આવકનાં બાર વ્રતો અગર તો બાર વ્રતો પેકી નેટલાં વ્રતો પીકાર કરી ચકાવ તેટલાં વ્રતો અંગીકાર કરી તેને સુંદર રીતે પાળી જીવન ચલું નેઈએ.

આત્માને અજ્ઞાનમાં બનાવી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા સારુ દરેક આત્માએ સમ્યગ્-વર્તન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્ર સંપૂર્ણપણે પ્રગટ કરવું નેઈએ. જે મોક્ષમાર્ગ છે; તે માટે સંસારમાં મળતી તમામ સુખની સામગ્રીને લાત મારી છોડી દઈ બનતી વહેલી તકે ભાવસાધુપણું મેળવવું નેઈએ અને ગુણુશ્રેણીઓએ તમામ દર્મોના નાશ કરી વિતરાગ બની કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષપદ મેળવવું જાય.

આત્મા હીનસત્ત્વશાળી હોય ત્યાં સુધી આત્માએ પોતાનાં કર્મો સાથે લડાઈ કરી તેનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરવો નેઈએ.

જે અદ્યક્ષ કર્મ બંધાય તે અસ્પૃશ્યિતિ અને અસ્પૃશ્યવાળાં બંધાય તેવું જીવન જીવવું નેઈએ, જેથી કરીને ત્યાં સુધી આત્માનો મોક્ષ થાય નહીં ત્યાં સુધી આત્માનો પરલોક બગડે નહીં અને ધર્મની સામગ્રીવાળી સદ્ગતિ કાયમ રહે.

દુઃકમાં, બાર ભાવનાઓનું સ્વરૂપ આત્મસાત્ બનાવી બની શકે તેટલું જ આત્માએ કરવો નેઈએ અને નાજીટકે જ સંસારની પ્રગતિ કરવી તે આત્માએ અભિલાષા રાખવી.

શ્રી. સી. એમ. શાહ એન્ડ ફેમિલી પબ્લિક એરીટેબલ
 ટ્રસ્ટ એક પબ્લિક એરીટેબલ ટ્રસ્ટ છે. આ ટ્રસ્ટને
 અપાતાં દાનને મે. કમિશ્નર એક ઇન્કમટેક્સ ગુજરાત-૩
 અમદાવાદ તરફથી તેઓશ્રીના ગોર્ડર નં એચ. ક્યુ.
 ૩/૩૩-૫૧/૭૪ તા. ૬-૨-૧૯૭૮ થી ઇન્કમટેક્સ કાયદાની
 કલમ ૮૦ (જી) ૫ મુજબ કરમાંથી મુક્ત આપવામાં
 આવેલ છે.

આ ટ્રસ્ટને મળનાર દાનનો સહુપયોગ શ્રી જૈનશાસનમાં
 બતાવેલાં સાત ક્ષેત્રો તથા અનુકંપા અને જીવહયાનાં
 કાર્યો માટે કરવામાં આવે છે.

શા. ચંદુલાલ મોહનલાલ
 (એડવોકેટ) મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી

શા. રસિકલાલ ચંદુલાલ
 (એડવોકેટ) સેક્રટરી

શ્રીમતિ શારદાગૌરી ચંદુલાલ

શ્રીમતિ કુમુદબહેન રસિકલાલ

(એડવોકેટ)

—ટ્રસ્ટીઓ—

શ્રી સી. એમ. શાહ એન્ડ ફેમિલી
 પબ્લિક એરીટેબલ ટ્રસ્ટ

શુદ્ધિપત્રક

નં. ક્રીડી નં.	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૧૭	સાક્ષાત્કાર	સાક્ષાત્કાર
૧૦	બુદ્ધિએ	બુદ્ધિ એ
૧૬	(P. T. S II. P. ૨૫)	(P. T. S. II. P. ૨૧૪)
૫	આમ ગામ સુતમાં	સંગામ-સુતમાં
૨૧	કરવ્યાયન	કાસ્ત્રાપન
૨૨	B. E., S.	S. B. E.,
૨૩	VOT	VOL.
૧૮	સિંદસરચક,	સિંદ, સચ્ચક,
૧	લેસ્યતો	લેસ્યાતો
૭	ઉપોસથ	ઉપોસથ (પૌષ્ઠ)
૧૧	કનૂન	કાનૂન
૧૨	શીલસંપટ	શીલસંવર
૧૨	નિગટ	નિગંઠ
૧૩	કરે છે ?	કરે છે. ૧
૧૪	ચરે થયેલો ૩	ચરે થયેલો. ૪
૧૫	કરે છે. ૪	કરે છે ૩
૧૭	લોઈએ	લોઈએ. ૪
૨	ડી. એલઆઈ. ડીટી.,	ડી. લીટી.,
૭	ચત-ચના	ચૈત્યના
૮	પ્રાત્યો	પ્રાત્યો
૨૨	ક્ષત્રિય	ક્ષત્રિય
૨૨	ઠઠપ-ઠઠુક	ઠઠપ-ઠઠક
૨૫	ચક્રે કે નૈનધમ મહાવીર	ચક્રે કે મહાવીર
૧	હતો	હતો. ૧
૩	શ્રી. એલ. ડી.	શ્રી એલ. ડી. બર
૧૦		
૨૦		
૨૧		

પાન-૩૨ ઉપર [] ઠાઠી નાંખવું.

પાન-૪૪ લીટી ૧૨ ઉપરની ફૂટનોટ ૨-૩ પાન-૪૫ પરની સમજવી.

પાન-૪૫ ઉપરની ફૂટનોટ-૧, ૨, ૩, ૪ પાન ૪૬, ૪૭, ૫૨,

પાન-૪૬ લીટી-૬, ૭ ઉપરની ફૂટનોટ ૧-૨ પાન-૪૮ ઉપરની
૧-૨ સમજવી.

પાન-૪૬ ઉપરની ખીજ વારની ફૂટનોટ ૧, ૨ અને પાન-૪૭ ઉપરની

પાન-૪૮ ઉપરની ખીજ વારની ફૂટનોટ-૧, ૨, ૩ સમજવી.

પાન-૪૮ ઉપરની ફૂટનોટ-૨, પાન-૪૯ ઉપરની ફૂટનોટ-૨ સમજવી.

પાન-૪૮ ઉપરની ફૂટનોટ-૧ (ખીજ વારની) પાન-૪૯ ઉપરની
વારની) સમજવી.

પાન-૫૭ ઉપર લીટી-૧૧ પરની ને ફૂટનોટ-૧ છે તે બાકી
આ પ્રમાણે છે—

On The Original Inhabitants of
(Westminister and Leipzig 1893)
p. 62.

પાન-૫૮ ઉપરની-૧, તથા પાન-૫૯ ઉપરની ફૂટનોટ-૨ તે
ફૂટનોટ ૧, ૨ સમજવી. તેમાં ફૂટનોટ-૨ માં 'A
historic India by P. C. Mitra' એટલે
અને પાન-૫૯ ઉપરની ફૂટનોટ-૧ તે પાન-૫૮ ઉપરની
તે સમજવી.

પાન-૫૯ ઉપરની ફૂટનોટ ૩, ૪ છે તે પાન-૬૦ ઉપરની
સમજવી.

પૂજ્યપાદ પરમ શાસનપ્રભાવક કલિકાલ કલ્પતર મુવિશાલ
ગમગાધિપતિ વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્રચૂડીશ્વરજી મહારાજ

જે તારકની અમોઘ દેશનાથી અનેક ભવ્યાત્માઓ પોતાની શક્તિ
અને યોગ્યતાનુસાર સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્-
ચાલિત્રની આરાધના કરી રહ્યા છે, તે તારકના અવિરમરમણીય
ઉપકારોની સ્મૃતિમાં સાદર સમર્પણ કરતો સેવક.....

શાહ ચંદુલાલ મોહનલાલ

મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી

શ્રી સી. એમ. શાહ એન્ડ ફેમીલી પ્રાઇવેટ લિમિટેડ ટ્રસ્ટ
અમદાવાદ

ઉપોદ્ધાત

જૈન ધર્મ ભારતનો સૌથી પુરાણો અને સ્વતંત્ર ધર્મ છે એ સાબિત કરવાની જરૂર ન હોવા છતાં ઘણાં કારણોસર આજે એ સાબિત કરવાની આવશ્યકતા ઉભી થઈ છે. છેલ્લા બે સૈકાઓ દરમિયાન યુરોપિયન વિદ્વાનોએ તેમના પોતાના દૃષ્ટિબિંદુઓ પ્રમાણે ભારતીય વિચાર અને સંસ્કૃતિ વિષે સંશોધનાત્મક કાર્યો કરેલાં. ભારતવાસીઓ માટે વિક્રમ સંવતની શરૂઆત સાધારણ વસ્તુ હતી. પરંતુ એ વિદ્વાનો માટે એ મહાન અર્ચાસ્પદ વિષય હતો. તેઓ આ બાબતમાં પણ સર્વાનુમતે નિર્ણય કરી શકેલા નહિ. એજ વિવાદ લર્યા વાતાવરણમાં આપણી રાષ્ટ્રીય સંસ્કૃતિ અને ધર્મનો ઇતિહાસ અપૂર્ણ અસંબદ્ધ રીતે લખવામાં આવેલો. આપણા શિક્ષણ વિષયક કેન્દ્રોમાં દા. ત. કોલેજો અને વિશ્વવિદ્યાલયોમાં આ પ્રકારના ઐતિહાસિક ગ્રંથો નિર્ધારિત કરવામાં આવતા. દુર્ભાગ્યે આપણને પરદેશીઓના અર્થઘટન પ્રમાણે આપણો સાંસ્કૃતિક અને ધાર્મિક ઇતિહાસ વિચારવાનું શિખવવામાં આવતું, પરિણામે આજે પણ આપણે ભારતીય ભાષાઓમાં લખાયેલા ઇતિહાસ વિષયક પ્રાથમિક પુસ્તકોમાં જૈન ધર્મની સ્થાપના મહાવીર સ્વામીએ કરી હતી એમ જોઈએ છીએ. કેટલાંક પુસ્તકો એમ દર્શાવે છે કે પાર્શ્વનાથ પ્રભુએ જૈન ધર્મ સ્થાપ્યો હતો, અને મહાવીર પ્રભુએ તો દેવળ એને નવેસરથી વ્યવસ્થિત કર્યો હતો. કેટલાક કહે છે કે જૈન ધર્મ વૈદિક સંસ્કૃતિ સામે કરવામાં આવેલી ક્રાંતિથી વિશેષ ક્રાંતિ નથી. ખરું કહીએ તો તેની સ્થાપના પાર્શ્વનાથ પ્રભુએ કે મહાવીરે કરેલી નહિ, તેમજ તે ક્રાંતિ વૈદિક સંસ્કૃતિ સામેના બળવો ન હતો. જૈન ધર્મ અપૂર્ણ રીતે સ્વતંત્ર ધર્મ છે અને સ્વયં વૈદિક સંસ્કૃતિ કરતાં વધારે જૂનો છે. શ્રી જ્યોતિપ્રસાદ જૈન, એમ. એ. એલ.એલ.બી એ આ પુસ્તિકામાં આ સર્વ હકિકતો સાબિત કરી છે. તેમણે સંખ્યાબંધ નક્કર દલીલો કરી છે. આ પુસ્તિકાને પ્રગટ કરવાની છૂટ આપવા બદલ આપણે તેમના અત્યંત આભારી છીએ. આપણે આશા રાખીએ કે વિદ્વાનોએ દલીલોને તટસ્થ દૃષ્ટિએ નિહાળશે અને પોતાની ગેરસમજો

અને પૂર્વગ્રહો દૂર કરશે. તેઓને જો એમાં કાંઈ ખામી કે ભૂલ નહીય
તો તેઓ કૃપા કરીને એ વિષે અમારું ધ્યાન દોરશે. આ પુસ્તિકા
પાના ઉપર આવેલી ઋગ્વેદની રુચાનો પ્રણાલિકાગત અર્થ શ્રી
ભયેતિપ્રસાદ જૈને સ્વીકારેલા અર્થ કરતાં સિદ્ધ છે, અને અમે એ
વિષે વાકેફ છીએ, પરંતુ અમે એ વસ્તુ પણ બાણીએ છીએ કે ગ્રંથ-
કર્તાએ દર્શાવેલો અર્થ તદ્દન પાયા વગરનો નથી. કેટલાક જૈન
લેખકો પણ એવું જ અર્થઘટન કરે છે. હું ખાસ કરીને વિદ્વાનો
આ સમસ્યા પરત્વે ધ્યાન દોરું છું. જો આપણે એમ માનીએ કે
ગ્રંથકર્તાએ એ રુચાનું કરેલું અર્થઘટન સાચું નથી તો પણ તેમણે
દર્શાવેલી બીજી દલીલો, જૈન ધર્મના પ્રાચીનપણાને અને સ્વાતંત્ર્યને
સાબિત કરવા પૂરતા પ્રમાણમાં સમર્થ છે.

દલસુખ માલવણિયા

મંત્રી

જૈન સાંસ્કૃતિક સંશોધન

સમાજ, બનારસ.

જૈનધર્મ

સૌથી પ્રાચીન ધર્મ :-માનવ સંસ્કૃતિની શરૂઆતથી જ
મારે સંસ્કૃતિની આધ્યાત્મિક માતા તરીકે દર્શાવવા બાબતે છે. ડૉ.
મેસ. સી. વિદ્યાભૂષણ જણાવે છે કે “જો બારતી પોતાના આધ્યાત્મિક
અને તત્ત્વિક વિદ્યામાં અજોડ જ્ઞાન બતાવતો હોય તો, દોષ પશુ
કેવળ એટલું તો સ્વીકાર્યો જ કે એમાં ખાલસો અને બીજો દરતાં
જોડેનો ઉદાત્ત કોઈ જ નથી. ” બીજાઓની સાથે એ
જોડે જોવા અવિધાયક થાય છે કે “જૈન ધર્મ” અર્થશ્રેણી પ્રાચીન
ધર્મોમાંનો એક છે. ” સર મનુષ્યજી મેટ્રીએ કહ્યું છે, “જૈન ધર્મની
જ્ઞાતિ વિશે કંઈ કહેવું એ મારા મન ઉપરાંતની વસ્તુ છે. જૈનોને
તત્ત્વિક સંસ્કૃતિના વિદ્યામાં કંઈક અજોડ કોઈ છે. એવા મારા દ્યતના
ધર્મમાં એ પૂરતા પ્રમાણમાં વાંચત રહ્યું છે. હું અંગતરીતે માત્ર
કે બારતમાં કેવળ જૈન ધર્મ જ પછડ જમાવી શક્યો હોત તે
વાચ આપણને વધારે સંગઠિત બારત પ્રાપ્ત થયું હોત અને
વરેણર આત્મની સરખામણીમાં વધારે મદાન હોત. ”

મનુષ્યની બૌદ્ધિક અને નૈતિક પ્રકૃતિ જોટલી હદ સુધી તેનું અંતિ
એક દર્શાવી શકે જોટલી હદ સુધી તેનું અંતિમધ્યેય દર્શાવતા સર્વોચ્ચ
આદર્શોનો સાક્ષાત્કાર જૈનધર્મની આથી છે, અને સ્વાભાવિક રીતે
વિશ્વવ્યાપી મધ્યમવર્તી સામાન્ય સિદ્ધાંત બને છે.

પરંતુ જોરિસ્ટર શ્રી. સી. આર. જૈનના શબ્દોમાં કહીએ
“જૈન સિદ્ધાંત તીર્થ”કરોના ધર્મનું મૂળ છે, અને પૂર્વની સંસ્કૃતિ
નિષ્ક્રાંતિએ જૈન ધર્મના ઉદય વિશે સર્વ પ્રકારની ધારણાઓ વિકસા
વખતે જૈનધર્મના સિદ્ધાંતોને વિશ્વસનીય દ્રાવ્ય ગણવા છતાં તે અંતિ
પોતાના અંગ્રોધનમાં તર્ક વિતર્ક અને ભૂલો કરી છે.”

૧ જૈન ગ્રંથ ૧૯૧૪, પા. ૩૫.

૨ ક્રીષ્ણ Ibid.

૩ જૈન ગ્રંથ, ૧૯૪૩, પા. ૮૩-૮૫

માળી એકેલા કે બારેલા લોકોમાં અનિવારિત રીતે જાવનારો
 નોંધો નથી, જેનો ઐતિહાસિક નામ રાજનામાં લખેલોય થઈ શકે. એક
 તેઓ એવા નિર્ણય પર આવ્યા કે આ બધી માલિકી એકલી કસ
 માટે અનિવાર્ય રીતે બીજા સામંતોની શોધ કરવી હતી. તેમને શોધ
 જોયા માટે આને જતું પડે એમ નહતું. ઇસુખ્રિસ્ત પોંડલાના પાંચ
 થીયા સંક્રાંતી માંડીને, તેમના પોતાના સમય સુધીના જુદા જુદા
 પરદેશીઓએ લખેલા અંદવાલો તેમની સમક્ષ હતા, અને એ તેમ
 તરત જ મદદગાર થયા. ઇસુખ્રિસ્ત પોંડલાં ત્રણસો છવીસ વર્ષ પૂ
 જ્યારે મહાન સીકંદરે પૂર્વમાં કૃત્ય કરેલી તે વળતે તેની સાથે આવેલ
 શરૂઆતના ગ્રીક લેખકો અથવા પાછળથી ઇસુ પોંડલાં ૩૦૫માં આવેલ
 મેગેસ્થિનિસ જેવા રાજદૂત એલચીઓ, ઇ.સ. ૪૦૦માં આવેલા ક્ષાહ
 ઇ. સ. ૬૨૬-૬૪૫માં આવેલા હુએનસંગ અને ઇ. સ. ૬૬૫માં
 આવેલા ઇત્સીંગ જેવા ચીની યાત્રિઓ, ઇસુ પછીના આઠમાથી પંદરમ
 સૈકા સુધી દક્ષિણના રાજ્યોમાં વેપારમાં રોકાયેલા આરબ વેપારીઓ

મત્તા સામ્યા, જેને આધારે ભારતીય પ્રજાતિદ્રાવ્યો અને ગીત સામ્ય સમર્થન મળતા માંડ્યું. આટલું દેવતા છતાં જેટલો દરજ્જો એ પરદેશીઓના અહેવાલોનું અનુભવન મળતું એટલો દરજ્જો અધિકૃત ગણાયા. એટલે એમાં આશ્ચર્ય પામવાની જરૂર નહોતી. અર્વાચીન ભારતીય ઇતિહાસના પાયા અસત્ય, અંધળા, અસ્થિર સાબિત થયા હોય, અને જોટા ખ્યાલો, વિદ્યુતિઓ અથવા તદ્દીકતો દરવામાં આવેલાં અવળાં વિધાનોથી વર્તમાન ભારતીય ઇતિહાસ અંથો રચાયા હોય.

ઘણા જુના સમયથી માંડીને, મોટા ભાગના આ પરદેશી અહેવાલોમાં જૈનો અને તેમના ધર્મવિષે ઘણીવાર ઉલ્લેખ થયે છે. પરંતુ લેખકોની ભાષા વિષયક મુશ્કેલીઓ અને ગેરસમજને મુશ્કેલી એ આવી કે શરૂઆતના પૂર્વની સંસ્કૃતિના વિદ્વાનો અપ

છે. અને યુધ્ધ સદ્ગુણોમાં મહાવીર નિગંઠનાતપુત્ર (નિર્ઘંથ જ્ઞાત પુત્ર) અને તેમનું અંતર્ધાન સ્થળ, 'પાવા' (પાવાપુરી) દર્શાવવામાં આવ્યું છે એટલે જાને જણા સમઘલિન અને સ્વતંત્ર હતા, એ વિષે શંકા નથી. ઘણીવાર યુદ્ધો જેનોને પ્રતિસ્પર્ધી સંપ્રદાય તરીકે ઉલ્લેખ છે. પરંતુ એવો કોઈ દિવસ ઉલ્લેખ કરતા નથી કે આ સંપ્રદાય નવ સંશોધિત સંપ્રદાય હતો. આથી ઉલટું જે રીતે તેઓ તેને વિષે જોલે છે તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે નિગંઠોનો (જેમને બંધન નથી) આ સંપ્રદાય યુધ્ધના સમયમાં ક્યારનોય પ્રચલિત થઈ ચૂક્યો હતો અથવા ખીજા શબ્દોમાં સંલવતઃ એમ જણાય છે કે જેન ધર્મ યુધ્ધ ધર્મ કરી ગણનાપાત્ર રીતે વધારે જુનો છે. વળી યુદ્ધોએ જ્ઞાનની શોધમાં કેટલે અતુલવો કર્યા. પરંતુ મહાવીરની બાળતમાં આ ન હતું." મહા નવાધર્મના સંશોધન માટે અથવા પ્રચારાર્થે પ્રયત્નો કર્યા ન હોય તેમાં એમ પણ કહેવાય છે કે પોતાના જ્ઞાન સંશોધનમાં જુ જેન શ્રમણસંઘમાં પણ પ્રવેશ કર્યો હોવો જોઈએ.

૨. યુધ્ધસાહિત્યમાં નિર્ઘંથ જ્ઞાતપુત્ર (મહાવીર) અને તે મહત્તા વિષે ઉલ્લેખ આવે છે. ^૧ મજ્ઞિમ્મ નિકાય (P.T.S.II.P. : માં નિર્ઘંથ સાધુઓ યુધ્ધને કહે છે કે તેમના માલિક નાતપુત્ર જ્ઞાતા હતા, અને પોતાના અમર્યાદિત જ્ઞાનથી નાતપુત્રો તેમને જણાવે છે કે તે સાધુઓએ તેમના આગલા જન્મોમાં કયા પાપકર્મો કર્યા સંયુક્ત નિકાય (P. T. S., IVP 398) આપણને એવી માન જણાવે છે કે પોતાના શિષ્યો તેમના મરણ પછી કયાં જન્મશે વસ્તુ સુવિખ્યાત નાતપુત્ર કહી શકતા અને જે ઝીણવટભરી તપાસ કરવામાં આવે તો અમુક વ્યક્તિનો કયાં જન્મ થયો છે એ પણ કહી શકતા. અંશુત્તર નિકાય વળી એવી માન્યતાનો ઉલ્લેખ કરે છે કે નિગંઠ નાતપુત્ર સર્વ સમજતા, સર્વ નિરખતા, તેમનું જ્ઞાન અમર્યાદિત

૧ નિગંઠનાતપુત્રઃ સર્વ વસ્તુઓ જાણે છે અને જુએ છે. સંપૂર્ણ જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા હોવાનો દાવો કરે છે. કહેર તપ કરી જુના કર્મને નિર્મૂળ કરે છે, અને નવા કર્મો પ્રત્યે ઉદાસ રહી તેમને અટકાવે છે. જ્યારે કર્મ અટકે છે ત્યારે દુઃખ અટકે છે, S. B. E. VOL XXII P. XVFF.

૧૫૫ રામસ્વામી સાગરના સાનાયુ કલ્યાણ ૭૦ વર્ષના

૪. ડૉ. બી. સી. લો પોતાના 'હિસ્ટોરીકલ ગ્લોબીનીઝ' નામક એ નિર્ગંઠો અને બુદ્ધનો સંબંધ અને તેમનું અરસપરસ ધર્મ થવું એવા ઉલ્લેખો છે દા. ત. સિંદસરચક, શ્રીગુપ્ત, અર દીગ્ધ તપસ્વી, ઉપાધિ, અભય, રાજકુમાર, વિશાખા વગે પ. જેન ધર્મ વિષેના ઉલ્લેખો બીજા સુમંગલા વિલાસિની દ વિસ્તરા, જાતક, દાઠાવંસો વગેરે બીજા પ્રખ્યાત ગ્રંથોમાં જોવા મળે છે.

(૪.) પ્રૌરણિક બુદ્ધ ગ્રંથોમાં ખુબ જ જાણીતા અને સ્વીકૃત જૈન દર્શન અને નીતિશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતોનો ઉલ્લેખ : -

૧. શીતળ જળમાં હવાતમા હોવાનો ઉલ્લેખ. દા. ત. દીગ્ધ નિદ્રાયત બ્રહ્મજલ સુત્તમાં જલકાયના હવો વિષે.

તે શિશુજની બાબતમાં જુઓને જેનોની વધારે પુરાણી પ્રણાલિકાઓ
યે પણ માહિતી હતી.' એમ જોડાણી કહે છે.

૪. મજબૂતિ ગોશાલ માનવજાતિનું છે વર્ગોમાં વિભાજન કરે
ત્રીજો વર્ગ નિર્ગંઢ સંપ્રદાયનો છે. જોડાણી કહે છે કે માનવ-
જાતના વિભાજનમાં નવો સંપ્રદાય આપું અગત્યનું સ્થાન રોકે
મળે નહિ.

૫. જુઓને નિર્મન્ય પિતાના નિર્મન્ય વિરોધી પુત્ર સરસ્વત સાથે
ધર્મ થયેલો, જે હરીકૃત, ડો. જોડાણીની દૃષ્ટિએ એમ નિર્ણયાત્મક
તે પૂરવાર કરે છે કે જેનો જુઓ ધર્મના છોડ ન હતા.

૬. જુઓ ધર્મપદ (અ ૪૨૨)માં જેન કપલ અને મહાવીરને
ધર્મ અને છેલ્લા જેના તીર્થંકરો તરીકે અનુક્રમે દર્શાવવામાં આવ્યા છે.

૭. જૌષ્ઠિક વિદ્વાન આર્યદેવ જેન ધર્મના મૂળ સ્થાપક તરીકે,
કપલદેવનો ઉલ્લેખ કરે છે.

(૭.) ત્યાર પછીથી સ્વયં જેન પુસ્તકોનો પુરાવો છે. ડો. જોડાણી
કહે છે, " મનુષ્યોના સંખ્યાબંધ વર્ગોની નોંધવામાં આવેલી પ્રણાલિકાઓ
માટે એ અસંત્ય જુડાણાંથી સરપૂર છે એવો મિશ્રાપવાદ મૂકવા માટે
તર્કયુક્ત દારણો નથી. પોતાના પ્રાચીન ઇતિહાસને સગતા બનાવો અને
પ્રસંગો વિષે વારંવાર અને વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ હરીકૃતોથી સરાર એવી
એટલી બધી નોંધો કરવામાં આવી છે કે તેનો અસ્વીકાર યોગ્ય રીતે
ન થઈ શકે. સિવાય કે પ્રાચીન જેન ધર્મ વિષે શંકાશીલ વિદ્વાનોએ
તારવેલા નિર્ણયો કરતાં વધારે પ્રબળ પુરાવાઓ રજુ કરવામાં આવે.
ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં, ગૌતમ અને દેશી: જે કમશ: લગવાન મહાવીર
અને પાર્શ્વનાથના અનુયાયીઓ હતા, તેમની ઉદ્ધાનમાં ગુલાકાત
ગોડવાઈ હતી અને ત્યાં આગળ વસ્તા ઓછા પ્રમાણમાં ગડન વિષય
પર સારો એવો વાર્તાલાપ થયા પછી જાને નેતાઓ પોતપોતાના ગુરુ-
ઓના ધાર્મિક સિદ્ધાંતોમાં પાયાની એકતા સ્વીકારે છે અને તેઓ
એક જ ક્ષેત્રમાં કામ કરી રહેલા કાર્યકરો છે. એવી સંપૂર્ણ પ્રતીતિ

પરિણામે મળ મર્મ ગિદાંતોના મનુષ્યના મનુષ્યોના મહાવીર પહેલે
લાંબા સમય પૂર્વે જોવાનીકરણ મળે તેવાં જોઈએ.

ડૉ. ગ્યાર. સી. મનુમદાર--“પરંતુ પ્રથમ બાલીસ તીર્થકરેને
ઇતિહાસ અભ્યાસો છે, અને તેમાંના મોટા ભાગના તીર્થકરેના
અસ્તિત્વ વિશે તર્કયુક્ત શંકાઓ થઈ શકે છે, પરંતુ તેવીસમાં તીર્થકરે
પાશ્વનું અસ્તિત્વ હતું તેમ જણાય છે. ઇ. સ. પૂર્વે આઠમા સદ્દમાં
તેમના મૃત્યુને મૂકી શકાય.”

હાર્મસવર્થ “જેનો” જેન નાતપુત્ર (મહાવીર વર્ધમાન) પહેલાં
તેમના ધર્મના ઘણા સંજ્યાળંધ તીર્થકરે થઈ ગયા એમ માને છે
અને તેઓ આમાંના છેલ્લા પાશ્વ અથવા પાશ્વનાથને વિશિષ્ટ રીતે
પૂજે છે. આ બાબતમાં તેઓ સાચા છે, કારણ એ વ્યક્તિ પાશ્વનાથ
પૌરાણિક વ્યક્તિ કરતાં વધારે વાસ્તવિક છે. ખરેખર તે જૈન ધર્મ
(ઇ. સ. પૂર્વે ૭૭૬) ના સંસ્થાપક રાજવી હતા, જ્યારે તેમની પછી
ઘણા ઘણા વંશજો પૂરા થયા પછી તેમના અનુગામી મહાવીર આવેલા
અને તેઓને કેવળ સુધારાવાદી તરીકે ગણી શકાય. ઠેઠ ગૌતમના સમયની
શરૂઆતથી સપ્રદાય પાશ્વેએ પ્રસ્થાપિત કરેલો અને નિર્ઝન્ય તરીકે
જાણીતો થયેલો એ ઔપચારિક રીતે સુપ્રતિષ્ઠિત થયેલો હતો, અને
ઔષ્ધ ઇતિહાસકારો પ્રમાણે, વિકસી રહેલો બૌદ્ધ ધર્મના માર્ગમાં તે
સંજ્યાળંધ મુશ્કેલીઓ ખંડી કહેલી. ૨”

૧. કમ્પ્રીજ હીસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ડિયા, પા. ૧૫૩—એ અને ધર્મ અને ન
શાસ્ત્રનો ગ્રંથકોષ પુસ્તક VII એ બંને આ દૃષ્ટિબિંદુ સાથે સંમત થાય છે.

૨. ડૉ. એચ.સી. રાય ચૈધરી—પ્રાચીન ભારતના રાજકીય ઇતિહાસ,
૪૭. તે કહે છે કે તેમના સમયમાં કાશી અગ્રગણ્ય રાજ્ય હતું અને શત
બ્રહ્મણ (Xiii) પ, ૪, ૧૬) કહે છે કે, કાશીના રાજાઓ વૈદિક યજ્ઞો
વિરોધીઓ હતા.”

૩. જૈન સૂત્રો—એસ. બી. ઇ, XLV. પ્રસ્તાવના.

૪. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર પા. ૨૧.

સુવિખ્યાત પુરાતત્ત્વવિદ, પ્રાધ્યાપક રામપ્રસાદચંદ્ર કહે છે, “શ્વેતાંશર ન સિદ્ધાંતોમાં જણાવેલી સારી એવી વસ્તુઓ સાથે પાલિસૂત્તો હમત ધાય છે. ઇસુના પ્રથમ સૈકાથી માંડીને મથુરાની, પ્રાચીન જૈન કલ્પકૃત્તિઓ ઘણી જૈન પ્રણાલિકાઓના પૂરાતન કાળના પ્રમાણુ વિષે ખત્રી કરાવે છે. સામાન્ય રીતે એમ માનાય છે કે પાર્શ્વનાથે સ્થાપિત રેલા સંઘમાં, મહાવીર પૂર્વે જૈન સાધુઓ હતા.”^૧

રા. બી. સી. લો, પી એચ. ડી., ડી. એલ આઇ. ટીટી., એફ ઇર. એ. એસ. બી. વગેરે, કહે છે “મહાવીરના આગમન પહેલાં ધર્મના તેઓ છેલ્લાસમર્થક હતા તે ધર્મ, વૈશાલિ અને ાનુબાનુના મુલકમાં ઠંઈક શરૂઆતના સ્વરૂપે પ્રવર્તમાન હશે એમ જણાય છે. એમ દેખાય છે કે પૂર્વ ભારતમાં, ખાસ કરીને વૈશાલિના રહેવાસીઓમાં પાર્શ્વનાથે પ્રવર્તાવેલા અને સ્થાપન કરેલા ધર્મનું ષાછામાં ષાછા કેટલાક ક્ષત્રિઓ પાલન કરતા હતા. આચારાંગ સુત્ર રથી આપણને જણાય છે કે, “મહાવીરના માતાપિતા પાર્શ્વના ઉપાસકો અને શ્રમણોના અનુયાયીઓ હતા.”^૨ પ્રાધ્યાપક જે. સી. વિદ્યાલંકાર હાભારત પછીના સમયના ધર્મ ગુરૂઓ વિષે બોલતાં જણાવે છે, “આવા એક મહાન સુધારક તીર્થંકર પાર્શ્વ ઈ. સ. પહેલાં નવમાથી ષાઠમા સૈકા સુધીમાં થઈ ગયા. તેમના પિતા વારાણસી (બનારસ)ના ાન અશ્વસેન હતા, અને તેમની માતાનું નામ વામા હતું. જૈનો એમ માને છે કે તેમનો ધર્મ અત્યંત પ્રાચીન છે અને મહાવીર પહેલાં બીજા તેવીસ તીર્થંકરો થઈ ગયા. તેથી આ માન્યતાને તદ્દન બૂલ મરેલી અને પાયા વગરની માનવી અને પૂર્વે થઈ ગયેલા સર્વ તીર્થંકરોને કાલ્પનિક અને બિન ઐતિહાસિક ગણવા એ ન્યાય સંગત અને યોગ્ય નથી. એમાં ન માનવાને કશું કારણ નથી. ભારતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ વૈદિક ધર્મની જેમ જ જૈન પણ છે...વર્તમાન સમયમાં,

૧. પ્રાચીન ભારતીય ઇતિહાસ અને સંકૃતિની રૂપરેખા, પા. ૨૧૬ અને ભારતનો વિકસિત ઇતિહાસ, પા. ૮૬

૨. જગતનો ઇતિહાસ, અંથ ૨, પા. ૧૧૯૮ તેમના પોતાનાં એત્યો પણ હતા.”^૧

સર પી. સી. મોધા^૧ ગૌતમ બુદ્ધ પહેલાં જૈનધર્મ પ્રવર્તમાન હતો. એ વિષે લખતાં માહિતી આપે છે કે આશરે ઈ. સ. ૧૮૮૫માં મધ્યાપક બીલે રાયલ એશીયાટીક સોસાયટીમાં જણાવેલું કે શાક્ય ઝૂન ગૌતમે જૌષ્ઠ ધર્મ બહુર ઠર્યો એ પહેલાં ઘણા લાંબા સમય પૂર્વે મધ્યએશિયામાં આવો ધર્મ પ્રવર્તમાન હતો, એ વિષે શંકા નથી. ૧૭ી સર હેનરી રોલીન્સને રાયલ જ્યોગ્રોફીકલ સોસાયટી (સપ્ટે. ૧૮૮૫)ના સંચાલન દરમ્યાન અને તેમના “મધ્ય એશિયા” (પા. ૧૪૬)માં ત્યાં કાશ્યપની હાજરી દર્શાવતા, ઇંટોનાં ચણતરવાળા બીજા ભારકો અને બજારમાં નૂતન વિહાર (મઠ)ની શોધ થયેલી એ તરફ ધ્યાન દોર્યું.

હવે, આ કાશ્યપ, પ્રાચીન જૈન મુનિનું નામ હોવા ઉપરાંત કેટલાક તીર્થંકરોનું ગોત્ર હતું વળી તે પાર્શ્વનાથનું પણ ગોત્ર હતું. આદિ પુરાણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે, કાશ્યપનું બીજું નામ મધવા પણ હતું તે ઉર્ધ્વવંશના (પ્રાચીન નાગકુટુંબની શાખા જેમાં તીર્થંકર પાર્શ્વ જન્મ્યા હતા તેના) સંસ્થાપક હતા.^૨

ભૌગોલિક નામ કાશ્યપ કાશ્યપ શબ્દને મળતું આવે અને મધ્ય એશિયાના આ નગર વિષે હું એન સંગે, સાતમી સદીમાં નિગંમે અથવા જૈનોના પ્રાગટ્ય વિષે,^૩ નોંધ કરેલી, અને તેમની પહેલાં આશરે હજાર વર્ષ પૂર્વે ઓક લોકો પણ એજ રીતે ભારતની વાયવ્ય સરહદ પર તેમના સંબંધમાં આવેલા.^૪ એટલે એમ તાર્કિક પણે

૧. જૈન ગેઝેટ, ઓગસ્ટ. ૧૯૦૬, પા. ૧૨.

૨. જી. એસ. બી., XVI, ૨ પા. ૧૩, સંક્ષિપ્ત આદિ પુરાણ, પા. ૨૭ આદિ. એચ. ક્યું., પા. ૪૬૦ અને II, પા. ૨૮.

૩. બીલ, સિલુટી—પુસ્તક ૧ પા. ૫૫. ડો. બુહલર કહે છે કે, “આ વસ્તુ એ હકીકતને સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે જૈનોએ ઓળામાં ઓછી ભારતની સરહદોથી વાયવ્ય પરદેશમાં પોતાની ધર્મ પ્રચારક પ્રવૃત્તિ પ્રસારાવેલી.

૪. એમ. સી. કીન્ડલ—પ્રાચીન ભારત—તેઓ જૈનોના. જીમનોસોફીસ્ટસ, સરમનજી, વેરલેઈ વગેરે શબ્દોથી ઉલ્લેખ કરતા, અને વિદ્વાનોને હવે શંકા નથી કે તેઓ નિગંઠો અથવા જૈનોને દર્શાવે છે.

એવું અનુમાન થઈ શકે કે જૈન ધર્મ મહાવીર પહેલાં પણ જૈન ધર્મ કાશ્મિરમાં, અમાન, અને સમરકંદ, બદખ્શ વગેરે તરફ પવર્તમાન હતો.

॥ પાર્શ્વનાથ પહેલાં પ્રવર્તમાન હશે એ વિષે શંકા નથી.””૫

સુવિખ્યાત પંડિત, સંસ્કૃત અને લેક્સીકોગ્રાફીના નિષ્ણાત નાગેન્દ્રનાથ બસુ કહે છે, “હકીકતમાં જૈનોના બાવીસમા તીર્થંકર નાથ, જે પાર્શ્વનાથ પ્રભુની આગળ યજ્ઞ ગયેલા, તે શ્રીકૃષ્ણ માનના પિતરાઈ બંધુ હતા. જે આપણે કૃષ્ણ ભગવાનના ઇતિહાસને ફરીએ તો તેમના સમકાલિન, બાવીસમા તીર્થંકર નેમિનાથ ભગ-ને વાસ્તવિક અને ઐતિહાસિક વ્યક્તિ શા માટે ન સ્વીકારવી કારણ નથી.””૬

ડૉ. ક્યુહટ્ટ કહે છે, “જૈનોના બાવીસમાં તીર્થંકર નેમિનાથ નો ઐતિહાસિક વ્યક્તિ તરીકે સ્વીકાર થયો છે. શ્રી. એલ. ડી. અભિપ્રાય ધરાવે છે.”

શ્રી કારવા કહે છે, “નેમિનાથ કૃષ્ણના પિતરાઈ બંધુ હતા. જે જૈનોના બાવીસમા તીર્થંકર કૃષ્ણ ભગવાનના સમકાલિન હતા, ઉપરથી વાંચકો બાકીના એકવીસ તીર્થંકરોના પુરાતન ઇતિહાસ ને સારી રીતે કલ્પના કરી શકશે.””૪

૧. ભારતનો વારસો (એક્સર્સ ૧૯૭૭) એચ. જી. રોલીસન રચિત પિયન સાહિત્ય અને વિચારમાં ભારત-લેખક સ્વયં એવો સ્વીકાર કરે છે આ વિચારો જૈન અને બૌદ્ધોના સંબંધમાં દર્શાવાયા હોય તેમ લાગે છે. તુ જે બૌદ્ધ ધર્મનો ગૌતમ બુદ્ધે પ્રચાર કરેલો અને ઈ. સ. પૂર્વે ૪૭૬ તા ૪૮૩ માં જૈમતું મરણ થયેલું ગણાય છે તે બુદ્ધ ધર્મ સાથે સંલવ દે એ ઉલ્લેખ લાગુ ન પડતો હોય. ઉપાંત, બૌદ્ધો, અરે સ્વયં બુદ્ધ પણ સાહારથી હંમેશને માટે દૂર રહેલા નહિ, જ્યારે અમુક શાકભાજીનો નિષેધ શિષ્ટ રીતે જૈનોમાં જ જોવા મળે છે, એજ વસ્તુ ઉપર જણાવેલા મોટા ભાગના બીજા વિચારોને લાગુ પડે છે.

૨. પાર્શ્વના જીવન માટે એચ. એસ. ભટ્ટાચાર્ય રચિત બુકો “ભગવાન પાર્શ્વનાથ” અને કે. પી. જૈન રચિત “ભગવાન પાર્શ્વનાથ”

૩. ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન ગ્રંથ ૧, પા. ૨૮૭.

૪. હરિવંશ પુરાણ-પ્રસ્તાવના પા.૬.

વાદીઓની જેમ અત્યંત પૂર્વગ્રહયુક્ત અને કોમવાદી ભાવના સેવે છે. આ
 પ્રથે જૈનધર્મ અને જૈનો વિષે ઇરાદાપૂર્વક કોઈપણ પ્રકારનો ઉલ્લેખ
 કરવાનું માંડી વાળ્યું છે, છતાં અમુક અમુક જગ્યાએ તેમના વિષે
 ઉલ્લેખ સરી પડ્યો છે. દા. ત. તે જણાવે છે કે રામચંદ્રજીના પિતા
 દશરથ રાજાએ શ્રમણોની સેવાલક્ષિત કરેલી. આ શ્રમણો^૨ બ્રુવણની ટીકા
 પ્રમ.છે જૈન ધર્મના દિગંબર સાધુઓ હતા.^૩

આમ રામચંદ્રજીના સમયમાં જૈનધર્મ વિદ્યમાન હતો. અને
 જૈનોના વીસમા તીર્થંકર લગવાન મુનિમુવત રાજગૃહના રાજકુમાર,
 અને રામચંદ્રજીથી મોટી ઉંમરના સમકાલિન રામચંદ્રજીના પૂર્વ
 પુરુષ હતા, અને સ્વયં રામચંદ્રજીની જેમજ એમનું અસ્તિત્વ
 વાસ્તવિક હતું. એ વિષે બીલકુલ શંકા રહેતી નથી.

ઉપરાંત મુનિમુવતના સમયમાં વસુ ઐદ્યોપરિબ્રજાર રાજાના દરબારમાં
 એવી ગરમાગરમ ચર્ચા થયેલી કે વૈદિક યજ્ઞોમાં પશુઓની કે વનસ્પતિના
 ઉત્પાદનોની આહુતિ આપવી જોઈએ કે નહિ છેવટે વસુ રાજાએ પશુના
 બલિની તરફેણમાં પોતાનો ચુકાદો આપ્યો. અને ત્યાર પછીથી આ
 ભયંકર પ્રથા શરૂ થઈ.

જૈન અને બ્રાહ્મણ પ્રણાલિકાઓ એ બંનેમાં વસુની વાર્તા વ્યાવહા-
 રિક રીતે એક સરખી છે, અને એ એની સચ્ચાઈની પ્રતીતિ કરાવે
 છે. બાકીના તીર્થંકરોમાં ઋષભ, -પ્રથમ, અન્નિતનાથ, -દ્વિતીય અને
 સુપાર્શ્વ, સાતમા એમ તેમનો વેદોમાં પણ ઉલ્લેખ જોવા મળે છે.^૪

ત્યારપછીથી વેણુરાજાની એક વિચિત્ર વાર્તા છે. શરૂઆતમાં એ
 વેદમાર્ગી હિન્દુ હતા. પરંતુ એક જૈન મુનિના બોધથી તે જૈન સાધુ
 બન્યા, એટલે એ પાપી ઠહિવાયા અને એમના ધર્મ પરિવર્તનને પત

૨. રામાયણ બાલકાંડ XIV, ૧૨

૩. વી. કે. મુકરજી રચિત "જૈન ધર્મ" ; લગવાન પ્રાર્શ્વનાથ, પા. ૧૨

૪. પહેલ ચરિત્ર પદમ પુરાણ ઉત્તમ-પુરાણ, મુનિમુવત પુરાણ વગેરે.

૧. મહાભારતમાં વાર્તા આવે છે, અને બૌદ્ધમુત નિપાતમાં પણ તે

ઉલ્લેખ છે. જૈન હરિશંકર પુરાણ, XVII, પા. ૨૬૩-૨૭૨ માં જૈન આત્મ

લભ્ય છે. જુઓ. જ. એસ. બી. XIII, 1, પા. ૧૩

પ્રાધ્યાપક જી. સત્યનારાયણ મૂર્તિ પણ એવું નિરીક્ષણ કરે છે, “તેના કેટલાક ધર્મસિધ્ધાંતો તેના પોતાના આગવા છે અને તે જૈન ધર્મ વિષે વિશિષ્ટ પ્રતિભા ખડી કરે છે,”^૩ અને ડો. ગેરીનોટ જણાવે છે કે, “જૈન ધર્મ અત્યંત મૌલિક સ્વતંત્ર અને પશ્ચતિસરનો ધર્મસિધ્ધાંત છે.”^૪

પ્રાધ્યાપક ચિંતા હરણ ચક્રવર્તી જણાવે છે, “જો કે જૈન આધ્યાત્મિક ધર્મને લગતી વસ્તુઓ વિષે તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ પ્રાચીનપણું નક્કરવું. આપણા જ્ઞાનના આ તબક્કે શક્ય નથી, પરંતુ જૈન ધર્મને વાસ્તવિક અને યુષ્ધિ પ્રધાન ધ્વનિ કોઈક ઉપર છેલ્લી નજરે જોનારા પણુ ધ્યાન ખેંચ્યા વગર રહી શકતો નથી.”^૫

ખીલ વિદ્વાન કહે છે, “અમે એમ જણાવવાનું સાહસ કરીએ છીએ કે જૈન ધર્મ એટલે અહિંસા ધર્મ સંલવતઃ કદાચ વધારે પુરાણ નહિ, તો, ય વૈદિક ધર્મ જેટલો પુરાણો છે. અહિંસા ધર્મ સ્વયંવે જેટલો પુરાણો હશે એ વિષે શંકા નથી.”^૬

વળી ખીલ સુપ્રસિધ્ધ વિચારક નિરીક્ષણ કરે છે, “વેદો આ પુરાણોમાં જૈન ધર્મને લગતા સંખ્યાબંધ ઉલ્લેખો કરવામાં આવ્યા હોય છે. ઉપરાંત, ખીલ પણુ એક સાધારણ ઘટના જૈન તત્ત્વજ્ઞાનને હિંદુ તત્ત્વજ્ઞાન જેટલું પુરાણું છે એમ દર્શાવે છે, તત્ત્વજ્ઞાનના વિકાસના શરૂઆતના તબક્કાનું એવું એક લક્ષણ છે કે તેમાં ગુણની શ્રેણીની વ્યાખ્યા કરવામાં આવતી નથી. દા. ત., વેદાંત, બ્રહ્મ, તેની પ્રકૃતિના ગુણ તરીકે, “અસ્તિત્વ, યુષ્ધિ અને આનંદ.” (સત્, ચિત્, આનંદ) ધરા છે એમ નથી કહેવાનું, પરંતુ તે સ્વયં અસ્તિત્વ, યુષ્ધિ અને આનંદ છે. (સચ્ચિદાનંદ) આજ વસ્તુ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનને લાગુ પડે છે,

૩. જૈન ગ્રેએટ, ૧૯૧૬, પા. ૭૩.

૪. ખીખ્ખો ગ્રાફીકા જૈનીકા-પ્રસ્તાવના.

૫. જૈનો અને હિંદુઓ-જૈન ગ્રેએટ, એપ્રિલ ૪૭, પા. ૬૧.

૬. ભારતનો સાંસ્કૃતિક વારસો, પુસ્તક ૧, શ્રીરામકૃષ્ણ સેન્ટીનરી મેમોરીયલ પુસ્તક. પા. ૧૮૫-૧૮૮.

અને અધર્મ એવા શુભોને પદાર્થ તરીકે સૂચવે છે, શુભ તરીકે આત્મા ધર્મ અને અધર્મ રૂપી પદાર્થોના સંબંધમાં આવે છે. 'સંપૂર્ણ મનુષ્યોનું' દેવ તરીકે પૂજન અથવા વ્યક્તિપૂજા સર્વ ક્ષત્રીન ધર્માનું લક્ષણ છે.^૨ છેવટે છવાતમાઓની વ્યાપ્તિ વિષેની પણ, એ પણ પ્રાકૃષ્ઠીન વિચાર છે.^૩

હૃદીક્રમાં, ડૉ. એડવર્ડ થોમસ, જેન ધર્મની સાદાઈ અને પરિ-મે તેના જુના પ્રાચીન કાળ વિષે, બોલતી વખતે નોંધે છે. કે, વધારે જટિલ વિધિ-વિધાનોના અનુગામી તરીકે વધારે સરળ શ્રદ્ધામાં વિધિ-વિધાનો હોવાં જોઈએ તેમ પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ સ્વીકાર થાય છે.^૪

અને એક્સર જનરલ ફોરલોગ જણાવે છે, “પૂજન, વિધિ-ધાનો, અને નૈતિક સિદ્ધાંતોમાં જેન ધર્મ કરતાં વધારે સાદુ શું થાય શકે.”^૫

સમગ્ર પરિસ્થિતિની છણાવટ કરતી વખતે પ્રાધ્યાપક એમ. સ. રામસ્વામિ આયંગરનું અવતરણ ટાંકી શકાય. તે જણાવે છે, પ્રાચીન ભારતીય ઇતિહાસના ઐત્થાનિક વિદ્યાર્થી માટે જેનોનો ઇતિ-હાસ જેન ધર્મના સ્થાપક મહાવીરના સમયથી શરૂ થયેલો ધારવામાં આવે છે. આ ધર્મના મૂળ ઇતિહાસ વિષેના આવા ખ્યાલે હુલાંચે, કોનોનો જેન પ્રણાલિકા વિષે એણે માનવા પ્રેરાયા છે કે એના ઇતિ-હાસની નવરચના અવિશ્વસનીય અને નિરુપયોગી છે. અર્ધદગ્ધ મંદ દિલોદો તો વળી એટલે સુધી કહે છે કે મહાવીર અને બુદ્ધના જન્મમાં દેટલીક વિગતો મળતી આવે છે, તેથીજ કરીને, આ જેન ધર્મ બુદ્ધ ધર્મનો ફાંટો હતો. કદાચ આ વિષય વિષેના જાણકાર સર્વ

૨. કૌશાલ્યનું ‘નાયકો અને નાયકોની વ્યક્તિ પૂજા.’

૩. જેન ગ્રેસ્ટ ૧૯૦૬.

૪. આર્યોની જાની શ્રદ્ધા પા. ૫-૬.

લેખકેના આદરણીય એવા હો. તોતનેલે પણ, જ્યારે એમ બાળપણું
 કે તે જાને સંપ્રદાયો પોતાના નીતિ વિચારક ગ્રિષ્માંતો વિશે નિરાળી
 અસ્મિતા ધરાવતા નથી, પરંતુ તેમણે બાહ્ય સાધનો પોતાના આદર્શ
 ગણી, તેમની પાસેથી તેમણે ઘણી અગત્યની લાભિમ અને સંસ્કારો
 ઉછીની લીધી છે ત્યારે તે સત્યથી જૂનાજ વેગળે નીકળી જાય છે.
 (જુઓ હોરનેલનું પ્રમુખપદેથી આપેલું પ્રવચન, સી.એ.એસ. (૧૮૮૬)
 પરંતુ જેનો અને તેમના પવિત્ર સાહિત્ય વિશેના આપણા જ્ઞાન ઉપરથી
 એમ કહેવું સુરકેલ નથી કે તે જૌદ્ધ ધર્મ અને બ્રાહ્મણ ધર્મનો ફળગો
 હોવાની વાત તો બાળુએ સહી પરંતુ તે ભારતના સૌથી પુરાણા ધર
 આંગણના ધર્મોમાંનો એક ધર્મ હતો, અને તેમની સરળ અને સારી,
 જાણે ધરમાં કરતા હોઈએ તેવી જેમાં કેલ બ્રાહ્મણનું માધ્યમ હોતું
 નથી તેવી, જેન ધર્મની લક્ષિત તેનું ઘણું જુનુ પ્રાચીનપણું સાબિત
 કરે છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ તે વધારે અગત્યની પોતાના અસ્તિત્વની
 નિરાળી સ્વતંત્ર અસ્મિતા પણ ગ્રિષ્મ કરે છે.”^૧

અને એક. ડબલ્યુ થોમસ પ્રમાણે “જીજ્ઞ બાળુએ જેન ધર્મ
 (જૌદ્ધ ધર્મ વગેરે એ નહિ) આજ સુધી હિંદુ ધર્મની મધ્યમાં,
 પોતાની આગવી દુનયા, જે તે સ્થિતિમાં સુવ્રથીત રીતે (ગૌરવ સાથે)
 જાળવી રાખે છે.”^૨

ડી. એન. શેપગીરી આચર, એમ. એલ. એ. મદ્રાસ હાઈકોર્ટના
 નિવૃત્ત ન્યાયાધીશ જેવી થોડી કાયદાક્ષેત્રે પ્રમાણભૂત વ્યક્તિઓનો
 આધાર લઈએ તો તે જણાવે છે, “હું જેન ધર્મને વેદો કરતાં
 પછીના સમયમાં થયેલો જણાવવા ઈચ્છતો નથી, સંભવ છે કે તે
 તેની સાથે જ પ્રગટ થયો હોય, જેનો હિંદુ ધર્મના કાંટામાંથી નથી
 આવ્યા હું એવા વિધાન સાથે સંપૂર્ણ રીતે સમંત થઈ શકું છું કે
 સર્વ જેનો વૈરથો નથી. તેઓ સર્વ જ્ઞાતિ અને શ્રેણીમાંથી આવેલા છે.”^૩

૧. દક્ષિણમાં જેનો-જેન ગેઝેટ ૧૬, પા. ૨૧૨, અને એસ. આર્થ, જે મુદો ૧.

૨. ભારતનો વારસો, પા. ૨૧૨.

૩. જેનો-જેન ગેઝેટ ૧૬, પા. ૨૧૨, અને એસ. આર્થ, જે મુદો ૧.

ધવા તેનું હિંદુ ધર્મમાં રૂપાંતર થયું, એ પહેલાં ઘણા સમય પૂર્વે ન ધર્મ પ્રવર્તમાન હતો તે વસ્તુ પણ ખરી છે કે રાષ્ટ્રમાં વહીવટી ધરાવતા હિંદુઓના તેમના હીર્ષ સંપર્કને લીધે જેનોએ જે તરિવાળો અને વિધિ વિધાનોનું હિંદુઓ ગુસ્તાપણે પાલન કરે છે તે જે બ્રાહ્મણ ધર્મ સાથે સંકળાયેલા છે તેમાંના ઘણા જેનોએ અપનાવ્યા છે.”^૨

છેવટે સ્વતંત્ર ભારતના પ્રથમ વડાપ્રધાન પંડિત જવાહરલાલ નેહરૂ ભારતપૂર્વક જણાવે છે કે, “જૈન ધર્મ અને બુદ્ધ ધર્મ નિશ્ચિત રીતે હિંદુ ધર્મ કે વૈદિક ધર્મ ન હતા, છતાં તેઓ ભારતમાં જન્મ્યા હતા અને ભારતીય હોવાનું, સંસ્કૃતિ અને તાત્વિક વિચાર સરણી સાથે અવિભાજ્ય રીતે સંકળાયેલા હતા. ભારતનો જૈન ધર્મ અથવા બૌદ્ધ ધર્મ એ સો એ ટકા ભારતીય વિચારસરણી અને સંસ્કૃતિ ધરાવે છે, છતાં તેમાંનું કોઈ હિંદુ નથી.

એટલે ભારતીય સંસ્કૃતિને હિંદુ સંસ્કૃતિના નામથી પોકારવી એ યોગ્ય નથી.”^૧ એટલે એ વસ્તુ અત્યંત વિચિત્ર લાગે છે કે આજેય પણ એવા લોકો છે અને એમાંય વળી કેટલાક એવા જ્યાંતરમાં વિદ્વાનો પણ છે કે જે જૈન ધર્મના પ્રાચીન તત્વો અને સ્વતંત્રતા વિશે વિશેષ શંકા સેવે છે. પ્રાધ્યાપક એસ. શ્રીકાન્ત શાસ્ત્રી જણાવે છે “જૈન ધર્મ, વૈદિક આર્યોના યજ્ઞયાગાદિના પ્રત્યાઘાત રૂપ, બૌદ્ધ ધર્મના એક પ્રગટ થયેલો. એવા કેટલાક ઇતિહાસકારોના વિધાનોને માની લેવાને બદલે કે રિવાજ થઈ ચૂક્યો છે, અને જૈન ધર્મની ખાખતમાં ઘણું વિદ્વાનો ઇ.સ. પૂર્વે નવમા સદીમાં પાર્શ્વનાથ પહેલાંના સમયમાં જૈન ધર્મના ઇતિહાસ વિશે સંશોધન કરતાં ખચકાચ છે.”^૨

૨. એ. આર્થ. આર., ૧૯૩૬, મુંબઈ ૩૭૭.

૧. ભારતનું સંશોધન. પરંતુ પંડિત નહેરૂ, જૈન ધર્મના મૂળ વિશે ઘણા સમય પૂર્વે અસ્વીકૃત થયેલા દૃષ્ટિબિંદુને અપનાવવામાં અને જૈન ધર્મ ઇ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સદીમાં મહાવીરે સ્થાપ્યો હતો. એમજ માનવામાં ભૂલ કરે છે.

૨. જૈન ધર્મનું મૂળ ઘર-જે. એ. XV, ૨, પા. ૫૮.

પરંતુ જે પ્રમાણે ડૉ. જેકોબી નિરીક્ષણ કરે છે, “પાર્શ્વનાથ જેન
ખર્ચના સ્થાપક હતા એમ સાબિત કરવા માટે દોષ સાધન નથી. જેન
સુદિક્ષ એના સ્થાપક તરીકે પ્રથમ તીર્થંકર કાયબને ગણવામાં આવે
એમની પસંદ છે. સંભવ છે કે તેમને પ્રથમ તીર્થંકર ગણાવતી
વિકાસમાં કંઈક ઇતિહાસિક તાથ હોય.”^૨

ડૉ. એન. ઉપાધ્યાય, એમ. એ., ડી. લીટ. જણાવે છે,
પરવાસિક દષ્ટિએ વિચારીએ તો કપલદેવ, મેમિનાથ, પાર્શ્વનાથ,
શીવ વગેરે દુનિયાના સૌથી મોટામાં મોટા કેટલાક સ્વસ્થવાદીઓ
મયા.....એ નોંધવું સ્વસ્થાથક થઈ પડે છે કે ભાગવતમાં જણાવેલો
પ્રમ દેવનો વૃત્તાંત જેન પ્રજાવિકાસમાં દર્શાવેલાં વૃત્તાંત સાથે મૌલિક
જે વ્યવહારિક રીતે મળતો આવે છે.”^૧

અને પ્રાધ્યાપક આર. ડી. રાંનડે કપલદેવના સ્વસ્થપૂર્ણ હવન
પે માફિતી આપતાં એવો તર્ક સાચો પરિચય આપે છે કે,
જેમના આ પ્રથમ તીર્થંકર એવા વિવક્ષણ પ્રતિભા ધરાવતા સ્વસ્થ-
શીવે પોતો હતા, જેમની પોતાના શરીર પરત્વેની સરીયામ બેઠકારી,
તેમના ઉદ્ધરના સાક્ષાત્કારનું સર્વોચ્ચ ચિહ્ન છે.”^૩

ડૉ. એસ. સી. વિદ્યાભૂષણ—“જેનધર્મ સર્જનની છેક શરૂઆતમાં
પોતાને સમજી જાય છે. જેન તત્ત્વજ્ઞાન વેદાંત અને ખીલ પદ્ધતિઓ
કર્તા ધણી પ્રાચીન છે, એમ ભારપૂર્વક જણાવતાં મને સહેજ પણ
અંક થતી નથી.”^૪

ડૉ. એન. એન. બસુ—“ધણું કરીને કપલદેવ લેખનકળાના
પ્રથમ સુશોધક હતા. તેમણે બ્રહ્મવિદ્યાના પ્રચારાર્થે બ્રાહ્મીલિપી
પ્રાધ્યાનું દહેવાય છે, અને એટલા જ માટે તેઓ આઠમા અવતાર

૩. પ્રાચીન ભારત IX, પા. ૧૬૨.

૧. પરમાત્મા પ્રકાશ (આર. જે. એસ., મુંબઈ, ૧૯૩૭) પ્રસ્તાવના, પા. ૩૯.

૨. મહારાષ્ટ્રમાં સ્વસ્થવાદ, પા. ૯.

૩. સંબોધનમાં—સત્યાર્થ દર્પણ ભુઓ, પા. ૯૭.

ગણાયા છે. તેઓ ભારતીય રાજા નાગિરાજની રાણી. મહાદેવીના જેટ
જન્મેલા અને ભાગવતમાં બાળીય અવતારોમાં આડમા અવતાર તરીકે
ગણાયા છે.”૪

ડો. સર રાધાકૃષ્ણન પણ એટલું સ્વીકારે છે કે, “ભાગવત-
પુરાણ, જૈનધર્મના સ્થાપક ઋષભ હતા એ દ્રષ્ટિબિંદુ સ્વીકારે છે.
ઇ. સ. પૂર્વે પ્રથમ સૈંકા સુધીના પાછલા સમયમાં પણ હોકો. પ્રથમ
તીર્થંકર, ઋષભદેવતું પૂજન કરતા હતા એમ દર્શાવવા માટે પૂરાયો
છે. જૈનધર્મ વર્ધમાન અને પાર્શ્વનાથ પહેલાં પણ પ્રવર્તમાન હતો
એ વિષે શંકા નથી.

યજુર્વેદ ત્રણ તીર્થંકરોના નામ જણાવે છે. ઋષભ, અન્નિતનાથ
અને અરિષ્ટનેમિ.”૫

ઋગવેદની ઋચાઓમાંથી તેમના સૌથી જુના ટીકાકાર કાત્યાયન
પોતાની સર્વાનુક્રમણિકામાં, સદ્ગુરુ શિષ્ય પોતાના વેદાર્થ હી પદ્યમાં
સાચન પોતાના ભાષ્યમાં—સર્વે, ઋષભપદ્મો વ્યક્તિવાચી નામ તરીકે
સ્વીકાર કરે છે, પરંતુ એ નામવાળી વ્યક્તિનો વિશિષ્ટ પાંચર
આપતા નથી.”૬

પરંતુ ડો. સર રાધાકૃષ્ણન, એમ માને છે કે વૈદિક ઉદ્દેશો
સ્પષ્ટ રીતે અમુક જૈન તીર્થંકર દર્શાવે છે.

ગમે તેમ, એ તદ્દન સ્પષ્ટ છે કે ઋચાઓમાં દર્શાવેલું નામ

૪. હિંદુ વિશ્વકોષ, પુસ્તક ૧, પા. ૬૪ અને પુસ્તક ૩, પા. ૪૪૪.

૫. ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન, પુસ્તક ૧, પા. ૨૮૭, (પ્રથમ આવૃત્તિ).

૬. સર્વાનુક્રમણિકા (લંડન) પા. ૧૬૪. આ બાબતમાં, શ્રી કામટાપ્રસાદ
((“જૈન ધર્મના સ્થાપક કોણ હતા” માં—જે. એ-૧, ૨, P. ૨૧, ટીકા ૬
છે, કે “એમ લાગે છે કે, તેઓને તેમના વિષે જ્ઞાન ન હતું અથવા ધાર્મિક
દુશ્મનાવટને લીધે તેઓ એને પ્રગટ કરવા માંગતા ન હતા. તેમણે ખરેખર
ધર્માધિપણને લીધે વેદોમાં ઘણા ફેરફારો અને વધારાઓ કરેલા,” (જે પ્રમા
પરગીટર પણ એ. આઇ. એચ. ડી, પા. ૧૧ અને અમુર ભારત, પ્રસ્તાવના પ
૪ માં નિહાળે છે.)

કપલ નામના-મકાપુરપતું સૂચન કરે છે અને ત્યાં સુધી એનું નામના
ખીજ કોઈ મકા-પુરપતો નિર્દેશ ન મળે ત્યાં સુધી એમ કૈવી રીતે.
કદી શકાય કે જે મકાપુરપતો ઉલ્લેખ થયો છે તે જૈન તીર્થંકર
કપલ દેવ નથી ?

ખીજા સુવિખ્યાત વિદ્વાન સ્વામિ વી. પી. વડયાર, વેદરત્ન પણ
પૌતાનો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે અહીં નિર્દેશ કરેલી
વ્યક્તિ ખીજ કોઈ નહિ પરંતુ જૈન તીર્થંકર ભગવાન કપલ દેવ છે.^૪

કેટલાક પ્રમાણભૂત સંસ્કૃત અને હિન્દીના શબ્દકોષો પણ કપલ
શબ્દનો 'એ નામના પ્રથમ જૈન તીર્થંકર' એવો અર્થ આપે છે.^૫
યજુર્વેદ સામવેદ અને વેદિક સાહિત્યની ખીજ શાખાઓ પણ તેમના
નામનો ઉલ્લેખ કરે છે.^૬

ઉપરાંત, સ્વયં વેદોના ટીકાકારો એવો આશંક રાખે છે કે
પુરાણોમાં દર્શાવેલા પ્રણાલિકાગત અહેવાલોની મદદથી વેદિક પ્રણાલિકાઓ
વિષે ખુલાસો કરવો જોઈએ.^૭ અને આપણે જાણીએ છીએ કે આદિ
પુરાણ હરિવંશપુરાણ (પ્રકરણ ૮ પૃષ્ઠ-૧૦૪) વગેરે જૈન પુરાણોમાં
જણાવેલા કપલદેવના અહેવાલ મોટા ભાગના ધર્મમાં જોવામાં
આવતા અહેવાલોને ખરાબર મળતા આવે છે.^૮ ભાગવતના ટીકાકાર

૩. ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન. પા. ૨૮૭-ખાસ કરીને યજુર્વેદ.

૪. જૈન પથ પ્રદર્શક III, ૩. પા. ૧૦૬.

૧ શબ્દ, કદપદ્મ, શબ્દાર્થ ચિંતામણી, પદમયંદ્ર, કોષ, હિન્દી વિશ્વકોષ,

હિન્દી શબ્દસાગર (કાશી એન. પી. સલા), હિન્દી કક્ષા (ભારતીય ગ્રંથમાળા, ગોરત).

૨. કપલવેદ (૧૦, ૨, ૧૬૬, ૮, ૮, ૨૪ વગેરે), યજુર્વેદ (૯, ૨૫;

૨૫, ૧૯ વગેરે) સામવેદ (૧, ૧, ૧૦૩) અને ટીકાઓ.

પરિત ટોડરમલ (૧૮મી સદી) વેદો વગેરેમાંથી ખીજા કેટલાક ઉલ્લેખો
કહે છે જે વર્તમાન આવૃત્તિઓમાં દેખાતા નથી.

૩. પરગીટર અસુર ભારત, પ્રસ્તાવના પા. ૪.

૪. માર્કણ્ડેય પુરાણ (પ્ર. ૫૦ પા. ૧૫૦), કૃષ્ણપુરાણ (પ્ર. ૪૧, પા. ૬૧),
અગ્નિ પુરાણ (પ્ર. ૧૦, પા. ૬૨), વાયુ પુરાણ (PFI, પ્ર. ૩૩, પા. ૫૧)
અથવાનંદ પુરાણ આનુસંગ પદ્ય પ્ર. ૧૪, પા. ૨૪), વરાહ પુરાણ (પ્ર. ૭૪, પા.
૪૯), વિંગપુરાણ, (પ્ર. ૪૭ પા. ૬૮).

ગણાયા છે. તેઓ ભારતીય રાજા નાગિરાજની રાણી. મહેન્દ્રીના પં
જન્મેલા અને ભાગવતમાં બાળીય અવતારમાં ચાકમા અવતાર તરી
ગણાયા છે.”૪

ડો. સર રાધાકૃષ્ણન પાળ એટલું સ્વીકારે છે કે, “ભાગવત
પુરાણ, જૈનધર્મના સ્થાપક ઋષભ હતા એ દ્રષ્ટિબિંદુ સ્વીકારે
છ. સ. પૂર્વે પ્રથમ સૈંકા સુખીના પાછલા સમયમાં પાળ લોકો, પ્ર
તીર્થંકર, ઋષભદેવનું પૂજન કરતા હતા એમ દર્શાવવા માટે પૂરા
છે. જૈનધર્મ વર્ધમાન અને પાર્શ્વનાથ પહેલાં પાળ પ્રવર્તમાન હ
એ વિષે શંકા નથી.

યજુર્વેદ ત્રણ તીર્થંકરોના નામ જણાવે છે. ઋષભ, અગ્નિતન
અને અરિષ્ટનેમિ.”૫

ઋગ્વેદની ઋચાઓમાંથી તેમના સૌથી જુના ટીકાકાર કાલ્યા
પોતાની સર્વાનુક્રમણિકામાં, સદ્ગુરુ શિષ્ય પોતાના વેદાર્થ દી પંકા
સાચન પોતાના ભાષ્યમાં—સર્વે, ઋષભપદનો વ્યક્તિવાચી નામ ત
સ્વીકાર કરે છે, પરંતુ એ નામવાળી વ્યક્તિનો વિશિષ્ટ પાર
આપતા નથી.”૬

પરંતુ ડો. સર રાધાકૃષ્ણન, એમ માને છે કે વૈદિક ઉદ્ભવે
સ્પષ્ટ રીતે અમુક જૈન તીર્થંકર દર્શાવે છે.

ગમે તેમ, એ તદ્દન સ્પષ્ટ છે કે ઋચાઓમાં દર્શાવેલું

૪. હિંદુ વિશ્વકોષ, પુસ્તક ૧, પા ૬૪ અને પુસ્તક ૩, પા. ૪૪૪

૧. ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન, પુસ્તક ૧, પા. ૨૮૭, (પ્રથમ આવૃત્તિ).

૨. સર્વાનુક્રમણિકા (લંડન) પા. ૧૬૪. આ બાબતમાં, શ્રી કામટાપ્ર
("જૈન ધર્મના સ્થાપક કોણ હતા" માં—જે. એ-૧, ૨, P. ૨૧, ૧) ટીકા
છે, કે “એમ લાગે છે કે, તેઓને તેમના વિષે જ્ઞાન ન હતું અથવા ધ
દુશ્મનાવટને લીધે તેઓ એને પ્રગટ કરવા માંગતા ન હતા. તેમણે ખ
ધર્માધપણાને લીધે વેદોમાં ઘણા ફેરફારો અને વધારાઓ કરેલા,” (જે પ્ર
પરગીટર પણ એ. આઇ. એચ. ટી, પા. ૧૧ અને અસુર ભારત, પ્રસ્તાવના
૪ માં નિહાળે છે.)

કપલ નામના મકાપુરપતું સૂચન કરે છે અને ત્યાં સુધી એમ નામના
ખીજ કોઈ મકા-પુરપતો નિર્દેશ ન મળે ત્યાં સુધી એમ કેવી રીતે
કહી શકાય કે જે મકાપુરપતો ઉલ્લેખ થયો છે તે જૈન તીર્થંકર
કપલ દેવ નથી ?

ખીજા સુવિખ્યાત વિદ્વાન સ્વામિ વી. પી. વડયાર, વેદરત્ન પદ્મ
પોતાનો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે અહીં નિર્દેશ કરેલી
વ્યક્તિ ખીજ કોઈ નહિ પરંતુ જૈન તીર્થંકર ભગવાન કપલ દેવ છે.^૪

કેટલાક પ્રમાણભૂત સંસ્કૃત અને હિન્દીના શબ્દકોષો પણ કપલ
શબ્દનો 'એ નામના પ્રથમ જૈન તીર્થંકર' એવો અર્થ આપે છે.^૫
યજુર્વેદ સામવેદ અને વેદિક સાહિત્યની ખીજ શાખાઓ પણ તેમના
નામનો ઉલ્લેખ કરે છે.^૬

ઉપરાંત, સ્વયં વેદોના ટીકાકારો એવો આશંક રાખે છે કે
પુરાણોમાં દર્શાવેલા પ્રણાલિકાગત અહેવાલોની મદદથી વેદિક પ્રણાલિકાઓ
વિશે ખુલાસો કરવો જોઈએ.^૭ અને આપણે જાણીએ છીએ કે આદિ
પુરાણ હરિવંશપુરાણ (પ્રકરણ ૮ ૫૫-૧૦૪) વગેરે જૈન પુરાણોમાં
જણાવેલા કપલદેવના અહેવાલ મોટા ભાગના ગ્રાહ્ય ધર્મમાં જોવામાં
આવતા અહેવાલોને બરાબર મળતા આવે છે.^૮ ભાગવતના ટીકાકાર

૩. ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન. પા. ૨૮૭-ખાસ કરીને યજુર્વેદ.

૪. જૈન પથ પ્રદર્શક III, ૩. પા. ૧૦૬.

૧ શબ્દ, કલ્પદ્રુમ, શબ્દાર્થ ચિંતામણી, પદ્મચંદ્ર, કોષ, હિન્દી વિશ્વકોષ,

હિન્દી શબ્દસાગર (કાશી એન. પી. સલા), હિન્દી કક્ષા (ભારતીય ગ્રંથમાળા, ગોરત).

૨. કપલવેદ (૧૦, ૨, ૧૬૬, ૮, ૮, ૨૪ વગેરે), યજુર્વેદ (૯, ૨૫;

૨૫, ૧૯ વગેરે) સામવેદ (૧, ૧, ૧૦૩) અને ટીકાઓ.

૫. રિત ટોડરમલ (૧૮મી સદી) વેદો વગેરેમાંથી ખીજ કેટલાક ઉલ્લેખો
કહે છે જે વર્તમાન આવૃત્તિઓમાં દેખાતા નથી.

૬. પરગીટર અસુર-ભારત, પ્રસ્તાવના પા. ૪.

૭. માર્કેન્ડેય પુરાણ (પ્ર. ૫૦ પા. ૧૫૦), કૃમ્ પુરાણ (પ્ર. ૪૧, પા. ૬૧),
અગ્નિ પુરાણ (પ્ર. ૧૦, પા. ૬૨), વાયુ પુરાણ (PFI, પ્ર. ૩૩, પા. ૫૧;
વિદ્વાનંદ પુરાણ આનુસંગ પદ. પ્ર. ૧૪, પા. ૨૪), વરાહ પુરાણ (પ્ર. ૭૪, પા. ૪૯),
લિંગપુરાણ (પ્ર. ૪૭ પા. ૬૮).

ગણાયા છે. તેઓ ભારતીય રાજા નાગિરાજાની રાણી. મહાદેવીના જન્મેલા અને ભાગવતમાં બાળીય ગણનારોમાં આકાશ અવતાર ત ગણાયા છે.”^૪

ડો. સર રાધાકૃષ્ણન પાળુ એટલું સ્વીકારે છે કે, “ભારત પુરાણ, જૈનધર્મના સ્થાપક ઋષભ હતા એ દ્રષ્ટિબિંદુ સ્વીકારે છે. સ. પૂર્વે પ્રથમ સૈંકા સુખીના પાછલા સમયમાં પાળુ લોકો, ૩ તીર્થંકર, ઋષભદેવનું પૂજન કરતા હતા એમ દર્શાવવા માટે પૂ છે. જૈનધર્મ વર્ધમાન અને પાર્શ્વનાથ પહેલાં પાળુ પ્રવર્તમાન એ વિષે શંકા નથી.

યજુર્વેદ ત્રણ તીર્થંકરોના નામ જણાવે છે. ઋષભ, અજિત અને અરિષ્ટનેમિ.”^૫

ઋગવેદની ઋચાઓમાંથી તેમના સૌથી જુના ટીકાકાર કાલ્ પોતાની સર્વાનુક્રમણિકામાં, સદ્ગુરુ શિષ્ય પોતાના વેદાર્થ દીપ સાયન પોતાના ભાષ્યમાં—સર્વે, ઋષભપદનો વ્યક્તિવાચી નામ સ્વીકાર કરે છે, પરંતુ એ નામવાળી વ્યક્તિનો વિશિષ્ટ પાં આપતા નથી.^૬

પરંતુ ડો. સર રાધાકૃષ્ણન, એમ માને છે કે વૈદિક ઉદ્દેશ્ય રીતે અમુક જૈન તીર્થંકર દર્શાવે છે.

ગમે તેમ, એ તદ્દન સ્પષ્ટ છે કે ઋચાઓમાં દર્શાવેલું

૪. હિંદુ વિશ્વકોષ, પુસ્તક ૧, પા. ૬૪ અને પુસ્તક ૩, પા. ૪૪

૫. ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન, પુસ્તક ૧, પા. ૨૮૭, (પ્રથમ આવૃત્તિ).

૬. સર્વાનુક્રમણિકા (લંડન) પા. ૧૬૪. આ બાબતમાં, શ્રી કામટા (“જૈન ધર્મના સ્થાપક કોણ હતા” માં—જે. એ-૧, ૨, P. ૨૧, ૧) છે, કે “એમ લાગે છે કે, તેઓને તેમના વિષે જ્ઞાન ન હતું અથવા દુશ્મનાવટને લીધે તેઓ એને પ્રગટ કરવા માંગતા ન હતા. તેમણે ધર્માધિપણાને લીધે વેદોમાં ઘણા ફેરફારો અને વધારાઓ કરેલા,” (જે પરગીટર પણ એ. આઇ. એચ. ટી, પા. ૧૧ અને અમુર ભારત, પ્રસ્તાવ ૪ માં નિહાળે છે.)

જામ નામના મહાપુરુષનું સૂચન કરે છે અને ત્યાં સુધી જોઈ નથી શકાય તેથી મહા-પુરુષનો નિર્દેશ ન મળે ત્યાં સુધી એમ કહેવી જાય છે કે જે મહાપુરુષનો ઉલ્લેખ થયો છે તે જૈન વર્તમાન કાળ દેવ નથી ?

બીજા શ્રુતિગ્રંથાત વિદ્વાન સ્વામી શ્રી પી. વડ્યાર, વેદવેદ પેતાનો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે અહીં નિર્દેશ અર્થિત બીજી કોઈ નહિ પરંતુ જૈન તીર્થંકર ભગવાન કમલ દેવ દેવલાક પ્રમાણભૂત સંસ્કૃત અને હિન્દીના શબ્દકોષો પણ શબ્દનો 'એ નામના પ્રથમ જૈન તીર્થંકર' એવો અર્થ આપે. યજુર્વેદ સામવેદ અને વેદિક સાહિત્યની બીજી શાખાઓ પણ નામનો ઉલ્લેખ કરે છે.^૩

ઉપરાંત, સ્વયં વેદોના ટીકાકારો એવો આશય રાખે છે. પુરાણોમાં દર્શાવેલા પ્રજ્ઞાલક્ષમી અહેવાલોની મદદથી વેદિક પ્રજ્ઞાવિ વિશે જુલાઓ કરવો જોઈએ.^૪ અને આપણે બધીએ છીએ કે પુરાણ દર્શિવંશપુરાણ (પ્રકરણ ૮ ૫૫-૧૦૪) વગેરે જૈન પુરાણોમાં દર્શાવેલા કમલદેવના અહેવાલ મોટા ભાગના ગ્રાહ્ય ધર્મમાં નોંધ આવતા અહેવાલોને બરાબર મળતા આવે છે.^૫ ભાગવતના ટી

૩. ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન. પા. ૨૮૭-ખાસ કરીને યજુર્વેદ.

૪. જૈન પથ પ્રદર્શક III, ૩. પા. ૧૦૬.

૫. શબ્દ, કમ્પ્યુટ, શબ્દાર્થ ચિંતામણી, પદમચંદ, દોષ, હિન્દી વિદ્યા શબ્દસાગર (કાશી એન. પી. સમા), હિન્દી શબ્દ (ભાસ્કર ગ્રંથમાળા, હિન્દી શબ્દસાગર (કાશી એન. પી. સમા), હિન્દી શબ્દ (ભાસ્કર ગ્રંથમાળા,

૨. કમલવેદ (૧૦, ૨, ૧૬૬, ૮, ૮, ૨૪ વગેરે), યજુર્વેદ (૬ ૨૫, ૧૬ વગેરે) સામવેદ (૧, ૧, ૧૦૩) અને ટીકાઓ.

૬. પશ્ચિમ યાજુર્વેદ (૧૮મી સદી) વેદો વગેરેમાંથી બીજા દેવલાક દેવે છે જે વર્તમાન આશ્રિતોમાં દેખાતા નથી.

૭. પરગીટર અમુર ભારત, પ્રસ્તાવના પા. ૪.

૮. મહાવેદ્ય પુરાણ (પ્ર. ૫૦ પા. ૧૫૦), કુર્મપુરાણ (પ્ર. ૪૧, ૫ અગ્નિ પુરાણ (પ્ર. ૧૦, પા. ૬૨), વાયુ પુરાણ (PFI, પ્ર. ૩૩, પા. ૭૪) શ્વેતાનંદ પુરાણ આનુસંગ પદ પ્ર. ૧૪, પા. ૨૪), વરાહ પુરાણ (પ્ર. ૭૪

ગણ્યા છે. તેઓ ભારતીય રાજા નામિગતની ગણી. મહેલીના પિંડે
જન્મેલા અને ભાગવતમાં બાળીય અવતારોમાં આદ્યા અવતાર તરીકે
ગણ્યા છે.”^૪

ડો. સર રાધાકૃષ્ણન પણ એટલે સ્વીકારે છે કે, “ભાગવત
પુરાણ, જૈનધર્મના સ્થાપક ઋષભ હતા એ દ્રષ્ટિબિંદુ સ્વીકારે
છે. સ. પૂર્વે પ્રથમ સૈંકા સમીના પાછલા સમયમાં પણ હોકો. ૩
તીર્થંકર, ઋષભદેવનું પૂજન કરતા હતા એમ દર્શાવના માટે પૂ
છે. જૈનધર્મ વર્ધમાન અને પાર્શ્વનાથ પાંદેલાં પણ પ્રવર્તમાન
એ વિષે શંકા નથી.

યજુર્વેદ ત્રણ તીર્થંકરોના નામ જણાવે છે. ઋષભ, અજિત
અને અરિષ્ટનેમિ.”^૫

ઋગ્વેદની ઋચાઓમાંથી તેમના સૌથી જુના ટીકાકાર કાલ
પોતાની સર્વાનુક્રમણિકામાં, સદ્ગુરુ શિષ્ય પોતાના વેદાર્થ હી પ
સાયન પોતાના લાખ્યમાં—સર્વે, ઋગ્ગપદનો વ્યક્તિવાચી નામ
સ્વીકાર કરે છે, પરંતુ એ નામવાળી વ્યક્તિનો વિશિષ્ટ પ
આપતા નથી.^૬

પરંતુ ડો. સર રાધાકૃષ્ણન, એમ માને છે કે વૈદિક ઉદ
સ્પષ્ટ રીતે અમુક જૈન તીર્થંકર દર્શાવે છે.

ગમે તેમ, એ તદ્દન સ્પષ્ટ છે કે ઋચાઓમાં દર્શાવેલું

૪. હિંદુ વિશ્વકોષ, પુસ્તક ૧, પા. ૬૪ અને પુસ્તક ૩, પા. ૪

૧. ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન, પુસ્તક ૧, પા. ૨૮૭, (પ્રથમ આવૃત્તિ).

૨. સર્વાનુક્રમણિકા (લંડન) પા. ૧૬૪. આ બાબતમાં, શ્રી કામટા

(“જૈન ધર્મના સ્થાપક કોણ હતા” માં—જે. એ-૧, ૨, P. ૨૧, ૧)

છે, કે “એમ લાગે છે કે, તેઓને તેમના વિષે જ્ઞાન ન હતું અથવા

દુશ્મનાવટને લીધે તેઓ એને પ્રગટ કરવા માંગતા ન હતા. તેમણે

ધર્માધિપણને લીધે વેદોમાં ઘણા ફેરફારો અને વધારાઓ કરેલા,” (જે

પરગીટર પણ એ. આઇ. એચ. ટી, પા. ૧૧ અને અમુર ભારત, પ્રસ્તાવ

૪ માં નિહાળે છે.)

કપલ નામના મહાપુરુષનું સૂચન કરે છે અને ત્યાં સુધી એ જ નામના
 મહા પુરુષનો નિર્દેશ ન મળે ત્યાં સુધી એમ કૈવી રીતે
 શકાય કે જે મહાપુરુષનો ઉલ્લેખ થયો છે તે જૈન તીર્થંકર
 કપલ દેવ નથી ?

બીજા સુવિખ્યાત વિદ્વાન સ્વામિ વી. પી. વડ્યાર, વેદરત્ન પથુ
 તાતોનો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે અહીં નિર્દેશ કરેલી
 યજ્ઞિત બીજી કોઈ નહિ પરંતુ જૈન તીર્થંકર લગવાનું કપલ દેવ છે.^૪

કેટલાક પ્રમાણભૂત સંસ્કૃત અને હિન્દીના શબ્દકોષો પણ કપલ
 શબ્દનો 'એ નામના પ્રથમ જૈન તીર્થંકર' એવો અર્થ આપે છે.^૫

યજુર્વેદ સામવેદ અને વૈદિક સાહિત્યની બીજી શાખાઓ પણ તેમના
 નામનો ઉલ્લેખ કરે છે.^૬

ઉપરાંત, સ્વયં વેદોના ટીકાકારો એવો આશ્રક રાખે છે કે
 પુરાણોમાં દર્શાવેલા પ્રણાલિકાગત અહેવાલોની મદદથી વૈદિક પ્રણાલિકાઓ
 વિષે ખુલાસો કરવો ભેદ છે.^૭ અને આપણે જાણીએ છીએ કે આદિ
 પુરાણ હરિવંશપુરાણ (પ્રકરણ ૮ ૫૫-૧૦૪) વગેરે જૈન પુરાણોમાં
 જણાવેલા કપલદેવના અહેવાલ મોટા ભાગના બ્રાહ્મણ ધર્મમાં જોવામાં
 આવતા અહેવાલોને બરાબર મળતા આવે છે.^૮ ભાગવતના ટીકાકાર

૩. ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન. પા. ૨૮૭-ખાસ કરીને યજુર્વેદ.

૪. જૈન પંથ પ્રદર્શક III, ૩. પા. ૧૦૬.

૧ શબ્દ, કલ્પદ્રુમ, શબ્દાર્થ ચિંતામણી, પદ્મચંદ્ર, કોપ, હિન્દી વિશ્વકોષ,
 હિન્દી શબ્દસાગર (કાશી એન. પી. સલા), હિન્દી કક્ષા (ભાસ્કર ગ્રંથમાળા, ગોસ્ત).

૨. કૃગવેદ (૧૦, ૨, ૧૬૬, ૮, ૮, ૨૪ વગેરે), યજુર્વેદ (૯, ૨૫;
 ૨૫, ૧૯ વગેરે) સામવેદ (૧, ૧, ૧૦૩) અને ટીકાઓ.
 પંડિત ટોડરમલ (૧૮મી સદી) વેદો વગેરેમાંથી બીજા કેટલાક ઉલ્લેખો
 કરે છે જે વર્તમાન આવૃત્તિઓમાં દેખાતા નથી.

૩. પરગીટર અમુર ભારત, પ્રસ્તાવના પા. ૪.

૪. માર્કણ્ડેય પુરાણ (પ્ર. ૫૦ પા. ૧૫૦), કૃમ્ પુરાણ (પ્ર. ૪૧, પા. ૬૧),
 અગ્નિ પુરાણ (પ્ર. ૧૦, પા. ૬૨), વાયુ પુરાણ (PtI, પ્ર. ૩૩, પા. ૫૧;
 બ્રહ્માનંદ પુરાણ આનુસંગ પદ પ્ર. ૧૪, પા. ૨૪), વરાહ પુરાણ (પ્ર. ૭૪, પા. ૫૧;
 ૪૯), લિંગપુરાણ, (પ્ર. ૪૭ પા. ૬૮).

૪૭

ઋષભ નામના મહાપુરુષનું સૂચન કરે છે અને જ્યાં સુધી એનું નામના
 બીજા કોઈ મહા-પુરુષનો નિર્દેશ ન મળે ત્યાં સુધી એમ કેવી રીતે
 કહી શકાય કે જે મહાપુરુષનો ઉલ્લેખ થયો છે તે જૈન તીર્થંકર
 ઋષભ દેવ નથી ?

બીજા સુવિખ્યાત વિદ્વાન સ્વામિ વી. પી. વડ્યાર, વેદરત્ન પણ
 પોતાનો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે અહીં નિર્દેશ કરેલી
 વ્યક્તિ બીજી કોઈ નહિ પરંતુ જૈન તીર્થંકર ભગવાન ઋષભ દેવ છે.^૪
 કેટલાક પ્રમાણભૂત સંસ્કૃત અને હિન્દીના શબ્દકોષો પણ ઋષભ
 શબ્દનો 'એ નામના પ્રથમ જૈન તીર્થંકર' એવો અર્થ આપે છે.^૫
 યજુર્વેદ સામવેદ અને વૈદિક સાહિત્યની બીજી શાખાઓ પણ તેમના
 નામનો ઉલ્લેખ કરે છે.^૬

ઉપરાંત, સ્વયં વેદોના ટીકાકારો એવો આગ્રહ રાખે છે કે
 પુરાણોમાં દર્શાવેલા પ્રણાલિકાગત અહેવાલોની મદદથી વૈદિક પ્રણાલિકાઓ
 વિષે ખુલાસો કરવો જોઈએ.^૭ અને આપણે જાણીએ છીએ કે આદિ
 પુરાણ હરિવંશપુરાણ (પ્રકરણ ૮ ૫૫-૧૦૪) વગેરે જૈન પુરાણોમાં
 જણાવેલા ઋષભદેવના અહેવાલ મોટા ભાગના બ્રાહ્મણ ધર્મમાં જોવામાં
 આવતા અહેવાલોને બરાબર મળતા આવે છે.^૮ ભાગવતના ટીકાકાર

૩. ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન. પા. ૨૮૭-ખાસ કરીને યજુર્વેદ.

૪. જૈન પંથ પ્રદર્શક III, -૩. પા. ૧૦૬.

૧ શબ્દ, કલ્પદ્રુમ, શબ્દાર્થ ચિંતામણી, પદ્મચંદ્ર, કોષ, હિન્દી વિશ્વકોષ,
 હિન્દી શબ્દસાગર (કાશી એન. પી. સલા), હિન્દી કક્ષા (ભાસ્કર ગ્રંથમાળા, ગોરત).

૨. ઋગવેદ (૧૦, ૨, ૧૬૬, ૮, ૮, ૨૪ વગેરે), યજુર્વેદ (૯, ૨૫;
 ૨૫, ૧૯ વગેરે) સામવેદ (૧, ૧, ૧૦૩) અને ટીકાઓ.

પરિત ટોડરમલ (૧૮મી સદી) વેદો વગેરેમાંથી બીજા કેટલાક ઉલ્લેખો
 કરે છે જે વર્તમાન આવૃત્તિઓમાં દેખાતા નથી.

૩. પરગીટર અમુર ભારત, પ્રસ્તાવના પા. ૪.

૪. માર્કબ્લેક પુરાણ (પ્ર. ૫૦, પા. ૧૫૦); ઈર્મ પુરાણ (પ્ર. ૪૧, પા. ૬૧);
 અગ્નિ પુરાણ (પ્ર. ૧૦, પા. ૬૨), વાયુ પુરાણ (PFI, પ્ર. ૩૩, પા. ૫૧;
 પ્રદ્વાનંદ પુરાણ આનુસંગ પદ, પ્ર. ૧૪, પા. ૨૪), વરાહ પુરાણ (પ્ર. ૭૪, પા.
 ૪૯), સિંગપુરાણ, (પ્ર. ૪૭, પા. ૬૮),

ગણાયા છે. તેઓ ભારતીય રાજા નાભિરાજની રાણી, મહાદેવીના પેટે જન્મેલા અને ભાગવતમાં બાવીસ અવતારોમાં આઠમા અવતાર તરીકે ગણાયા છે.”^૪

ડૉ. સર રાધાકૃષ્ણન પણ એટલું સ્વીકારે છે કે, “ભાગવત-પુરાણ, જૈનધર્મના સ્થાપક ઋષભ હતા એ દ્રષ્ટિબિંદુ સ્વીકારે છે. ઇ. સ. પૂર્વે પ્રથમ સૈકા સુધીના પાછલા સમયમાં પણ લોકો, પ્રથમ તીર્થંકર, ઋષભદેવનું પૂજન કરતા હતા એમ દર્શાવવા માટે પૂરાવો છે. જૈનધર્મ વર્ધમાન અને પાર્શ્વનાથ પહેલાં પણ પ્રવર્તમાન હતો એ વિષે શંકા નથી.

યજુર્વેદ ત્રણ તીર્થંકરોના નામ જણાવે છે. ઋષભ, અંજિતનાથ અને અરિષ્ટનેમિ.”^૫

ઋગ્વેદની ઋચાઓમાંથી તેમના સૌથી જુના ટીકાકાર કાત્યાયન પોતાની સર્વાનુક્રમણિકામાં, સદ્ગુરુ શિષ્ય પોતાના વેદાર્થ દીપકામાં સાયન પોતાના ભાષ્યમાં-સર્વે, ઋષભપદ્મનો વ્યક્તિવાચી નામ તરીકે સ્વીકાર કરે છે, પરંતુ એ નામવાળી વ્યક્તિનો વિશિષ્ટ પારંપર્ય આપતા નથી.^૬

પરંતુ ડૉ. સર રાધાકૃષ્ણન, એમ માને છે કે વૈદિક ઉદ્દેશ્યે સ્પષ્ટ રીતે અમુક જૈન તીર્થંકર દર્શાવે છે.

ગમે તેમ, એ તદ્દન સ્પષ્ટ છે કે ઋચાઓમાં દર્શાવેલું નામ

૪. હિંદુ વિશ્વકોષ, પુસ્તક ૧, પા. ૬૪ અને પુસ્તક ૩, પા. ૪૪૪.

૧. ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન, પુસ્તક ૧, પા. ૨૮૭, (પ્રથમ આવૃત્તિ).

૨. સર્વાનુક્રમણિકા (લંડન) પા. ૧૬૪. આ ભાગવતમાં, શ્રી કામટાપ્રસાદ (“જૈન ધર્મના સ્થાપક કોણ હતા” માં—જે. એ-૧, ૨, P. ૨૧, ૧) ટીકા છે, કે “એમ લાગે છે કે, તેઓને તેમના વિષે જ્ઞાન ન હતું અથવા ધાર્મિક દુસ્મનાવટને લીધે તેઓ એને પ્રગટ કરવા માંગતા ન હતા. તેમણે ખરેખર ધર્માંધપણને લીધે વેદોમાં કશું ફેરફારો અને વધારાઓ કરેલા,” (જે પ્રમાણ પરગીટર પણ એ. આ.ઇ. એચ. ટી, પા. ૧૧ અને અમુર ભારત, પ્રસ્તાવના પ ૪ માં નિરૂપે છે.)

ઋષભ નામના મહાપુરુષનું સૂચન કરે છે અને ત્યાં સુધી એમ નામના બીજા કોઈ મહા-પુરુષનો નિર્દેશ ન મળે ત્યાં સુધી એમ કેવી રીતે કહી શકાય કે જે મહાપુરુષનો ઉલ્લેખ થયો છે તે જૈન તીર્થંકર ઋષભ દેવ નથી ?

બીજા સુવિખ્યાત વિદ્વાન સ્વામિ વી. પી. વડ્યાર, વેદરત્ન પણ પોતાનો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે અહીં નિર્દેશ કરેલી વ્યક્તિ બીજી કોઈ નહિ પરંતુ જૈન તીર્થંકર ભગવાન ઋષભ દેવ છે.^૪ કેટલાક પ્રમાણભૂત સંસ્કૃત અને હિન્દીના શબ્દકોષો પણ ઋષભ શબ્દનો 'એ નામના પ્રથમ જૈન તીર્થંકર' એવો અર્થ આપે છે.^૫ યજુર્વેદ સામવેદ અને વૈદિક સાહિત્યની બીજી શાખાઓ પણ તેમના નામનો ઉલ્લેખ કરે છે.^૬

ઉપરાંત, સ્વયં વેદોના ટીકાકારો એવો આગ્રહ રાખે છે કે પુરાણોમાં દર્શાવેલા પ્રણાલિકાગત અહેવાલોની મદદથી વૈદિક પ્રણાલિકાઓ વિષે ખુલાસો કરવો જોઈએ.^૭ અને આપણે જાણીએ છીએ કે આદિ પુરાણ હરિવંશપુરાણ (પ્રકરણ ૮ પૃષ્ઠ-૧૦૪) વગેરે જૈન પુરાણોમાં જણાવેલા ઋષભદેવના અહેવાલ મોટા ભાગના બ્રાહ્મણ ધર્મમાં જોવામાં આવતા અહેવાલોને ખરાબર મળતા આવે છે.^૮ ભાગવતના ટીકાકાર

૩. ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન. પા. ૨૮૭-ખાસ કરીને યજુર્વેદ.

૪. જૈન પંથ પ્રદર્શક III, ૩. પા. ૧૦૬.

૧ શબ્દ, કલ્પદ્રુમ, શબ્દાર્થ ચિંતામણી, પદ્મચંદ્ર, કોષ, હિન્દી વિશ્વકોષ, હિન્દી શબ્દસાગર (કાશી એન. પી. સલા), હિન્દી કક્ષા (ભાસ્કર ગ્રંથમાળા, ગોરત).

૨. ઋગવેદ (૧૦, ૨, ૧૬૬, ૮, ૮, ૨૪ વગેરે), યજુર્વેદ (૯, ૨૫; ૨૫, ૧૯ વગેરે) સામવેદ (૧, ૧, ૧૦૩) અને ટીકાઓ.

પંચિત ટોડરમલ (૧૮મી સદી) વેદો વગેરેમાંથી બીજા કેટલાક ઉલ્લેખો કહે છે જે વર્તમાન આવૃત્તિઓમાં દેખાતા નથી.

૩. પરગીટર અસુર ભારત, પ્રસ્તાવના પા. ૪.

૪. માર્કેન્ડેય પુરાણ (પ્ર. ૫૦ પા. ૧૫૦), દૂર્મપુરાણ (પ્ર. ૪૧, પા. ૬૧); અગ્નિ પુરાણ (પ્ર. ૧૦, પા. ૬૨), વાયુ પુરાણ (PTI, પ્ર. ૩૩, પા. ૫૧); બ્રહ્માનંદ પુરાણ આનુસંગ પદ પ્ર. ૧૪, પા. ૨૪), વરાહ પુરાણ (પ્ર. ૭૪, પા. ૪૯), ત્રિંગપુરાણ (પ્ર. ૪૭ પા. ૬૮),

કપલ નામના મહાપુરુષનું સૂચન કરે છે અને ત્યાં સુધી એજ નામના
 કોઈ મહા-પુરુષનો નિર્દેશ ન મળે ત્યાં સુધી એમ કેવી રીતે
 શકાય કે જે મહાપુરુષનો ઉદ્દેશ થયો છે તે જૈન તીર્થંકર
 કપલ દેવ નથી ?

બીજા સુવિખ્યાત વિદ્વાન સ્વામી વી. પી. વડ્યાર, વેદરત્ન પથુ-
 માતાનો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે અહીં નિર્દેશ કરેલી
 અક્ષિત બીજી કોઈ નહિ પરંતુ જૈન તીર્થંકર લગંવાન કપલ દેવ છે.^૪

કેટલાક પ્રમાણભૂત સંસ્કૃત અને હિન્દીના શબ્દકોષો પણ કપલ
 શબ્દનો 'એ નામના પ્રથમ જૈન તીર્થંકર' એવો અર્થ આપે છે.^૫
 યજુર્વેદ સામવેદ અને વૈદિક સાહિત્યની બીજી શાખાઓ પણ તેમના
 નામનો ઉલ્લેખ કરે છે.^૬

ઉપરાંત, સ્વયં વેદોનાં ટીકાકારો એવો આશંક રાખે છે કે
 પુરાણોમાં દર્શાવેલા પ્રણાલિકાગત અહેવાલોની મદદથી વૈદિક પ્રણાલિકાઓ
 વિષે ખુલાસો કરવો જોઈએ.^૭ અને આપણે જાણીએ છીએ કે આદિ
 પુરાણ હરિવંશપુરાણ (પ્રકરણ ૮ પૃષ્ઠ-૧૦૪) વગેરે જૈન પુરાણોમાં
 જણાવેલા કપલદેવના અહેવાલ મોટા ભાગના બ્રાહ્મણ ધર્મમાં જોવામાં
 આવતા અહેવાલોને બરાબર મળતા આવે છે.^૮ ભાગવતના ટીકાકાર

૩. ભારતીય તત્વજ્ઞાન. પા. ૨૮૭-ખાસ કરીને યજુર્વેદ.

૪. જૈન પથ પ્રદર્શક III, ૩. પા. ૧૦૬.

૧ શબ્દ, કલ્પદ્રુમ, શબ્દાર્થ ચિંતામણી, પદ્મચંદ્ર, કોષ, હિન્દી વિશ્વકોષ,
 હિન્દી શબ્દસાગર (કાશી એન. પી. સભા), હિન્દી કક્ષા (ભારતીય ગ્રંથમાળા, ગોરત).

૨. ઋગવેદ (૧૦, ૨, ૧૬૬, ૮, ૮, ૨૪ વગેરે), યજુર્વેદ (૯, ૨૫;

૧, ૧૯ વગેરે) સામવેદ (૧, ૧, ૧૦૩) અને ટીકાઓ.

૫. પંડિત ટોડરમલ (૧૮મી સદી) વેદો વગેરેમાંથી બીજાં કેટલાક ઉલ્લેખો
 છે જે વર્તમાન આવૃત્તિઓમાં દેખાતા નથી.

૬. પરગીટર અમુર. ભારત, પ્રસ્તાવના પા. ૪.

૭. માર્કેન્ડેય પુરાણ (પ્ર. ૫૦ પા. ૧૫૦); કૃષ્ણપુરાણ (પ્ર. ૪૧, પા. ૬૧),
 અગ્નિ પુરાણ (પ્ર. ૧૦, પા. ૬૨), વાયુ પુરાણ (Pti, પ્ર. ૩૩, પા. ૫૧)
 વલ્લાનંદ પુરાણ આલુસંગ પદ. પ્ર. ૧૪, પા. ૨૪), વરાહ પુરાણ (પ્ર. ૭૪, પા.
 ૯), સિંગપુરાણ, (પ્ર. ૪૭ પા. ૬૮).

ગણાયા છે. તેઓ ભારતીય રાજ નાભિરાજની રાણી, મહાદેવી જન્મેલા અને ભાગવતમાં બાવીસ અવતારોમાં આઠમા અવતાર ગણાયા છે.”

ડો. સર રાધાકૃષ્ણન પણ એટલું સ્વીકારે છે કે, “ભાગવત પુરાણ, જૈનધર્મના સ્થાપક ઋષભ હતા એ દ્રષ્ટિબિંદુ સ્વીકારે છે. સ. પૂર્વે પ્રથમ સૈંકા સુધીના પાછલા સમયમાં પણ લોકો, તીર્થંકર, ઋષભદેવનું પૂજન કરતા હતા એમ દર્શાવવા માટે પૂર છે. જૈનધર્મ વર્ધમાન અને પાર્શ્વનાથ પહેલાં પણ પ્રવર્તમાન હોય એ વિષે શંકા નથી.

યજુર્વેદ ત્રણ તીર્થંકરોના નામ જણાવે છે. ઋષભ, અજિતના અને અરિષ્ટનેમિ.”

ઋગ્વેદની ઋચાઓમાંથી તેમના સૌથી જુના ટીકાકાર કાત્યાયન યોગીના સર્વાનુક્રમણિકામાં, સદ્ગુરુ શિષ્ય યોગીના વેદાર્થ દીપકમાં, સાયન યોગીના ભાષ્યમાં-સર્વે, ઋષભપદનો વ્યક્તિવાચી નામ તરીકે સ્વીકાર કરે છે, પરંતુ એ નામવાળી વ્યક્તિનો વિશિષ્ટ પારિચય આપતા નથી.”

પરંતુ ડો. સર રાધાકૃષ્ણન, એમ માને છે કે વૈદિક ઉદ્ભવે એ રીતે અમુક જૈન તીર્થંકર દર્શાવે છે.

ગમે તેમ, એ તદ્દન સ્પષ્ટ છે કે ઋચાઓમાં દર્શાવેલું નામ

૪. હિંદુ વિશ્વકોષ, પુસ્તક ૧, પા. ૬૪ અને પુસ્તક ૩, પા. ૪૪૪.
૧. ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન, પુસ્તક ૧, પા. ૨૮૭, (પ્રથમ આવૃત્તિ).
૨. સર્વાનુક્રમણિકા (લંડન) પા. ૧૬૪. આ બાબતમાં, શ્રી કામટાપ્રસાદ, “એમ લાગે છે કે, તેઓને તેમના વિષે જ્ઞાન ન હતું અથવા ધાર્મિક રીતે લીધે તેઓ એને પ્રગટ કરવા માંગતા ન હતા. તેમણે ખરેખર પાણીને લીધે વેદોમાં ઘણા ફેરફારો અને વધારાઓ કરેલા,” (જે પ્રમાણે આ.ઇ. એચ. ડી, પા. ૧૧ અને અમુર ભારત, પ્રસ્તાવના પા. ૧૬૫ છે.)

જયમ નામના મહાપુરુષનું સૂચન કરે છે અને ત્યાં સુધી એમ નામના બ્રીજ કોઈ મહા-પુરુષનો નિર્દેશ ન મળે ત્યાં સુધી એમ કેવી રીતે કહી શકાય કે જે મહાપુરુષનો ઉલ્લેખ થયો છે તે જૈન તીર્થંકર ઋષભ દેવ નથી ?

બીજા સુવિખ્યાત વિદ્વાન સ્વામી વી. પી. વડ્યાર, વેદવંત પણ પોતાનો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે અહીં નિર્દેશ કરેલી વ્યક્તિ બીજી કોઈ નહિ પરંતુ જૈન તીર્થંકર ભગવાન ઋષભ દેવ છે.^૪

કેટલાક પ્રમાણભૂત સંસ્કૃત અને હિન્દીના શબ્દકોષો પણ ઋષભ શબ્દનો 'એ નામના પ્રથમ જૈન તીર્થંકર' એવો અર્થ આપે છે.^૫ યજુર્વેદ સામવેદ અને વૈદિક સાહિત્યની બીજી શાખાઓ પણ તેમના નામનો ઉલ્લેખ કરે છે.^૬

ઉપરાંત, સ્વયં વેદોના ટીકાકારો એવો આશ્રક રાજે છે કે પુરાણોમાં દર્શાવેલા પ્રણાલિકાગત અહેવાલોની મદદથી વૈદિક પ્રણાલિકાઓ વિશે જુલાસો કરવો જોઈએ.^૭ અને આપણે જાણીએ છીએ કે આદિ પુરાણ હરિવંશપુરાણ (પ્રકરણ ૮ ૫૫-૧૦૪) વગેરે જૈન પુરાણોમાં જણાવેલા ઋષભદેવના અહેવાલ મોટા ભાગના બ્રાહ્મણ ધર્મમાં જોવામાં આવતા અહેવાલોને બરાબર મળતા આવે છે.^૮ ભાગવતના ટીકાકાર

૩. ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન. પા. ૨૮૭-ખાસ કરીને યજુર્વેદ.

૪. જૈન પથ પ્રદર્શક III, ૩. પા. ૧૦૬.

૧ શબ્દ, કલ્પદ્રુમ, શબ્દાર્થ ચિંતામણી, પદ્મચંદ્ર, કોપ, હિન્દી વિશ્વકોષ, હિન્દી શબ્દસાગર (કાશી એન. પી. સસા), હિન્દી કક્ષા (ભાસ્કર અંબાળા, ગોરત).

૨. ઋગવેદ (૧૦, ૨, ૧૬૬, ૮, ૮, ૨૪ વગેરે), યજુર્વેદ (૯, ૨૫; ૨૫, ૧૯ વગેરે) સામવેદ (૧, ૧, ૧૦૩) અને ટીકાઓ.

પરિત ટોડરમલ (૧૮મી સદી) વેદો વગેરેમાંથી બીજા કેટલાક ઉલ્લેખો કરે છે જે વર્તમાન આવૃત્તિઓમાં દેખાતા નથી.

૩. પરગીટર અસુર ભારત, પ્રસ્તાવના પા. ૪.

૪. માર્કણ્ડેય પુરાણ (પ્ર. ૫૦ પા. ૧૫૦), કૃમ્ પુરાણ (પ્ર. ૪૧, પા. ૬૧), અગ્નિ પુરાણ (પ્ર. ૧૦, પા. ૬૨), વાયુ પુરાણ (PFI, પ્ર. ૩૩, પા. ૫૧; અદ્વાનંદ પુરાણ આનુસંગ પદ પ્ર. ૧૪, પા. ૨૪), વરાહ પુરાણ (પ્ર. ૭૪, પા. ૪૯), સિંગપુરાણ, (પ્ર. ૪૭ પા. ૬૮),

ગણાયા છે. તેઓ ભારતીય રાજ્ય નાગિરાજની રાણી, મહાદેવીના જેવે જન્મેલા અને ભાગવતમાં બાવીસ અવતારોમાં આઠમા અવતાર તરીકે ગણાયા છે.”^૪

ડો. સર રાધાકૃષ્ણન પણ એટલું સ્વીકારે છે કે, “ભાગવત-પુરાણ, જૈનધર્મના સ્થાપક ઋષભ હતા એ દ્રષ્ટિબિંદુ સ્વીકારે છે. ઇ. સ. પૂર્વે પ્રથમ સૈકા સુધીના પાછલા સમયમાં પણ હોકો, પ્રથમ તીર્થંકર, ઋષભદેવનું પૂજન કરતા હતા એમ દર્શાવવા માટે પૂરાવો છે. જૈનધર્મ વર્ધમાન અને પાર્શ્વનાથ પહેલાં પણ પ્રવર્તમાન હતો એ વિષે શંકા નથી.

યજુર્વેદ ત્રણ તીર્થંકરોના નામ જણાવે છે. ઋષભ, અન્નિતનાથ અને અરિષ્ટનેમિ.”^૫

ઋગવેદની ઋચાઓમાંથી તેમના સૌથી જુના ટીકાકાર કાત્યાયન પોતાની સર્વાનુક્રમણિકામાં, સદ્ગુરુ શિષ્ય પોતાના વેદાર્થ હી પકામાં, સાયન પોતાના ભાષ્યમાં-સર્વે, ઋષભપદનો વ્યક્તિવાચી નામ તરીકે સ્વીકાર કરે છે, પરંતુ એ નામવાળી વ્યક્તિનો વિશિષ્ટ પારંપર્ય આપતા નથી.^૬

પરંતુ ડો. સર રાધાકૃષ્ણન, એમ માને છે કે વૈદિક ઉદ્દેશો સ્પષ્ટ રીતે અસુક જૈન તીર્થંકર દર્શાવે છે.

ગમે તેમ, એ તદ્દન સ્પષ્ટ છે કે ઋચાઓમાં દર્શાવેલું નામ

૪. હિંદુ વિશ્વકોષ, પુસ્તક ૧, પા. ૬૪ અને પુસ્તક ૩, પા. ૪૪૪.

૫. ભારતીય તત્વજ્ઞાન, પુસ્તક ૧, પા. ૨૮૭, (પ્રથમ આવૃત્તિ).

૬. સર્વાનુક્રમણિકા (લંડન) પા. ૧૬૪. આ બાબતમાં, શ્રી કામટાપ્રસાદ,

(“જૈન ધર્મના સ્થાપક કોણ હતા” માં—જે. એ-૧, ૨, P. ૨૧, ટીકા કહે છે, કે “એમ લાગે છે કે, તેઓને તેમના વિષે જ્ઞાન ન હતું અથવા ધાર્મિક દુસ્મનાવટને લીધે તેઓ એને પ્રગટ કરવા માંગતા ન હતા. તેમણે અરેબર ધર્માધિપણને લીધે વેદોમાં ઘણા ફેરફારો અને વધારાઓ કરેલા,” (જે પ્રમાણે પરગીટર પણ એ. આઈ. એચ. ડી, પા. ૧૧ અને અસુર ભારત, પ્રસ્તાવના પા. ૪ માં નિહાળે છે.)

અંકિત જવાણાપ્રસાદ મિશ્ર એમ ભારપૂર્વક નિશ્ચિતપણે જણાવે છે
કે, “ઋષભદેવ, અવતાર, લગવાન અશ્વિન્ધર (બ્રહ્માના પુત્ર, મનુના
પૌત્ર)ના પૌત્ર અને નાલિ અને સુદેવીના પુત્ર હતા.

તેમણે યોગનો પ્રચાર કર્યો, અને તેમને મહાન સાધુઓએ વંદન
કર્યું, અને તેમણે જૈન ધર્મનો પ્રચાર કર્યો”^૧

હકિકતમાં, જૈન ધર્મના સ્થાપક ઋષભદેવ વિષે,^૨ વિવિધ
પ્રણાલિકાઓમાં આવી એક મતિમાં એક સૂત્રતા એટલે દરજ્જે પ્રવર્તે
છે કે તેની વાસ્તવિકતા વિષે શંકા ન થઈ શકે, કારણ જે રીતે
પ્રાધ્યાપક સ્ત્રીવનમ્ને ટીકા કરી છે, તે રીતે, “જૈનો અને બ્રાહ્મણો
સંમત થતા હોય એવું ભાગ્યે જ બને છે, અને આ પ્રસંગે તેઓ
જે રીતે વર્તે છે તે વિષે તેમનું બહુમાન કરવામાં આપણે શા માટે
પાછા પડવું જોઈએ. તે મને સમજતું નથી.

આમ ઉપસંહારમાં બેરીસ્ટર સંપટરાય ના શબ્દોમાં “બુદ્ધ
હિન્દુ ધર્મે જૈન ધર્મનું પ્રાચીનપણું અને તેના સંસ્થાપક ઋષભ-
દેવનો હંમેશાં સ્વીકાર કર્યો છે, અને એ વિષે કોઈ દ્વિવંસ વિરોધ

વિષ્ણુપુરાણ (Pt II, પ્ર. ૧, પા. ૭૭). સ્કંદપુરાણ (પ્ર. ૩૭, મહેશ્વર
ખંડના કૌમારખંડના પા. ૧૪૮), નારદીયપુરાણ (અવતાર વર્ણન, V. ૫૪),
ભાગવતપુરાણ (૫-૫-૨૮, ૫-૫-૩, ૫-૫-૩૨) ગરુડપુરાણ (પ્ર. ૧, પા. ૧)
શિવપુરાણ (પ્ર-૪, પા. ૨૪૧), વળી “કલ્યાણ” શાન્તાંક નં. ૧૨, ૧,
પા. ૨૩૪).

૧. ભાગવત (દિન્દી આદિતિ ૨, ૭, ૯, ૧૦),

૨. ધર્મપદ, પટશાસ્ત્ર, ન્યાયગિંદુ વગેરે જુના પ્રખ્યાત બૌદ્ધ ગ્રંથો પણ
ઋષભનો પ્રથમ જૈન તીર્થંકર તરીકે ઉલ્લેખ કરે છે. અવેસ્તાન ભાષામાં
પણ “અર્દત” અને ઋષભ શબ્દો જોવા મળે છે. અવેસ્તાન શબ્દકોશ પ્રમાણે,
ઋષભ એટલે મનુષ્ય નાયક, અથવા આખસો. આ અર્થો જૈન શબ્દોના અર્થ
સાથે મળતા આવે છે. એમાં આખસો ઋષભનું વિશિષ્ટ ચિહ્ન છે. શ્રી
ગોવિંદપાત્ર એમ સાબિત કરે છે કે. આ શબ્દનો અવેસ્તાન ઉપયોગ અતિ
પ્રાચીન છે. (જુઓ અ.ઈ. એચ. ક્યુ.—III, પા. ૪૭૩-૪૭૫).

સામાન્ય નામે ઓળખાતી. મર્જાગીન વિદ્વાનો સામાન્ય રીતે વિદ્યાધરના દ્રાવિડિયન એવા વ્યાપક શબ્દથી ઓળખાણુ આપવાનું પસંદ કરે છે. ઋષભે માનવ અને વિદ્યાધરે બન્નેમાં એકી સાથે મર્ગપ્રચાર કર્યો. તેમના પુત્ર ભરત ભારતના પ્રથમ સમ્રાટ હતા અને તેમના નામ ઉપરથી રાષ્ટ્ર ભારતવર્ષ તરીકે અને તેમનો વંશ ભારતો તરીકે જાણીતો થયો.^૧ તે પહેલાં, આ મુલક અંજનાબ અથવા દિમવર્ષ તરીકે જાણીતો હતો અર્થેધ્યા, ઋષભના જન્મ સ્થળવાળું ભારતનું પ્રથમ નગર અને ભારત સરકારનું કેન્દ્ર ગજપુર (જે પાછળથી હસ્તિનાગપુર તરીકે ઓળખાયું) બીજા કેટલાક નગરો અને રાષ્ટ્રો થોડા વખતમાં અસ્તિત્વમાં આવ્યા.

પરંતુ કેટલાક વિદ્વાનો હજીપણ એવું માનવા લલચાય છે કે દુષ્યંત અને શકુંતલા (જેઓ કાલિદાસને લીધે વિખ્યાત બન્યા છે) ન પુત્ર કુરુવંશી સર્વદમન અથવા હસ્તિનાગપુરના ભરત, આ દેશન ભારતના નામ માટે કારણ બૂત હતા.

પરંતુ, એવું વ્યાપક પ્રમાણુ જોવા મળે છે કે શકુંતલાના પુત્રના જન્મ પહેલાં, અરે એટલું જ નહિ. પરંતુ એ વંશના મૂળ પિતા પુરના કરતાંયે જુના સમયમાં આ મુલક ભારત વર્ષ તરીકે જાણીતો હતો અને તેના વતનીઓ ભારતો કહેવાતા.

કેવળ જૈન પ્રણાલિકાઓજ નહિ. પરંતુ લગભગ બધાજ ગ્રાહ્ય પુરાણો એ હકીકતનું સમર્થન કરે છે કે નાલિના પુત્ર ઋષભના પુત્ર ભરતના નામ ઉપરથી મુલકનું નામ ભારત પડેલું.^૨ આ ઘટના લગતા ઉલ્લેખો વેદો તેમજ વૈદિક સાહિત્યની બીજી શાખાઓમાં પણ જોવા મળે છે.^૩ પ્રાધ્યાપક જે. સી. વિદ્યાલંકાર જણાવે છે, “શકુંતલા અને દુષ્ટાંતના પુત્ર ભરતના નામ ઉપરથી આપણા દેશનું નામ ભારત વર્ષ પડયું એમ માનવાની આપણને લાલચ થાય છે. પરંતુ આ નામ તો કોઈક પ્રાગ ઐતિહાસિક વ્યક્તિ અથવા દંતકથામાં આવતા મનુ

૧. વ્યાવહારિક માર્ગ. અને જૈનધર્મના સ્થાપક લગવાન ઋષભદેવ.
૨. ધર્મકા આદિ પ્રવર્તક.

અંત્ય તરીકે ગણવામાં આવે છે. પૂર્વ તેમજ પાશ્વમ ગંનેના મોટા ભાગના વિદ્વાનોએ ઇ. સ. પૂર્વે ૪૫૦૦ અને ઇ. સ. પૂર્વે ૨૫૦૦ અથવા ૧૫૦૦ વચ્ચેના હાંખા સમય દરમિયાન કોઈક ગાળામાં, એક જીવંતથી નિરાળી કવચો રચવામાં આવી હોય તેમ મનાય છે. ભારતની વાયવ્ય સરહદ ઉપરથી ઇ. સ. પૂર્વે ૩૫૦૦ થી ૨૫૦૦ સુધીના ગાળામાં વૈદિક આર્યો પ્રવેશ્યા હોય તેમ મનાય છે. કાગવદેવ અને તેમના પુત્ર ચક્રવર્તી સમ્રાટ ભરત આ સમય પહેલાં ઘણા જુના કાળમાં સ્પષ્ટ રીતે થઈ ગયા છે. પ્રાક્યાપક એસ. શ્રીકંઠ શાસ્ત્રી એાછામાં એોછા ઇ. સ. પૂર્વે ૨૦,૦૦૦ વર્ષો પહેલાં જૈન પ્રગુલિકાઓનું પ્રાચીન તત્વ દર્શાવે છે. અને ભારપૂર્વક છે કે જૈન ધર્મનું અસલ સ્થાન એાછસ રીતે ક્યાંક ભારતવર્ષમાં હતું. પરંતુ સાથે સાથે એજ વળતે તે એમ પણ માનવાયેરાય છે કે વેદોની યજ્ઞવિધિની શરૂઆત પહેલાં જૈનધર્મ અસલી આર્ય સંસ્કૃતિનો અસલ તળાકો હોઈ શકે.^૧

સિંધુનદીની ખીણમાં જોદકામ કરતાં મળી આવેલી મોહન જે ડેરા અને હરપપ્પા સંસ્કૃતિની સુગ પ્રવર્તક પ્રાચ ઐતિહાસિક ઘટના જૈન ધર્મની પ્રાચીનતા વિષે નવો અને અર્થપૂર્ણ પ્રકાશ પાથરે છે. સરજેન માર્શલ ભારપૂર્વક જણાવે છે કે, “સિંધુ નદી અને વૈદિક સંસ્કૃતિની તુલના અસંદિગ્ધ પછે દર્શાવે છે કે તેઓમાં એક જીવંત સાથે કોઈ સબંધ ન હતો. ઔપચારિક રીતે વૈદિક ધર્મ મૂર્તિપૂજની વિરુદ્ધ છે. મોહન-જે-ડેરા અને હરપપ્પામાં મૂર્તિપૂજ દરેક જગાએ જણાય છે. મોહન-જે-ડેરાના ઘરોમાં અગ્નિની વેદી સ્પષ્ટ રીતે જણાતી નથી.^૨

૧. “ભરત ઓર ભારત” અને ભારતકા આદિ સમ્રાટ.”

૨. એન. એલ. ડે—પ્રાચીન ભારતનો જ્યોર્જનો શબ્દકોષ. Pt. ૧, કલકત્તા, ૧૮૯૯.

૧. જુઓ પા. ૪૩ નોંધ ૪. કદ્યાણનો અંક માર્કવેડેય બ્રહ્મપુરાણ XXI, પા. ૨૫૧.

૨. જુઓ પા. ૪૬, નોંધ ૧.

૩. ખી. આઈ, આર—પા. ૧૪૬-૩૪૩.

૧. તિલક—(આર્યો અને ઓરિયનનું પ્રાચીન આર્કાઇક ગૃહ), નેકોળી વીન્ટરનીટઝ, મેક્સમુલર, મન્નમુદાર, રંગાચાર્ય વગેરે વગેરે.

મોહન ને ઉરમાં યોગિઓ સિવાય બીજી ન હોય એવી નમ્ર
શક્તિઓ શોધી કાઢવામાં આવી છે.^૨ અને નમ્રપણું એ જૈન શ્રમ-
ધનું એક લક્ષણ છે.^૩ ઋષભપ્રભુ પોતે નમ્ર સ્વરૂપે વિચરતા
અને તેમની પ્રતિમાઓ પણ નમ્ર સ્વરૂપે આ રીતે દર્શાવાય છે. ઋષ-
ભકિતામાં પણ, “મુનયઃ વાતવસના” એવો ઉદ્દેશ આવે છે. એ
હો. એ વેળે પ્રમાણે મહાન સિકંદરના સમયના ભારતીય જુને
સોશીસ્ટના બાણીતા અહેવાલો પ્રમાણે, જૈન સાધુઓ જ હોવા જોઈએ.

હવે મોહન ને ઉરની આ નમ્ર યોગિક પ્રતિમાઓ વિષે એ
કેવાય છે, “આ પ્રતિમાઓ એમ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે, આ
અધિક યુગમાં સિંધુ નદીની બીજીની પ્રબળ યોગિક ક્રિયાઓની તા-
લી એટલું જ નહિ, પરંતુ યોગીઓની પ્રતિમાઓનું પૂજન કર-
અને આર. બી. પ્રાધ્યાપક રામપ્રસાદચંદ જણાવે છે, “સિંધુ સંસ્કૃ-
તિઓ પર કોતરવામાં આવેલી યોગાસનમાં બેઠેલી દેવપ્રતિમાઓ
અતિપ્રાચીન કાળમાં પ્રવર્તમાન સિંધુ નદીની સંસ્કૃતિમાં યોગવિ-
પ્રચાર દર્શાવે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ એ મુદ્રાઓ પર એ
કાર્યોત્સર્ગ આસનવાળી ઉભા રહેલા દેવોની મુદ્રાઓ પણ એ-
સિદ્ધ કરે છે.”

આગળ વધીને કહીએ તો કાર્યોત્સર્ગ આસન જૈન ધર્મની
છે, એમાં આસનો બેઠેલા નહિ પરંતુ ઉભેલા હોય છે.
પણ પુસ્તક ૧૮ માં ઋષભ અથવા વૃષભની તપશ્ચર્યા
યોત્સર્ગ આસનનું વર્ણન આવે છે.

૨. જૈનધર્મોનું અસલ ઘર, જ. એ. XX, ૨, પા. ૫૮.

૩. મોહન નેઉર, પુસ્તક ૧, પા. ૧૧૦-૧૧૧.

૪. ઇબીડ પા. ૩૩-૩૪.

૫. જૈન સાધુઓનું નમ્રપણું; દિગંબર અને દિગંબર મુ-
૬. ભારતમાં ધર્મનો ઇતિહાસ-IA-XXX, ભુલાઈ ૧૯

૭. ઇતિહાસિક “સંસ્કૃતિ” પુનરુત્થાન

આકૃતિ ૧૨ માં નવસર્જિત ક્ષેત્ર મયુરના શિવપ્રાચીનતા કર્મન સંપ્રદાયમાં ઈ. સ. પૂર્વે ૧૧મી સદીની પ્રગોલ્લામાં આવેલાં, જેન કપલદેવની, શિલા પરની ઊભી ચાર પ્રતિમાઓ જોવા મળે છે, પ્રાચીન ઇજિપ્તના રાજવંશોની શિવ પ્રતિમાઓ પણ ઊભી, અને જાને આવતુએ જાને હાથ લાંબાવેલી પ્રતિમાઓ હોય છે. પરંતુ જોકે પ્રાચીન ઇજિપ્તની આ પ્રતિમાઓ અને કાલકાલે થીક કોઈ સ્થળે જોકે જ પ્રકારના આવન દર્શાવે છે, છતાં તેમનામાં સિંધુ નદીની મુદ્રાઓ અને કાર્યોત્સર્ગ આવનમાં જણાતી જિનોની ઊભી પ્રતિમામાં જે બેરાચ પ્રધાન લક્ષણો તરી આવે છે તે એમાં જણાતા નથી. જુગલ નામ “આખડો” સૂચવે છે અને આખડો જેન કપલનું ચિહ્ન છે.”

પ્રાધ્યાપક પ્રાણનાથ વિદ્યાલંકાર કહે છે, “પ્લેટો પર દર્શાવવામાં આવેલા નામો અને ગ્રાહનો પરથી પુરાણા હિંદુ અને જિનોના ધર્મ સંપ્રદાયોને સિંધુ નદીની પ્રજા સાથે સંબંધ હોવો જોઈએ એમ સ્પષ્ટ થાય છે, વળી એ વસ્તુ પણ નોંધપાત્ર છે કે સિંધુ નદીની મુદ્રા નં. ૪૪૯ ના લેખના મારા પરીશ્રમ યુક્ત વાંચન પછી, મને તે જિનેશ્વર અથવા જિનેશ જણાઈ છે. (જિન-ઇ-ઇ-સરકુઃ) વળી તે એવો પણ અભિપ્રાય ધરાવે છે કે સિંધુ નદીની પ્રજા તાંત્રિક દેવીએ શ્રી. હ્રી, ક્લીં વગેરેની પૂજા કરતી, યોગાનુયોગ જે દેવીઓ જેન સંપ્રદાયની મહત્વની શ્રી-દેવતાઓ ગણાય છે.

૧. પાંચ હજાર વર્ષો પૂર્વે સિંધ—મોડર્ન રિવ્યુ, ઓગસ્ટ ૧૯૩૨, પા. ૧૫૫-૧૬૦.

પ્રાધ્યાપક રાંતડેના (મહારાષ્ટ્રમાં રહસ્યવાદ પા. ૯) પ્રમાણે કપલદેવ એવા એક રહસ્યવાદી હતા, જેમની પોતાના શરીર પ્રત્યેની સદંતર બેદરકારી, તેમના ધર્મ સાક્ષાત્કારનું સર્વોચ્ચ ચિહ્ન સૂચવે છે.

વળી જુઓ મારો લેખ— ‘મધ્યકાલીન સમયના રહસ્યવાદી જિનો’, અને એચ. સી. મોદી (અનેકાન્ત, ૧, પા. ૫૩૬-૫૪૩)માં, કપલ ભારતમાં યોગ માર્ગમાં આદિ પ્રણેતા હતા એમ સાબિત કરે છે.

આધુનિક ૧૨ માં નવચર્ચિત કવિ મળ્યાના શિષ્યશાસ્ત્રના કર્તૃત્વ સંશયકાલમાં ખ. ગ. પૂર્વે ગીતા મેકાની સર્વોત્કર્ષ આનન્દભાગી, દૈન્ય અનુભવેલી. શિલા પરની લેખી ચાર પ્રતિમાઓ જોવા મળે છે, પાલીન ઇન્ડુસના રાજાંશોની શિષ્ય પ્રતિમાઓ પણ લખી, અને જાને બામ્બે બાંને હાથ સંજ્ઞાવેલી પ્રતિમાઓ હોય છે. પરંતુ જોકે પ્રાચીન ઇન્ડુસની આ પ્રતિમાના અને કાલશસ્ત્ર પીક કોઈ શર્ક વચ્ચે એક જ પ્રકારના આશન દર્શાવે છે, છતાં લેખનામાં સિંધુ નદીની ગદાઓ અને કાર્ગોત્સર્ગ આશનમાં જળાતી જિનોની લેખી પ્રતિમામાં જે નૈશય્ય પ્રધાન હાથો તરી આવે છે તે એમાં જળાના નથી. વ્યાખ નામ “આખલો” સૂચવે છે અને આખલો જેન નામવાનું ચિહ્ન છે.” ૧

પ્રાધ્યાપક પ્રાણનાથ નિવાલકાર કહે છે, “ખલોટો પર દર્શાવવામાં આવેલા નામો અને ચિહ્નો પરથી પુરાણા હિંદુ અને જેનોના ધર્મ સંપ્રદાયોને સિંધુ નદીની પ્રજા સાથે સંબંધ હોવો જોઈએ એમ સ્પષ્ટ થાય છે, વળી એ વસ્તુ પણ નોંધપાત્ર છે કે સિંધુ નદીની મુદ્રા નં. ૪૪૯ ના લેખના મારા પરીશ્રમ મુદ્રા વાંચન પછી, મને તે જિનેશ્વર અથવા જિનેશ જણાઈ છે. (જિન-ઇ-ઇ-સરહ:) વળી તે એવો પણ અભિપ્રાય ધરાવે છે કે સિંધુ નદીની પ્રજા તાંત્રિક દેવીએ શ્રી. હ્રી, ક્લીં વગેરેની પૂજા કરતી, યોગાનુયોગ જે દેવીઓ જેન સંપ્રદાયની મહત્ત્વની શ્રી-દેવતાઓ ગણાય છે.

૧. પાંચ હજાર વર્ષો પૂર્વે સિંધ—મોહન દિગ્યુ, ઓગસ્ટ ૧૯૩૨, પા. ૧૫૫-૧૬૦.

પ્રાધ્યાપક રાંનડેના (મહારાષ્ટ્રમાં રહસ્યવાદ પા. ૯) પ્રમાણે ઋષભદેવ એવા એક રહસ્યવાદી હતા, જેમની પોતાના શરીર પ્રત્યેની સદંતર બેદરકારી, તેમના ઇશ્વર સાક્ષાત્કારનું સર્વોચ્ચ ચિહ્ન સૂચવે છે.

વળી જુઓ મારો લેખ— ‘મધ્યકાલીન સમયના રહસ્યવાદી જેનો’, અને એચ. સી. મોદી (અનેકાન્ત, ૧, પા. ૫૩૬-૫૪૩)માં, ઋષભ ભારતમાં યોગ માર્ગમાં આદિ પ્રણેતા હતા એમ સાબિત કરે છે.

પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે એ વિષે શંકાશીલ હોય, તેઓ માને છે કે ભારત આર્યોનું અમલ ધર હતું અને મોડન જો હશે તો આર્ય સંસ્કૃતિના વિકાસનો શરૂઆતનો તબક્કો સચવે છે. ^૧

આટલું છતાં વિકાસનો સામાન્ય મનોવૃત્તિ સિંધુ નદીની ખીણના લોકો દ્રાવિડિયન જાતિમાંથી ઉતરી આવ્યા હોવાનું માનવા પ્રેરણ છે. દેવ. કાધર ડા. હેરાશ ભારપૂર્વક એવો અભિપ્રાય ધરાવે છે કે મોડન જો હોય તો પ્રજા દ્રાવિડિયન હતી, ત્યાંના શિક્ષણજોની ભાષા આર્ય-શુદ્ધ રીતે દ્રાવિડિય હતી, અને તેમની સંસ્કૃતિ, ધર્મ વગેરે પણ દ્રાવિડિયન જ હતા.

તેમના જણાવ્યા પ્રમાણે મોડન જો હોય તો પ્રાચીન નામ નંદુર મકરભૂમિ ^૨ (રાશી ચક્રમાં જણાવું મગર જેવું તારકોનું હુમખું) હતું તે એમ માને છે કે નંદુરની લિપિ મનુષ્યનો લેખનનો પ્રથમ પ્રયત્ન હતો, અને નંદુર અથવા મોડન જો હોય તો સંસ્કૃત ઇન્ડિયની પ્રાગ રાજ્યવંશી સંસ્કૃતિ કરતાં વધારે જુની હતી અને માનવજાતિની ઘણું કરીને ગ્રાંથી જુની સંસ્કૃતિ હતી. હજી સુધી લોખંડ શોધાયેલું નહિ, ^૩ તેથી આ સંસ્કૃતિનો તબક્કો ચલકાડ—લિધિક (તમ્ર પદ્ધતિ યુગ) ગણવામાં આવે છે. સરજોન માર્શલના જણાવ્યા પ્રમાણે ભારતની ધરતી પર ઉદ્ભવેલી આ સંસ્કૃતિનો ઇતિહાસ અત્યંત જુનો છે, અને એ સમય વિષે તદ્દન આખો ખ્યાલ આવી શકે છે, ^૪ અને તેનો સમય ઉત્તર-ભારતના મધ્ય પ્રદેશની મતૃસંસ્કૃતિ અથવા તે સમયની પ્રવર્તમાન લગિની સંસ્કૃતિ સાથે હોવો જોઈએ. (દા. ત. અયોધ્યા-હસ્તનાપુર પ્રદેશ) ^૪

૧. આપણો વારસો (મુંબઈ), પા. ૧૨.

૨. મગર, નવમા ઈન ત્રીથંકર, પુષ્પદંતનું વિશિષ્ટચિહ્ન હતું.

૩. “ઈ. સ. પૂર્વેની પ્રાગ ઐતિહાસિક સિંધુનદીની ખીણના સંસ્કૃતિના વિનિધિ અર્થઘટનો.” ડા. બી. આર. ચેટરજી, પી. એચ. ડી., ડી. લીડન આચાર્ય, મોરારજીકેન્દ્ર, એમ. સી. મેગેઝીન, ૧૯૩૬.

૪. મોડન જો હોય અને સિંધુનદીની સંસ્કૃતિ (૧૯૩૧), અથ ૧, પાનું ૧૦૬.

પ્રાચીનપણ્ય ચીટ્ટે લખ્યું છે, ભારતની સરહદોથી આશરે ૧૦૦૦
 મી. મહાલના ક્ષેત્રવાળી સંસ્કૃતિની નજીકમાં ઇલુમ અને બેબિલોનિ-
 આની સંસ્કૃતિઓ આવેલી છે. આ સંસ્કૃતિઓની વચ્ચેનાં જે સંસ્કૃતિ
 છે તે નદન નિરુણી અને સ્વતંત્ર છે, તે વિશેષ રીતે ખીચ સંસ્કૃ-
 તિઓ કરતાં બિલ તરી આવે છે અને સ્પષ્ટ રીતે જોઈએ તે! તેના
 મૂળ ભારતીય સંસ્કૃતિમાં હોવા ઉતરી ગયેલા છે. તે ઘણા સમય થયાં
 પડેલી છે, અને તે વિશિષ્ટ રીતે ભારતીય છે, અને અર્વાચીન ભાર-
 તીય સંસ્કૃતિના પાયા તરીકે તે કામ કરે છે.^૧

આમ આ અનિપ્રાચીન છતાં મિંધુ નદીના કોંકોની અતિવિક-
 સિતસંસ્કૃતિ, મુવિખ્યાત શિસ્ત આચીઓ અને પુરાતત્ત્વવિદ્યાના
 વિકાસો, ક્રિપિડિયન પ્રજાની સંસ્કૃતિ તરીકે જોવાખાવે છે.^૨ આ
 ક્રિપિડિયન પ્રજા આપણને જે કંઈ જ્ઞાન છે તે ઉપરથી આપણે કહી
 શકીએ છીએ કે ભારતની સૌથી પ્રાચીન પ્રજા છે અને તે એવી
 આપક સાબતી પૂરી પાડે છે.^૩ કે આ પ્રજા ઐદિધ ધર્મના જન્મ
 થયો તે પહેલાં ઘણા લાંબા સમય પૂર્વે અથવા આર્ય સંસ્કૃતિની
 જ્ઞાન થઈ તેના કરતાં પણ પૂર્વે જૈન ધર્મ પાળતી હતી. શરૂ-
 ના જ્ઞાણથી સાહિત્યમાં આ પ્રાચીન જૈનોને માત્રો અથવા વૃષ્ટો

૧. સૌથી પ્રાચીન પૂર્વ વિષે નવન પ્રકાશ (૧૯૩૪).

૨. સર જોહન માર્શલ, ખ્રિસ્તી ધર્મ પ્રચારક ડૉ. હેરાસ રાખસ્ટાસ
 ૧૭, એફ. ઇમ્પ્રુ યોમસ, ડૉ. આર. કે મુરર, પ્રાખ્યાપક. એચ. કબીર,
 ૩. ડૉ. જી. આર. હન્ટર અને મુપ્રસિદ્ધ આશિરીયન સંસ્કૃતિના વિકાન
 આપક લેન્ગ્ટન એવો અભિપ્રાય ધરાવે છે કે ભારતીય સંસ્કૃતિની આ પ્રાગ-
 જૈનસિક ક્રિપિમાંથી એના વંશજ તરીકે જાહી ક્રિપિ પ્રગટ થઈ છે અને
 તે પ્રજાવિકા મુજબ આપણે જાણીએ છીએ કે સ્પષ્ટ લેખનમળાનું સંજોગન
 વામાં પ્રથમ હતા અને પોતાની જાહી નામની દીકરી ઉપરથી તેમણે શોધેલી
 ધર્મ ક્રિપિનું નામ જાહી રાખ્યું હતું.

૩. એન્સસ ઓફ ઇન્ડિયા રિપોર્ટ (૧૯૦૧), પુસ્તક ૧, મુદ્દો ૧. પા. ૫૦૮

પ્રતિનિધિન મરાવે છે એ વિશે શંકાશીલ
ભારત આગેનું ગણતર પર નહીં અને એ
સંસ્કૃતિના વિદ્યમાનો શાસ્ત્રાનુસાર તથા સંસ્કૃતિ
આદ્ય છતાં વિદ્યમાનો ગામના મને
લે કે દ્રાવિડિયન કાલિમાંથી કેવરી આગા તે
સ્વ. કાધર ડો. હેરાશ ભારપૂર્વક એવો અભિપ્રાય
જે હેરાની પ્રજા દ્રાવિડિયન હતી, ત્યાંના શિવ
શુભ રીતે દ્રાવિડિય હતી, અને તેમની સંસ્કૃતિ
દ્રાવિડિયન જ હતા.

તેમના ગણવા પ્રમાણે મોકન જે હેરાનું
મકરબુદ્ધિ ૨ (સાથી ચક્રમાં ગણાનું મગર જેવું
હતું તે એમ માને છે કે નંદુરની કિલિ મનુષ્ય
પ્રયત્ન હતો, અને નંદુર અથવા મોકન જે હેરાની
પ્રાગ રાજ્યવંશી સંસ્કૃતિ કરતાં વધારે જુની હતી
ઘણું કરીને સૌથી જુની સંસ્કૃતિ હતી. ૫૪૭ સુધી
નાહ, ૩ તેથી આ સંસ્કૃતિનો તજકદા ચલકા—કિલિ
યુગ) ગણવામાં આવે છે. સરજેન માર્શલના ગણવા
ધરતી પર ઉદ્ભવેલી આ સંસ્કૃતિનો ઇતિહાસ અત્યંત
એ સમય વિષે તદ્દન આજો જ્યાંસ આવી શકે છે, ” એ
ઉત્તર-ભારતના મધ્ય પ્રદેશની મત્સ્યસંસ્કૃતિ અથવા
પ્રવર્તમાન લગિની સંસ્કૃતિ સાથે હોવો જોઈએ. (દા.
હસ્તનાપુર પ્રદેશ) ૪

૧. આપણો વારસો (મુંબઈ). પા. ૧૨.

૨. મગર, નવમા જીન ત્રીયંકર, પુષ્પદંતનું વિશિષ્ટચિહ્ન

૩. “ઈ. સ. પૂર્વેની પ્રાગ્ ઐતિહાસિક વિવિધ અર્થવર્તનો” ૨૦

તપસ્વીઓની સ્મૃતિમાં મળેલું યુગો પહેલાંનું વડિલે પાછું ત સર્વે
 સંદેશોનું જ્ઞાન, જે પૂર્વ અથવા 'પુરાણ' તરીકે જાણીતું હતું,
 ખાસ કરીને ઇ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સીકામાં અને તેમના સર્વ જોધોએ
 એથી જેનું કડક રીતે પાલન કરેલું એવી જૈન વ્યવસ્થા હતી.
 ઇ. સ. પૂર્વે ૫૬૮-૫૨૬ માં થઈ ગયેલાં છેલ્લા ચોવીસમાં તીર્થંકર
 પરીરે મુખ્ય ભાગ ભજવ્યો હતો. જેમ આપણે આપણા અધ્યયન
 અને પૂર્વના પવિત્ર પુસ્તકો XXI અને XLVમાં આપણે જોયું
 પ્રમાણે દૂર દૂરના અંતરે આવેલા બેકરીયા અને બેકરીયા સુધી
 કરેલા બ્રાહ્મણ ધર્મ અને બુદ્ધ ધર્મમાં આ કઠોર તપસ્વી વ્યવસ્થા
 મેથેડી. આગળ વધીને તે ટીકા કરે છે, "શરૂઆતમાં જેમ ધારવામાં
 આવતું હતું તે પ્રમાણે જૈન ધર્મ બૌદ્ધ ધર્મનો ફળુગો હોવાને બદલે
 ઇ. સ. પૂર્વે ૩૦૦૦ વર્ષો થયા પ્રસરેલા. ઉત્તર ભારતની અસભ્ય
 સ્તિઓની પ્રકૃતિ પૂજની સાથે સાથે તે પ્રસરી રહ્યો હતો એમ
 જણાય છે." એસ. એન. ગોખલેના શબ્દોમાં "અહિંસા જૈન ધર્મની
 પાથી છે, અને તેનું તત્ત્વજ્ઞાન આર્યપ્રજા પહેલાંના સમયથી ઉતરી
 આવેલું છે." અને ડૉ. કાળદાસ નાગ કહે છે, "જે લોકો ઇતિહાસ
 જણવાનો દાવો કરે છે તેમાંના કોઈ એટલું જાણતા નથી કે, બુદ્ધ
 પહેલાં, લાખો અને કરોડો વર્ષો પૂર્વે, એક કે બે નહિ પરંતુ ટેટ-
 લાક જૈન તીર્થંકરોએ, અહિંસાના ધર્મ સંદેશોનો પ્રચાર કરેલો. જૈન
 ધર્મ અતિ પ્રાચીન ધર્મ છે અને તેણે ભારતીય સંસ્કૃતિને ઘણું
 આપ્યું છે." ૩ વળી ડૉ. જેટોબી એવો પણ અભિપ્રાય ધરાવતા કે
 જૈન ધર્મ ભારતના શરૂઆતના તત્ત્વજ્ઞાન સાથે સંકળાયેલો હતો. ૪
 ભારતીયો દ્વારા અંશોધન કરવામાં આવેલા, અભુસિધ્ધાંતના વિકાસ

૧. તુલનાત્મક વિજ્ઞાન વિષે સંક્ષિપ્ત અધ્યયન પા. ૨૪૩-૨૪૪, અને
 પ્ર. ૧

૨. ભારત યિથોસોફિસ્ટ,

૩. અનેકાંત X, ૬, પા. ૨૨૬,

૪. જૈન ગેઝેટ, ૧૯-૨૨, પા. ૪૬,

કહેવામાં આવે છે.* પ્રથમ આર્યો આ દેશમાં સ્થિર થયા અને વિસ્તર્યા તે પહેલાં તેમને, સારી રીતે બાંધવામાં આવેલા મજબુત નગરો (પુરો) અને અહિંસાવાદી, યાજ્ઞિક સંપ્રદાયિકાના વિરોધી અને અસલ વતનીઓ એવા પ્રતિસ્પર્ધીઓ અને દુશ્મનો સાથે સંઘર્ષ કરવો પડ્યો.

હાકકતમાં જૈન પ્રણાલિકા પ્રમાણે ઋષભદેવના પુત્ર, રાજકુમાર દ્રાવિડ, પાછળથી દ્રાવિડો તરીકે ઓળખાયેલી જાતિના આદિ જનક હતા. જુના સમયના ઘણા દ્રાવિડ રાજકુમારો, જૈન સાધુઓ બનેલા અને તેથી કરીને તેઓ આજે પણ પૂજાય છે.

જેજર જનરલ જે, જી. આર. ફ્રેસ્લોન્ગ, એફ. આર. એસ. ઇ., એફ. આર. એ. એસ., એમ. એ. આઈ. વગેરે, પોતાના અત્તર કરતાં વધારે વર્ષોનાં અધ્યયન અને સંશોધનના પરિણામે જણાવે છે કે ઇ. સ. પૂર્વે પંદરસોથી આઠસો વર્ષ સુધીના ઉત્તર, પશ્ચિમ ઉત્તર મધ્ય ભારતમાં અજ્ઞાત સમયથી માંડીને તૂરેનીયનો અથવા અનુકૂળતા જળવાય એટલા માટે કહીએ તો દ્રાવિડોનું રાજ્ય હતું. આ રાજ્યમાં વૃક્ષ, સર્પ, અને લિંગ પૂજા થતી, પરંતુ આની સાથે સાથે ભારતના ઉપલા ભાગમાં તાત્વિક, નૈતિક અને કઠોર તપસ્વી જીવન જીવતી જૈન ધર્મની પ્રાચીન અને અત્યંત સુઅચિત ધાર્મિક સંસ્થા હતી; એમથી સ્પષ્ટ રીતે પ્રાચીન તપસ્વી લક્ષણો ધરાવતા ગ્રાહણ અને ગુપ્ત ધર્મો વિકાસ પામેલા. આર્યો ગંગા નદી અથવા સરસ્વતી સુધી આવી પહોંચ્યા તે પહેલાં, ઇ. સ. પૂર્વે આઠમા અથવા નવમા સૈકામાં થઈ ગયેલા, તેવીચ્છમા બોધ (બુધ) પાશ્વ પહેલાં, આશરે બાવીસ અથવા અઠસર બોધ (બુધ) અથવા તીર્થંકરોએ જેનોને જ્ઞાન આપેલું. પાશ્વ પોતાના સર્વ પુરોગામીઓ-જુદા જુદા લાખા સમયાતરે થઈ ગયેલા પવિત્ર ઋષિઓ અને જંગલમાં વસનારા આધકૃત વાનપ્રસ્થો અથવા

૧. પ્રાચીન ઇ. સ. ગ્રંથો, એમ. એ., આઈ. એ. એસ. ગર્ગ કાલ અને અ. જ. પ્રાચીન ભારતના તાર્કિક વિવિધ પ્રકાર, પાનું ૫૬-૭૧, જૈન ગ્રંથો X/I પા. ૬, અને જુના માંડળ વિન્યુ ૧૮૨૬, પા. ૪૬૬.

વર્ષ ભારત અને દર દરના દેશોમાં ઘણા વિદ્વાનોના ધીરજ
કના સંશોધન દ્વારા, નવો પ્રકાશ પથરાતો જાય છે. હાલના સમયમાં
ધર્મનો ઇતિહાસ જાણવાનાં ઘણાં સાધનો છે અને ખૂબી તો એ
કે તેઓનો પોતાનો પણ આગવો ઇતિહાસ છે. દા. ત., ઓશિયા-
ન સમાજ અને ઓશિયાટીક સંશોધનોનો વિનિયોગ-તેમજ ડેવીસ,
કેસ, કેપ્ટન મેડોનિ, હોગસન, ડૉ. જ્યુએનોને, પ્રાધ્યાપક વિન્સન,
લેમિથન, ડૉ. જેકોબી અને ડૉ. બુકલટ અને બીજા સંખ્યાબંધ
નો ઇતિહાસકારો.” ૩

ગુસ્તાવ ઓપ્પર્ટના જણાવ્યા પ્રમાણે જૈન ધર્માચાર્યો સ્થાનિક
પ્રાચીન પ્રવર્તને વરેલા પ્રથમ પ્રચારકો અને ધર્મગુરુઓ હતા. કદાચ
એટલા માટે જ ખાસ કરીને જૈનોના મંદિરને પહોં કહેવામાં આવે છે. ૧
એવટે એક વધારાના નિષ્ણાત પંડિત, સર સન્મુખમચ્છેદિની
હરીએ તો, “મને એ રીતનું ઐતિહાસિક ચિંતન ખૂબ જ
પ્રદ લાગ્યું છે કે ભારતમાં આ મહાન ધર્મનો સાચો પ્રાર્દભાવ કેવી
તે થયો હશે..... એ દૃષ્ટિ-બિંદુથી આ મહાન ધર્મ વિષે વિચાર
તાં જ હું એ પ્રમાણે માનવા લલગાયો છું કે જૈન ધર્મ ઘણો
રીને ભારતમાં સૌથી પ્રાચીન પ્રવર્તમાન ધર્મ હતો, અને જ્યાં
સર્વો પરદેશથી ભારતમાં પ્રવેશ્યા અને જ્યારે પંજાબમાં વૈદિક ધર્મ
ક્રાંતિ ઘડી રહી હતી ત્યારે, એ ધર્મ, પૂર જહારમાં ખીલી રહ્યો હતો
હું ધારું છું કે ભગવાન મહાવીરે જે અઢળક સામર્થ્યથી ભરપૂર
પ્રગટાવ્યું હતું તેણે જ ખરેખર ભગવાન બુદ્ધનું સર્જન કરેલું.
દક્ષિણમાં અત્યંત ઊંચા ભાવર્ય રહેલો છે કે ભગવાન મહાવીર
બૌદ્ધ સમકાલિન હતા, મહાવીર સ્વામીએ સજાગાવેલી ક્રાંતિની
ભગવાન બુદ્ધે ઉપાડી લીધેલી હોવી જોઈએ. મોટા મોટા હિંદુ
ઓને દક્ષિણ ભારતમાં હિંદુ ધર્મનો પુનરુદ્ધાર કરવા અરે જૈન ધર્મ

૩. જૈન ગ્રંથ, ૧/-૧૬, પા. ૭૩,

૧. જૈન ગ્રંથ, જુન ૧૯૭૩, પા. ૮૩-૮૫,

વિદ્યા-જેએ, X, ૨ અને XI, ૧,

શો વર્ષ ભારત અને દર દરના દેશોમાં ઘણા વિદ્વાનોના ધીરજ
 રક્ષના સંશોધન દ્વારા, નવો પ્રકાશ પથરાતો જાય છે. હાલના સમયમાં
 જેન ધર્મનો ઇતિહાસ જાણવાનાં ઘણાં સાધનો છે અને જૂની તે એ
 છે તેઓનો પોતાનો પણ આગવો ઇતિહાસ છે. દા. ત., ઐશિયા-
 ની સમાજ અને ઐશિયાત્રીક સંશોધનોનો વિનિયોગ-તેમજ ડેવીસ,
 રેન્ડલ, કેપ્ટન મેટ્ટોનિ, હોગસન, ડૉ. બુચેનોને, પ્રાધ્યાપક વિસ્સન,
 રેડમેઈન, ડૉ. લેકેમી અને ડૉ. બુલ્લટ અને બીજા સંખ્યાબંધ
 જેન ઇતિહાસકારો.”

અસ્તાવ ઓરિયન્ટના જાણીતા પ્રમાણે જેન ધર્મોચાર્યો સ્થાનિક
 પ્રાચીન પ્રવર્તને પરેલા પ્રથમ પ્રચારકો અને ધર્મશુદ્ધો હતા. કદાચ
 જેણે માટે જ જાણ કરીને જેનોના મંદિરને પહોં કહેવામાં આવે છે.^૧
 એવે એક વધારાના નિષ્ણાત પંડિત, સર સન્નુખમચેટ્ટિની
 મોંઘ કરીએ તો, “મને એ રીતનું ઇતિહાસિક ચિંતન જૂન જ
 સમયક લાગ્યું છે કે ભારતમાં આ મહાન ધર્મનો સાચો પ્રાર્દલાવ કેવી
 રીતે થયો હશે..... એ દાદ-ભાંડુધી આ મહાન ધર્મ વિષે વિચાર
 કરતાં જ હું એ પ્રમાણે માનવા લલચાયો છું કે જેન ધર્મ ઘણું
 ધીમે ભારતમાં સૌથી પ્રાચીન પ્રવર્તમાન ધર્મ હતો, અને જ્યારે
 ધર્મો પરદેશથી ભારતમાં પ્રવેશ્યા અને જ્યારે પંડળમાં બૈદિક ધર્મમાં
 રહેતો વધુ રહી હતો ત્યારે, એ ધર્મ, પૂર જલારમાં ખીલી રહ્યો હતો.
 આથી છું કે ભગવાન મહાવીરે જે અઢળક સામર્થ્યથી ભરપૂર જળ
 મગાવ્યું હતું તેણે જ ખરેખર ભગવાન બુદ્ધનું સર્જન કરેલું. એ
 દક્ષિતમાં અત્યંત ઊંચો ભાવર્થ રહેલો છે કે ભગવાન મહાવીર અને
 બૌદ્ધ સમકાલિન હતા, મહાવીર સ્વામીએ સળગાવેલી કાન્તિની જ્યોત
 ભગવાન બુદ્ધે ઉપાડી લીધેતો હોયી જોઈએ. મોટા મોટા હિંદુ સાધુ-
 ઓને દક્ષિણ ભારતમાં હિંદુ ધર્મનો પુનરુદ્ધાર કરવા અરે જેન ધર્મને

૩. જેન ગેઝેટ, ૧/-૧૬, પા. ૭૩,

૧. જેન ગેઝેટ, જુન ૧૯૭૩, પા. ૮૩-૮૫,

૨. પ્રાચ ઇતિહાસિક જેન ગિત્રો-જેએ, X, ૨ અને XI, ૧,

નિર્ગળ કરવા, વાનવી રીત જગમાં ગાળવાનાર અને પોતેની જીવનકથા જ
 આજિત કરે છે કે જેનધર્મને સંચિત્ત વાસ્તવની પ્રજ્ઞા પર કેટલી
 જળસદસ્ત પદ્ધતિ જમાવી રહે, અર્થાત્તીન અનિવાર્ય સંશોધના અને
 શિષ્યશાસ્ત્રને લગતી શોધખોળને લીધે નિદાનો એમ માનવા પ્રેરણા
 છે કે પ્રાચીન ગ્રાંથોના સમયમાં ભારતમાં અત્યંત મહાન સંસ્કૃતિ
 વિસ્તરેલી. સગવડ ખાતર, હું એ સંસ્કૃતિને દ્રાવિડીય સંસ્કૃતિ કહીશ.
 હું આ શબ્દનો સગવડ પૂરતો પ્રયોગોપાન કર્યોજ કરું છું. કારણ કે
 આ દિવસોમાં “દ્રાવિડીયન સંસ્કૃતિ” અને એવા બધા શબ્દ સમૂહનો
 ઉપયોગ થવાથી જિન જરૂરી કદ્દતા બની ગયા છે, અને મારી પોતાની
 માન્યતા એવી છે કે જેન ધર્મ દ્રાવિડીયન પ્રજ્ઞાનો ધર્મ હતો, અને
 આ પ્રજ્ઞા ભારતની ગ્રાંથોની પૂર્વગામી વસવાટ વાળી પ્રજ્ઞા હતી. ગ્રાંથો
 વિધિ વિધાનો અને પશુઓના બલિદાન ઉપર રચાયેલા તેમના આગવા
 ખ્યાલો સાથે ગ્રાંથો આવેલા અને મહાવીર પ્રમુખ સમયમાં જેન
 ધર્મના પુનરુત્થાન માટે જે અગ્રસ્થાન આપવામાં આવેલું તે દર્શાવે
 છે કે આ દેશમાં વસતો વિશાળ જનસમુદાય, જેન ધર્મના સિદ્ધાંતોને
 અત્યંત પ્રતિદ્વંષ એવા આ નવા સંપ્રદાય અને તેના વિધિ વિધાનો
 સામે કેટલો ક્રોધાદારી બન્યો હતો. ૧

જુનામાં જુના ભારતની સહસ્રપૂર્ણ સંજ્ઞાઓ જેમકે સ્વસ્તિક,
 ત્રિદંડ (અથવા ત્રિરત્નનું પ્રતિનિધિત્વ સૂચક ત્રિશુલ), ધર્મચક્ર (સમય
 ચક્ર અને નીતિ ચક્ર), નંધ્યાવર્ત અને વર્ધમાનકથ (અથવા નન્દીપદ),
 વૃક્ષ, સ્તૂપ, દ્વિતીયાનો ચંદ્ર, કમલ, આખલો, મકર, હાથી, સિંહ,
 કુર્મ સર્પ અને બીજા કેટલાક પશુઓ બ્રાહ્મણ ધર્મ અને બુદ્ધ ધર્મ
 અપનાવેલા તે પહેલા, મૂર્ત્યપ્રથા પ્રચલિત બની તે પહેલાં ધર્મ
 પ્રાચીન સમયથી, જેનોએ, તેમને સર્વ સાધારણ રીતે અપનાવેલા હોય
 તેમ જણાય છે. અને રાવણ સજ્જમાં, સ્ત્રીગનપુર વગેરેની કેટલીક
 નિયોલીથીક શુદ્ધાઓમાં આશરે દશ હજાર વર્ષો પૂર્વેના અમુક પ્રાગ

૧. રંગાચાર્ય-મુસલમાનો પહેલાંના ભારતનો ઇતિહાસ, પુસ્તક ૧, અ
 નવજીવન ૭ અને આર્થ સંખ્યા ૨, ઓક્ટોબર ૨, ૧૯૪૯.

ખીણની સંસ્કૃતિના દિવસોમાં ઋષભ સંપ્રદાય, અથવા જૈન ધર્મ વૈદિક પ્રજામાં વ્રાત્ય ધર્મ, અથવા અહિંસા ધર્મ, ઉપનિષદોના સમયમાં આહુત ધર્મ, અથવા આત્મધર્મ, ણુધ્ધોના સમયમાં નિગંડ ધર્મ, ઇન્ડો-ગ્રીક અને ઇન્ડો-ગ્રીથીયન સમયમાં શ્રમણ ધર્મ, કહેવાતા હિંદુ સમયમાં જૈન ધર્મ, સ્પાદવાદમત અથવા અનેકાંતમત ભક્તિ પ્રવૃત્તિના દિવસોમાં, ખાસ કરીને, દક્ષિણમાં ભાવ્ય ધર્મ, રાજપુતાનામાં શ્રાવક ધર્મ, પંજાબમાં ભાવદાસ ધર્મ વગેરે વગેરે નામે ઓળખાયો છે. એ સુસંસ્કૃત માનવ જાતિની સૌથી પુરાણી ધાર્મિક પદ્ધતિ અને શુદ્ધ રીતે અસલી સ્વરૂપ હોવા ઉપરાંત એ એકજ ધર્મ એવો છે જે અત્યંત આશ્ચર્યજનક રીતે આટલો વખત થયા છતા ટકી રહ્યો છે, અને આજે પણ પોતાનું મહત્વ ગૌરવ જાળવી રહ્યો છે.

તેની શરૂઆતથી માંડીને તેના સંપર્કમાં આવેલો સર્વ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ વિષે તે સક્રિય અસર અને પરિણામે નીપજતી રહી છે, અને માનવીય વિચાર અને સંસ્કૃતિ પર અસર કરી રહી છે; સંસ્કૃતિના સર્વ ક્ષેત્રોમાં પણ તેનો ફાળો નાનો સૂનો કે અર્થ શુન્ય નથી. તેનો શાંતિ, શુભેચ્છા, સાર્વાત્રિક બંધુભાવ દર્શાવતો મંગલમય આશીર્વાદાત્મક સંદેશો કેવળ પોતાની જન્મભૂમિ પૂરતો જ નહિ પરંતુ સમગ્ર સમગ્ર માટે, કેવળ વ્યક્તિ માટે નહિ પરંતુ સમગ્ર માનવજાતિના કલ્યાણ અર્થે આપવામાં આવ્યો છે,” ડૉ. નાગે કહ્યું છે “જૈન ધર્મ, એ કેહાં અમુક ચોક્કસ જાતિ કે સંપ્રદાયનો ધર્મ નથી. એ તો હવમાનનો ધર્મ છે. એ આંતરરાષ્ટ્રીય અને સમગ્ર વિશ્વનો ધર્મ છે.”

ખ્રિસ્તી ધર્મ પ્રચારક એ. જે. હુબોર્થસના શબ્દોમાં, “હા ! જિનનો ધર્મ આ પૃથ્વી પરનો સર્વ માનવજાતિનો આદિ ધર્મ છે, સત્યધર્મ છે.”

જિન ધર્મ યશસ્વી હજી, વિજયી હજી ! ! !

જૈનો ધર્મોસ્તુ મંગલમ.....

જૈનો ધર્મોસ્તુ મંગલમ.....

જૈનો ધર્મોસ્તુ મંગલમ.....

તા.....૧૯૩૬

શ્રી સી. એમ. શાહ એન્ડ કંપની પ્રાઇવેટ લિમિટેડ રૂર

૨૭, 'ચંદ્રાચલ' રેવિન્યુ સ્ટેશનરોડ.

નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

આપના નવરંગપુરા "સેન્ટ્રલ" સહુથી વધુ પ્રાચીન અને
હવેના "ધર્મ" નામની સુવિધાઓમાં કરવામાં આવેલ અનુવાદની
પુસ્તિકા અમેને બેઠા નરીકે મળી. તે પુસ્તિકા અમારે જીવનપરથી
ચાંચી છે. તે પુસ્તિકા અંગે અમારે અભિપ્રાય નીચે પ્રમાણે છે.

અભિપ્રાય:-

તપસ્વીઓની સ્મૃતિમાં મળેલું યુગો પહેલાંનું વડિલે પાછું સર્વે સદ્ગુણોનું જ્ઞાન, જે પૂર્વ અથવા 'પુરાણ' તરીકે જાણીતું હતું, ખાસ કરીને ઇ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં અને તેમના સર્વ બોધોએ (બુધોએ) જેનું કડક રીતે પાલન કરેલું એવી જૈન વ્યવસ્થા હતી. ઇ. સ. પૂર્વે ૫૯૮-૫૨૬ માં યદ્ય ગયેલાં છેડલા ચોવીસમાં તીર્થંકર મહાવીરે મુખ્ય ભાગ લજવ્યો હતો. જેમ આપણે આપણા અધ્યયન ૧ અને પૂર્વાના પવિત્ર પુસ્તકો XXI અને XLVમાં આપણે જોયું તે પ્રમાણે દૂર દૂરના અંતરે આવેલા બેકદ્રીયા અને બેકસીયા સુધી પ્રસરેલા બ્રાહ્મણ ધર્મ અને બુદ્ધ ધર્મમાં આ કઠોર તપસ્વી વ્યવસ્થા પ્રવેશેલી. આગળ વધીને તે ટીકા કરે છે, "શરૂઆતમાં જેમ ધારવામાં આવતું હતું તે પ્રમાણે જૈન ધર્મ બૌદ્ધ ધર્મના ક્ષણગો હોવાને બદલે તે ઇ. સ. પૂર્વે ૩૦૦૦ વર્ષો થયા પ્રસરેલા. ઉત્તર ભારતની અસંખ્ય જાતિઓની પ્રકૃતિ પૂજાની સાથે સાથે તે પ્રસરી રહ્યો હતો એમ જણાય છે." એસ. એન. ગોખલેના શબ્દોમાં "અહિંસાં જૈન ધર્મની ચાવી છે, અને તેનું તત્ત્વજ્ઞાન આર્યપ્રજા પહેલાંના સમયથી ઉતરી આવેલું છે." અને ડૉ. ક્રાઇસ્ટાઇન નાગ કહે છે, "જે લોકો ઇતિહાસ જાણવાનો દાવો કરે છે તેમાંના કોઈ એટલું જાણતા નથી કે, બુદ્ધ પહેલાં, લાખો અને કરોડો વર્ષો પૂર્વે, એક કે બે નહિ પરંતુ કેટલાક જૈન તીર્થંકરોએ, અહિંસાના ધર્મ સંદેશાને પ્રચાર કરેલો. જૈન ધર્મ અતિ પ્રાચીન ધર્મ છે અને તેણે ભારતીય સંસ્કૃતિને ઘણું આપ્યું છે." ૨ વળી ડૉ. જેકોબી એવો પણ અભિપ્રાય ધરાવતા કે જૈન ધર્મ ભારતના શરૂઆતના તત્ત્વજ્ઞાન સાથે સંકળાયેલો હતો. ૪ ભારતીયો દ્વારા સંશોધન કરવામાં આવેલા, અભ્યુદયસિદ્ધાંતના વિકાસ

૧. તુલનાત્મક વિજ્ઞાન વિષે સંક્ષિપ્ત અધ્યયન પા. ૨૪૩-૨૪૪, અને પ્ર. ૧

૨. ભારત યિયોસોફિસ્ટ,

૩. અનેકાંત X, ૬, પા. ૨૨૬,

૪. જૈન ગેઝેટ, ૧૯-૨૨, પા. ૪૬,

ર્ષી ૫૫ ભારત અને દૂર દૂરના દેશોમાં ઘણા વિદ્વાનોના ધીરજ વર્ધના સંશોધન દ્વારા, નવો પ્રકાશ પથરાતો જાય છે. હાલના સમયમાં જેન ધર્મનો ઇતિહાસ જાણવાનાં ઘણાં સાધનો છે અને ખૂબી તો એ કે તેઓનો પોતાનો પણ આગવો ઇતિહાસ છે. દા. ત., ઓશિયાટીક સમાજ અને ઓશિયાટીક સંશોધનોનો વિનિયોગ-તેમજ ડેવીસ, ડાકસ, કેપ્ટન મેહોનિ, હોગસન, ડા. ખ્યુથેનોને, પ્રાધ્યાપક વિલ્સન, લામેઈન, ડા. જેકોબી અને ડા. બુડલટ અને ખીજા સંખ્યાબંધ જેન ઇતિહાસકારો.” ૩.

શુસ્તાવ ઓપ્પર્ટના જણાવ્યા પ્રમાણે જૈન ધર્માચાર્યો સ્થાનિક પ્રાચીન પ્રજાને વરેલા પ્રથમ પ્રચારકો અને ધર્મશુરુઓ હતા. કદાચ મેટલા માટે જ ખાસ કરીને જૈનોના મંદિરને પહોં કહેવામાં આવે છે. ૧

છેવટે એક વધારાના નિબંધાત પંડિત, સર સન્મુખમચ્છેદ્વિની મંથ દરીએ તો, “મને એ રીતનું ઐતિહાસિક ચિંતન ખૂબ જ સપ્રદ લાગ્યું છે કે ભારતમાં આ મહાન ધર્મનો સાચો પ્રાર્દભાવ કેવી રીતે થયો હશે..... એ દૃષ્ટિ-બંદુથી આ મહાન ધર્મ વિષે વિચાર કરતાં જ હું એ પ્રમાણે માનવા લલચાયો છું કે જૈન ધર્મ ઘણું દીને ભારતમાં સૌથી પ્રાચીન પ્રવર્તમાન ધર્મ હતો, અને જ્યારે આર્યો પરદેશથી ભારતમાં પ્રવેશ્યા અને જ્યારે પંજાબમાં વૈદિક ધર્મમાં કેતકંતિ થઈ રહી હતી ત્યારે, એ ધર્મ, પૂર બહારમાં ખીલી રહ્યો હતો. હું ધારું છું કે ભગવાન મહાવીરે જે અઢળક સામર્થ્યથી ભરપૂર બળ મગરાવ્યું હતું તેણે જ ખરેખર ભગવાન બુદ્ધનું સર્જન કરેલું. એ કુદ્દિકતમાં અત્યંત ઊંચો ભાવર્થ રહેલો છે કે ભગવાન મહાવીર અને મૌખ્ય સમકાલિન હતા, મહાવીર સ્વામીએ સળગાવેલી કાન્તિની જ્યોત ભગવાન બુદ્ધે ઉપાડી લીધેલો હોવી જોઈએ. મોટા મોટા હિંદુ સાધુઓને દક્ષિણ ભારતમાં હિંદુ ધર્મનો પુનરુષ્કાર કરવા અરે જૈન ધર્મને

૩. જૈન ગેઝેટ, ૧/-૧૬, પા. ૭૩,

૧. જૈન ગેઝેટ, જુન. ૧૯૭૩, પા. ૮૩-૮૫,

૨. પ્રાચ્ય ઐતિહાસિક જૈન ચિત્રા-જેએ, X, ૨ અને XI, ૧,

વિષે પ્રવચન કરતાં ખીજી સુખશિષ્ય નિવાસ આપને છે “ ઉપનિષદોમાં લખતી રાખવામાં આવેલા અનિષ્ટના તાત્ત્વિક તત્ત્વ ચિંતનમાં આપણને આણુ-સિષ્યાંતની નિશાની સુખા પણ જોવા મળતી નથી, અને તેથી જે વેદાંત સૂત્ર, ઉપનિષદોના શિક્ષણ વિષે પદ્ધતિગર અર્થઘટન કરવાનો દાવો કરે છે તેમાં એનું ઉદ્ધામન કરવામાં આણુ છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ સાંખ્ય અને યોગ તત્ત્વજ્ઞાન, જેમનાં રૂઢિચૂસ્ત શાસ્ત્રોમાં દ્વિતીય સ્થાન આપે છે, તે શાસ્ત્રો પણ આણુ-સિષ્યાંતનો સ્વીકાર કરતા નથી. આને રૂઢિચૂસ્ત શાસ્ત્રો એટલા માટે કહે છે કે વેદાંત સૂત્ર તેમને વેદો સાથે સુસંગત એવા સ્મૃતિ વચનો ગણવાનો અધિકાર આપે છે.

પરંતુ આણુ-સિષ્યાંત વૈશેષિકનો મુખ્ય આંતરંગ ભાગ છે, અને ન્યાયશાસ્ત્રમાં એનો સ્વીકાર થયેલો છે. આ જાંને પ્રાદ્યણુને લગતા તત્ત્વજ્ઞાનની શરૂઆત દૈવી કે ધર્મપરાયાણુ મનુષ્યોએ કરેલી નથી પરંતુ ખીનસાંપ્રદાયિક વિદ્વાનોએ કરી છે. નિર્વિશેષવાદીઓમાં જેનો તેમજ આણુવેદોએ તેનો સ્વીકાર કર્યો છે. આપણે જૈનોને પ્રથમ ગ્રાણીએ છીએ, કારણ તેમણે વસ્તુ વિષયક સૌથી પુરાણા વિચારોમાંથી આ પદ્ધતિ વિકસાવેલી જણાય છે. એ જ વસ્તુ જૈનોના કર્મસિદ્ધાન્ત વિષે બરાબર સ્ત્ય જણાય છે. કર્મસિષ્યાંત તેમની દુવાત્માઓ વિષેની માન્યતા અને વીરપૂજના આગવા આણુસિદ્ધાંતમાંથી ઉદ્ભવ્યો છે.^૧

પ્રાદ્યાપક જી સત્યનારાયણ મૂર્તિએ ૧૯૧૬ માં લખ્યું છે કે, “ જૈન ધર્મ ભારતીય વિચારસરણી ધરાવનાર પ્રાચીન શાળાઓનું અસલી ઉપાર્જન છે. યુરોપમાં ખ્યાતનામ બનેલા શરૂઆતના મહાપંડિતોએ ભલે ને ગમે તે કહ્યું હોય, પરંતુ એટલું નોંધપાત્ર છે કે, જૈન ધર્મ તેની યશસ્વી કીર્તિ અને વિપુલ સાહિત્ય ભંડારસહિત એકી સાથે ખીનસાંપ્રદાયિક અને ધાર્મિક છે અને કદાચ ન શકાય એટલા બધા પ્રાચીન કાળથી ઉતરી આવ્યો છે, જૈન ધર્મનો તેનો આગવો ઇતિહાસ છે, અને એ ઇતિહાસના મોટા ભાગની ઢંકાયેલી સામગ્રી વિષે, લગભગ

૧. ધર્મ અને નતિનો ગ્રંથકોશ, પુસ્તક ૨, પા. ૧૯૯-૨૦૦,

૨. આ મુદ્દાઓ પર આગળના પાનાઓમાં આપણે ક્યારનાય ઉલ્લેખો દર્શાવ્યા છે.

વર્ષો વર્ષ ભારત અને દૂર દૂરના દેશોમાં ઘણા વિદ્વાનોના ધીરજ પૂર્વકના સંશોધન દ્વારા, નવો પ્રકાશ પથરાતો જાય છે. હાલના સમયમાં જૈન ધર્મનો ઇતિહાસ જાણવાનાં ઘણાં સાધનો છે અને ખૂબી તો એ છે કે તેઓનો પોતાનો પણ આગવો ઇતિહાસ છે. દા. ત., ઐશિયાટીક સમાજ અને ઐશિયાટીક સંશોધનોનો વિનિયોગ-તેમજ ડેવીસ, નોક્સ, કેપ્ટન મેહોનિ, હોગસન, ડૉ. ખ્યુચેનોને, પ્રાધ્યાપક વિલ્સન, હેલમેઈન, ડૉ. જેકોબી અને ડૉ. બુકલટ અને ખીન્ન સંખ્યાબંધ જૈન ઇતિહાસકારો.” ૩.

શુસ્તાવ ઓપ્પર્ટના જણાવ્યા પ્રમાણે જૈન ધર્માચાર્યો સ્થાનિક પ્રાચીન પ્રાંતને વરેલા પ્રથમ પ્રચારકો અને ધર્મશુદ્ધો હતા. કદાચ એટલા માટે જ ખાસ કરીને જૈનોના મંદિરને પહોં કહેવામાં આવે છે. ૧

છેવટે એક વધારાના નિષ્ણાત પંડિત, સર સન્મુખમુચેટ્ટીની નોંધ કરીએ તો, “મને એ રીતનું ઐતિહાસિક ચિંતન ખૂબ જ રસપ્રદ લાગ્યું છે કે ભારતમાં આ મહાન ધર્મનો સાચો પ્રાર્દભાવ કેવી રીતે થયો હશે..... એ દૃષ્ટિ-બિંદુથી આ મહાન ધર્મ વિષે વિચાર કરતાં જ હું એ પ્રમાણે માનવા લલચાયો છું કે જૈન ધર્મ ઘણું કરીને ભારતમાં સૌથી પ્રાચીન પ્રવર્તમાન ધર્મ હતો, અને જ્યારે આર્યો પરદેશથી ભારતમાં પ્રવેશ્યા અને જ્યારે પંચતળમાં વૈદિક ધર્મમાં ઉત્કંઠિત થઈ રહી હતી ત્યારે, એ ધર્મ, પૂર ખડારમાં ખીલી રહ્યો હતો. હું ધારું છું કે ભગવાન મહાવીરે જે અઢળક સામર્થ્યથી ભરપૂર બળ પ્રગટાવ્યું હતું તેણે જ ખરેખર ભગવાન બુદ્ધનું સર્જન કરેલું. એ હકિકતમાં અત્યંત ઊંડા ભાવર્થ રહેલો છે કે ભગવાન મહાવીર અને ખોદ્ય સમકાલિન હતા, મહાવીર સ્વામીએ સળગાવેલી કાન્તિની જ્યોત ભગવાન બુદ્ધે ઉપાડી લીધેલો હોવી જોઈએ. મોટા મોટા હિંદુ સાધુઓને દક્ષિણ ભારતમાં હિંદુ ધર્મનો પુનરુદ્ધાર કરવા અરે જૈન ધર્મને

૩. જૈન ગેઝેટ, ૧/-૧૬, પા. ૭૩,

૧. જૈન ગેઝેટ, જુન ૧૯૭૩, પા. ૮૩-૮૫,

૨. પ્રાચ્ય ઐતિહાસિક જૈન ચિન્તો-જેએ, X, ૨ અને XI, ૧,

નિર્મૂળ કરવા, પાવત્રી રીત રંગમાં આપનાર કરતી પદેવી એ સ્વીકૃતિ અ
સાગિત કરે છે કે જેનમાંથી સિદ્ધિ ભારતની પ્રજા પર કેટલી
જળસરસ્વ પડે જમાવી રહે, અર્વાચીન અનિર્વાચ્ય સંસારમાં અને
શિક્ષણશાસ્ત્રને લગતી શોધખોળોને લીધે નિર્દાનો એમ માનવા પ્રેરણા
છે કે પ્રાચીન આર્યોના સમયમાં ભારતમાં અત્યંત મદ્યન સંસ્કૃતિ
વિસ્તરેલી. સગવડ ખાતર, હું એ સંસ્કૃતિને દ્રાવિડીય સંસ્કૃતિ કહીશ.
હું આ શબ્દનો સગવડ પૂરતો પ્રયોગોવાન ઉડેલો કરું છું. કાશ્મીર કે
આ દિવસોમાં “ દ્રાવિડીયન સંસ્કૃતિ અને એવા બધા શબ્દ સમૂહનો
ઉપયોગ થવાથી બિન જરૂરી કટૂતા બિગી શાય છે, અને મારી પોતાની
માન્યતા એવી છે કે જેન ધર્મ દ્રાવિડીયન પ્રજાનો ધર્મ હતો, અને
આ પ્રજા ભારતની આર્યોની પૂર્વગામી વસવાટ વાળી પ્રજા હતી. આર્યો
વિધિ વિધાનો અને પશુઓના બલિદાન ઉપર રચાયેલા તેમના આગવા
ખ્યાલો સાથે આહી આવેલા અને મદ્યાવીર પ્રભુના સમયમાં જેન
ધર્મના પુનરુત્થાન માટે જે અગ્રસ્થાન આપવામાં આવેલું તે દર્શાવે
છે કે આ દેશમાં વસતો વિશાળ જનસમુદાય, જેન ધર્મના સિદ્ધાંતોને
અત્યંત પ્રતિકૂળ એવા આ નવા સંપ્રદાય અને તેના વિધિ વિધાનો
સામે કેટલો ક્રોધકારી બન્યો હતો. ૧

જુનામાં જુના ભારતની રહસ્યપૂર્ણ સંજ્ઞાઓ જેમકે સ્વસ્તિક,
ત્રિદંડ (અથવા ત્રિરત્નતુ પ્રતિનિધિત્વ સૂચક ત્રિશુલ), ધર્મચક્ર (સમય
ચક્ર અને નીતિ ચક્ર), નંદ્યાવર્ત અને વર્ધમાનક્રય (અથવા નન્દીપદ),
વૃક્ષ, સ્તૂપ, દ્વિતીયાનો ચંદ્ર, કમલ, આખલો, મકર, હાથી, સિંહ,
કુર્મ સર્પ અને બીજા કેટલાક પશુઓ બ્રાહ્મણ ધર્મ અને બુદ્ધ ધર્મ
અપનાવેલા તે પહેલા, મૂર્તપ્રથા પ્રચલિત બની તે પહેલાં ઘણું
પ્રાચીન સમયથી, જૈનોએ, તેમને સર્વ સાધારણ રીતે અપનાવેલા હોય
તેમ જણાય છે. અને રાયગઢ રાજ્યમાં, સીગનપુર વગેરેની કેટલીક
નિયોલીથીક શુદ્ધાઓમાં આશરે દશ હજાર વર્ષો પૂર્વેના અમુક પ્રાગ

ઐતિહાસિક ચિત્રો શોધી કાઢવામાં આવ્યા છે. જેમાં, આ ઋતિ પ્રાચીન સમયમાં, જૈન ધર્મની અસરવાળી બૂલ વગરની સ્પષ્ટ નિશાનીઓ જણાય છે. ^૨ એટલે સુધી કે ભારતમાં પાલીઓલીથીક અને નિયો-લીથીક મનુષ્યો વિષેના ધાર્મિક વિચારો જેટલે દરજ્જે જણાયા છે તેટલે દરજ્જે તેમનામાં અને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના મુખ્ય લક્ષણોમાં ગાઢ નિકટપણ જણાયું છે, દા. ત., હવસિષ્ઠાંત, મરણ પછી હવન, આત્માનો સનાતન સ્વભાવ, કર્મ વિષેના જૈન સિષ્ઠાંતને મળતા આવે એવા માનસિક પ્રક્રિયા સૂચક કાર્ય અને કારણ વચ્ચેના સંબંધો વગેરે વગેરે. ^૧

વળી જુઓ પી. સી. મિત્રારચિત પ્રાગભારત. વળી એવો પૂરાવો પણ પૂરતા પ્રમાણમાં જોવા મળે છે કે, માંસાહારી હિંસાત્મક પ્રકૃતિના લોકોની સાથે સાથે અહિંસા ધર્મમાં માનનારા, કેવળ વનસ્પતિ પર નિર્વાહ કરનારાઓ, પણ હંમેશાં વિદ્યમાન હતા. ^૩ ઈહમ રાજ્યવશો પૂર્વેના ઋતિ પ્રાચીન ધર્મ લાખો વર્ષ પૂરાણો છે, એ ધર્મ જૈનધર્મ સાથે ધનિષ્ઠ સંબંધ ધરાવતો જણાય છે. હકીકતમાં, ફેરલોન્ગના ગ્રંથોમાં, જૈન ધર્મની શરૂઆત સમજવી મુશ્કેલ છે. ખુદ જૈનોના જણાવ્યા પ્રમાણે તેમનો ધર્મ સનાતન છે. ઋષભ પહેલાં તેનું અસ્તિત્વ હતું, અને ઋષભની તવારિખ પણ અસંખ્ય વર્ષો પૂર્વેની છે.

પરંતુ વૈજ્ઞાનિક ઇતિહાસના નક્કર સત્યો તરફ પાછા ફરીએ તો ભૂસ્તર શાસ્ત્રીઓ, માનવ નૃવંશીય ભૌગલિક નિષ્ણાતો અને બીજા પ્રાગ ઇતિહાસકારો પ્રમાણે, અદિ હિમયુગનો છેલ્લો તબક્કો ઈ.સ. પૂર્વે આઠમી દશ હજાર વર્ષો પૂર્વે પૂરા થયો, અને તેની સાથે હિમાચ્છાદિત યુગ પછીનો યુગ શરૂ થયો. આ સમય નિયોલીથીક યુગ (નવિન-પથ્થર યુગ) નો પાછલો તબક્કો સૂચવે છે. નવિન પથ્થર યુગ પૃથ્વીની વર્તમાન ભૂમિના સૂચવે છે. આશરે આ સમયમાંજ આ કહેવાતી આર્ય પ્રજાએ પોતાનું આર્કટિક ઘર છોડી પ્રમણ કરવું શરૂ કર્યું. ખરાબર ભારતમાં આ સમય પછી થોડા વખતમાં, ચાલકોલિધિક યુગ (તામ્ર-

૨. એસ. પી. રાય—માનવ જાતિની ખોરાકના પ્રશ્ન વિષે કેટલીક બાબતો
—જે, ૭; એપ્રિલ, ૧૯૧૧,

નિર્મળ કરવા, માત્રી રીત રસમાં અગત્યાર કરવી પડેલી એ સ્વીકૃત જ સાબિત કરે છે કે જૈનધર્મનો દક્ષિણ ભારતની પ્રજા પર કેટલી જળરદસ્ત પકડ જમાવી હશે, અર્વાચીન ઐતિહાસિક સંશોધનો અને શિલ્પશાસ્ત્રને લગતી શોધખોળોને લીધે નિદાનો એમ માનવા પ્રેરણા છે કે પ્રાચીન આર્યોના સમયમાં ભારતમાં અત્યંત મદ્યન સંસ્કૃતિ વિસ્તરેલી. સગવડ ખાતર, હું એ સંસ્કૃતિને દ્રાવિડીય સંસ્કૃતિ કહીશ. હું આ શબ્દનો સગવડ પૂરતો પ્રસંગોપાત ઉલ્લેખ કરું છું. કારણ કે આ દિવસોમાં “ દ્રાવિડીયન સંસ્કૃતિ અને એવા બધા શબ્દ સમૂહનો ઉપયોગ થવાથી બિન જરૂરી કટૂતા બની શકે છે, અને મારી પોતાની માન્યતા એવી છે કે જેન ધર્મ દ્રાવિડીયન પ્રજાનો ધર્મ હતો, અને આ પ્રજા ભારતની આર્યોની પૂર્વગામી વસવાટ વાળી પ્રજા હતી. આર્યો વિધિ વિધાનો અને પશુઓના બલિદાન ઉપર રચાયેલા તેમના આગવા ખ્યાલો સાથે આહીં આવેલા અને મદાવીર પ્રભુના સમયમાં જૈન ધર્મના પુનરુત્થાન માટે જે અગ્રસ્થાન આપવામાં આવેલું તે દર્શાવે છે કે આ દેશમાં વસતો વિશાળ જનસમુદાય, જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતોને અત્યંત પ્રતિકૂળ એવા આ નવા સંપ્રદાય અને તેના વિધિ વિધાનો સામે કેટલો ક્રાંતિકારી બન્યો હતો. ૧

જુનામાં જુના ભારતની રહસ્યપૂર્ણ સંજ્ઞાઓ જેમકે સ્વસ્તિક ચિહ્ન (અથવા ત્રિરત્નનું પ્રતિનિધિત્વ સૂચક ત્રિશુલ), ધર્મચક્ર (સમય ચક્ર અને નીતિ ચક્ર), નંદ્યાવર્ત અને વર્ધમાનકથ (અથવા નન્દીપદ) વૃક્ષ, સ્તૂપ, દ્વિતીયાનો ચંદ્ર, કમલ, આખલો, મકર, હાથી, સિંહ, કુર્મ સર્પ અને બીજા કેટલાક પશુઓ બ્રાહ્મણ ધર્મ અને બુદ્ધ ધર્મ અપનાવેલા તે પહેલા, મૂર્તિપ્રથા પ્રચલિત બની તે પહેલાં ઘણાં પ્રાચીન સમયથી, જૈનોએ, તેમને સર્વ સાધારણ રીતે અપનાવેલા હતા તેમ જણાય છે. અને રાયગઢ રાજ્યમાં, સીગનપુર વગેરેની કેટલી નિયોલીથીક શુદ્ધાઓમાં આશરે દશ હજાર વર્ષો પૂર્વેના અમુક પ્રા

૧. રંગાચાર્ય-મુસલમાનો પહેલાંના ભારતનો ઇતિહાસ, પુસ્તક ૧, અ નવજીવન ૭ અને આર્ષ સંખ્યા ૨, ઓક્ટોબર ૨, ૧૯૪૯.

અતિહાસિક ચિત્રો શોધો કાઢવામાં આવ્યા છે. જેમાં, આ અતિ પ્રાચીન-સમયમાં, જૈન ધર્મની અસરવાળી ભૂલ વગરની સ્પષ્ટ નિશાનીઓ થયે છે. ૨ એટલે સુધી કે ભારતમાં પાલીઓલીથીક અને નિયો-લીક મનુષ્યો વિષેના ધાર્મિક વિચારો જેટલે દરજ્જે જણાયા છે તેટલે જ તેમનામાં અને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના મુખ્ય લક્ષણોમાં ગાઢ નિકટપણું થયું છે, દા. ત., છવ્વસિધ્ધાંત, મરણ પછી છવન, આત્માનો સનાતન સ્વ, કર્મ વિષેના જૈન સિધ્ધાંતને મળતા આવે એવા માનસિક કંઈ સૂચક કાર્ય અને કારણ વચ્ચેના સંબંધો વગેરે વગેરે. ૧

વળી જુઓ પી. સી. મિત્રારચિત પ્રાગભારત. વળી એવો સંયોગ પણ પૂરતા પ્રમાણમાં જોવા મળે છે કે, માંસાહારી હિંસાત્મક કૃતના લોકોની સાથે સાથે અહિંસા ધર્મમાં માનનારા, કેવળ વનસ્પતિ-ર નિર્વાક કરનારાઓ, પણ હિંમેશાં વિદ્યમાન હતા. ૩ ઇજીપ્ત રાજ્યવશો પેતાનો અતિ પ્રાચીન ધર્મ લાખો વર્ષ પૂરાણો છે, એ ધર્મ જૈનધર્મ સાથે ધનિષ્ઠ સંબંધ ધરાવતો જણાય છે. હકીકતમાં, ફેરલોન્ગના પ્રદેશમાં, જૈન ધર્મની શરૂઆત સમજવી મુશ્કેલ છે. ખુદ જૈનોના જણાવ્યા પ્રમાણે તેમનો ધર્મ સનાતન છે. ઋષલ પહેલાં તેનું અસ્તિત્વ હતું, અને ઋષલની તવારિખ પણ અસંખ્ય વર્ષો પૂર્વેની છે.

પરંતુ વૈજ્ઞાનિક ઇતિહાસના નક્કર સત્યો તરફ પાછા ફરીએ તો. ભૂતાર શાસ્ત્રીઓ, માનવ નૃવંશીય લૌગલિક નિષ્ણાતો અને ખીજ પ્રાગ ઇતિહાસકારો પ્રમાણે, અદિ હિમયુગનો છેલ્લો તબક્કો ઇ.સ. પૂર્વે આઠથી દશ હજાર વર્ષો પૂર્વે પૂરો થયો, અને તેની સાથે હિમાચાલિત યુગ પછીનો યુગ શરૂ થયો. આ સમય નિયોલીથીક યુગ (નવિન-પથ્થર યુગ) નો પાછલો તબક્કો સૂચવે છે. નવિન પથ્થર યુગ પૃથ્વીની વર્તમાન ભૂમિના સૂચવે છે. આશરે આ સમયમાંજ આ કહેવાતી આર્ય પ્રજાએ પોતાનું આર્કટિક ઘર છોડી ભ્રમણ કરવું શરૂ કર્યું. બરાબર ભારતમાં આ સમય પછી થોડા વખતમાં, ચાલકોલિથિક યુગ (તામ્ર-

૨. એસ. પી. રાય—માનવ જાતિની ખોરાકના પ્રશ્ન વિષે કેટલીક બાબતો
-જે, ૭; એપ્રિલ, ૧૯૧૧,

મહિતાય એટલે પ્રથમ ધર્મ પ્રવર્તે, પ્રથમ ધર્મ અને વ્યવસ્થાના
સંસ્થાપન, દલા, ઉચોગ અને સામાજિક વ્યવસ્થાના પ્રણેતા, અને
સેવાશ્રમિ (પ્રકૃતિનું અત્યંત સાદુ અને સરળ જીવન)ને અંતે કર્મ-
શ્રમિ (કર્મ અને જીવિ પ્રધાન યોગ)ની શરૂઆત કરનાર હતા.

તેમના પત્ન બરત ચક્રવર્તિ, પ્રથમ વિશ્વવિજેતા હતા તેમને
પણી સ્ત્રીઓ અને સંખ્યાબંધ પુત્રો હતા, એટલે એ વિશે શંકા નથી
કે આ એ હજાર વર્ષો કરતાં વધારે જુની પ્રજાવિદ્યા. બગવાન કાવળ
દેવને જ એટલો બધો નિશ્ચિતપણે દર્શાવે છે એના પ્રમાણે તે ઈ. સ.
પૂર્વે ૨૭૨૫માં અથવા ૨૦૦૦ વર્ષો પૂર્વે થયેલા હોવા જોઈએ. ઈ. સ.
પૂર્વે ગ્રીક્-રોમના સૈન્યમાં આ તારીખ પ્રજાવિદ્યા સુચક દર્શાવવામાં
આવતી પરંતુ પ્રસંગોપાત, એ ઉપર જણાવેલી બુદ્ધતથાશ્રમે લગતી
ખાત્રાની સાથે જુદાં સુખંઘત જણાવે છે અને ઈ. સ. પૂર્વે ૩૦૦૦માં
આર્યેશુ આગમન થયું તે સંદર્ભે ઈ. સ. પૂર્વે ૫૦૦૦ વર્ષો પહેલાં
આદિ ઇંદ્રજીતી સંદર્ભે અથવા ઈ. સ. પૂર્વે ૬૦૦૦ વર્ષોની વિંધુ
નદીની ખીણની અત્યંત પ્રાચીન સંસ્કૃતિની પહેલાંના સમય કાવો
જોઈએ, આમ જેન ધર્મ પ્રજા ઐતિહાસિક (જે સમયમાં લેખન ન
હતું) અર્થ ઐતિહાસિક અને ઐતિહાસિક સમયમાં અસ્તિત્વમાં
જોઈએ જણાય છે. માનવજાતિના આ સૌથી પુરાણા ધર્મને કેવળ ધર્મ
અથવા માનવધર્મ અથવા મગ્ગ (માર્ગ અથવા પથ), વિંધુ નદીની

૧. મનુસ્મૃતિ મહાભારત અને પુરાણો (ઈ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦ વર્ષથી ઈ. સ.
પછીના હજાર વર્ષ સુધી) ના ગ્રંથક્રમિકાએ પોતાની પ્રજાવિદ્યાના સમયો અને
ક્રમિકાના વળાંકોએ ન કરતાં સકલ એટલી લંબાઈ પૂર્વક લંબાવ્યા છે. આ
કેન્દ્રને જેન લંબાઈ, જેઓ નિશ્ચિત પણે તેમની પ્રજાવિદ્યાઓને આજણી
પ્રજાવિદ્યા, પૂર્વની જાહેરાત હતા, તેમણે પણ પોતાની તવારીખો સારી રીતે
લંબાવી અને આજણીની તવારીખો કરતાં એટલે સુધી દૂર નીકળી ગયા કે એ
પણ કાલ્પનિક અને ગણનાગણ નિયતી,

૨. મગ્ગ શબ્દના અતિ પ્રાચીન સદાચ અને તેના જેન ધર્મને સગત
મુજા અવગત વિશે જુઓ—‘પ્રાચીન જેન ધર્મ વિશે નવપ્રકાશ’—જે એ

ખીણની સંસ્કૃતિના દિવસોમાં ઋષભ સંપ્રદાય, અથવા જૈન ધર્મ
 વૈદિક પ્રજામાં વ્રાત્ય ધર્મ, અથવા અહિંસા ધર્મ, ઉપનિષદોના સમ-
 યમાં આર્દ્રત ધર્મ, અથવા આત્મધર્મ, બુદ્ધોના સમયમાં નિગંઠ
 ધર્મ, ઇન્ડો-ગ્રીક અને ઇન્ડો-સીથીયન સમયમાં શ્રમણ ધર્મ,
 કહેવાતા હિંદુ સમયમાં જૈન ધર્મ, સ્પાદવાદમત અથવા અનેકાંતમત
 ભક્તિ પ્રવૃત્તિના દિવસોમાં, ખાસ કરીને, દક્ષિણમાં ભાવ્ય ધર્મ, રાજ-
 પુતાનામાં શ્રાવક ધર્મ, પંજાબમાં ભાવદાસ ધર્મ વગેરે વગેરે નામે ઓળ
 ખાયો છે. એ સુસંસ્કૃત માનવ જાતિની સૌથી પુરાણી ધાર્મિક પદ્ધતિ
 અને શુદ્ધ રીતે અસલી સ્વરૂપ હોવા ઉપરાંત એ એકજ ધર્મ એવો
 છે જે અત્યંત આશ્ચર્યજનક રીતે આટલો વખત થયા છતાં ટકી રહ્યો
 છે, અને આજે પણ પોતાનું મહત્વ ગૌરવ જાળવી રહ્યો છે.

તેની શરૂઆતથી માંડીને તેના સંપર્કમાં આવેલો સર્વ ધાર્મિક
 પ્રવૃત્તિઓ વિષે તે સક્રિય અસર અને પરિણામો નીપજતી રહી છે,
 અને માનવીય વિચાર અને સંસ્કૃતિ પર અસર કરી રહી છે; સંસ્કૃતિના
 સર્વ ક્ષેત્રોમાં પણ તેનો ફાળો નાનો સૂનો કે અર્થ શુન્ય નથી. તેનો
 શાંતિ, શુભેચ્છા, સાર્વાત્રિક બંધુભાવ દર્શાવતો મંગલમય આશીર્વાદાત્મક
 સંદેશો કેવળ પોતાની જન્મભૂમિ પૂરતો જ નહિ પરંતુ સમગ્ર સમષ્ટિ
 માટે, કેવળ વ્યક્તિ માટે નહિ પરંતુ સમગ્ર માનવજાતિના કલ્યાણ
 અર્થે આપવામાં આવ્યો છે,” ડૉ. નાગે કહ્યું છે “જૈન ધર્મ, એ કોઈ
 અમુક ચોક્કસ જાતિ કે સંપ્રદાયનો ધર્મ નથી. એ તો હવમાનનો
 ધર્મ છે. એ આંતરરાષ્ટ્રીય અને સમગ્ર વિશ્વનો ધર્મ છે.”

ખ્રિસ્તી ધર્મ પ્રચારક એ. જે. ડુબોઈસના શબ્દોમાં, “હા ! જિનનો
 ધર્મ આ પૃથ્વી પરનો સર્વ માનવજાતિનો આદિ ધર્મ છે, સત્યધર્મ છે.”

(જન ધર્મ યશસ્વી હજ્જે, વિજયી હજ્જે ! ! !)

જેનો ધર્મોસ્તુ મંગલમ્.....

જેનો ધર્મોસ્તુ મંગલમ્.....

જેનો ધર્મોસ્તુ મંગલમ્.....

શ્રી સી. એન. શાહ, મેનર ફેમીલી વૅન્ડરિંગ ટ્રસ્ટ
૮૭, 'સેંટ્રાલ' રેલ્વે સ્ટેશન રોડ, ગાંધી,
નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

આપના તરફથી “જૈનધર્મ” સંબંધી વધુ પ્રાચીન અને
છુપત ધર્મ” નામની ગ્રંથાલીમાં કથામાં આવેલ અનુવાદની
પુસ્તિકા અંગેને બેટ તરીકે મળી, તે પુસ્તિકા અંગેનાં ત્રીજાવર્ગથી
ચાંચી છે, તે પુસ્તિકા અંગે અંગેનાં અભિપ્રાય નીચે પ્રમાણે છે.

અભિપ્રાય:-